

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Ανδρονίκη Κ. Ντάτση
Α.Μ. 41156

**«ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ-ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΜΕΤΑ ΤΟΝ Ν. 4800/2021»**

Τριμελής Επιτροπή Αξιολόγησης
Βιργινία Περάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια (Επιβλέπουσα)
Ελευθέριος Καστρήσιος, Επίκουρος Καθηγητής
Ιομήνη Στεργιαννίδου, Λέκτορας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
2. ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ.....	4
I. ΠΗΓΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ.....	4
1. ΑΠΟΡΡΟΙΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΔΕΣΜΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΞΥ ΓΟΝΕΑ ΚΑΙ ΤΕΚΝΟΥ. 4	
2. ΥΠΟΛΕΙΜΜΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ 7	
3. ΑΥΤΟΤΕΛΕΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑ	8
II. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ	10
III. ΛΟΙΠΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	16
2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ.....	20
I. ΣΤΟΧΟΣ.....	20
II. ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ	22
III. ΣΥΜΦΕΡΟΝ.....	26
IV. ΤΕΚΜΗΡΙΟ 1/3.....	30
3. ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΙ	35
I. ΓΟΝΕΑΣ.....	35
II. ΥΠΟΧΡΕΟΣ ΓΟΝΕΑΣ.....	41
III. ΤΕΚΝΟ	47
IV. ΑΠΩΤΕΡΟΙ ΑΝΙΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΙΑ	49
V. ΤΡΙΤΟΙ	56
4. ΡΥΘΜΙΣΗ	59
I. ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΓΟΝΕΩΝ	60
II. ΑΠΟΦΑΣΗ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ	63
1. ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ	63
2. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ.....	65
3. ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ.....	65
4. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΑΠΟΦΑΣΗΣ.....	67
5. ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ.....	68
6. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ ΜΕ ΤΟ ΠΑΙΔΙ	70
7. ΕΚΤΕΛΕΣΤΟΤΗΤΑ	72
III. ΥΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΠΡΙΝ ΤΟΝ Ν. 4800/2021 ΣΥΜΦΩΝΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ.....	73
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....	80

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι οικογενειακές σχέσεις, αποτελούν βασικό θεμέλιο της κάθε κοινωνίας και οι διαφορές, οι οποίες πηγάζουν από αυτές αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής. Ο νομοθέτης αφιερώνει ένα ολόκληρο Βιβλίο του Αστικού Δικαίου στο Οικογενειακό Δίκαιο θεωρώντας πως οι σχέσεις αυτές πρέπει να ρυθμίζονται διεξοδικά. Στο πλαίσιο της υποχρέωσης πρόνοιας της Πολιτείας διασφαλίζονται τα ελάχιστα ηθικά εχέγγυα, αλλά και η προστασία των αδύναμων μελών της οικογένειας. Γι' αυτό ακριβώς τον λόγο και το τμήμα αυτό του Αστικού Κώδικα παρουσιάζει τα «στενότερα» όρια της ιδιωτικής αυτονομίας. Ακολούθως όσες σχέσεις αφορούν παιδιά λόγω του εξαιρετικά προσωπικού χαρακτήρα τους και της ευαίσθητης αντιμετώπισης που αυτά χρίζουν, παρουσιάζουν ιδιαίτερη αυστηρότητα και έναν πιο εκτεταμένο έλεγχο. Κατά το ίδιο σκεπτικό ρυθμίζεται και η προσωπική επικοινωνία των τέκνων με τους γονείς, με τους οποίους δεν διαμένουν είτε γιατί διεκόπη η συμβίωση των γονέων, είτε γιατί δεν υπήρξε ποτέ αυτή, είτε γιατί απομακρύνθηκε το τέκνο από τους γονείς ένεκα εξαιρετικών λόγων. Οι γονεϊκές φιγούρες αποτελούν πολύτιμο και απαραίτητο κομμάτι της ζωής του κάθε τέκνου για την προσωπική του εξέλιξη και την ανάπτυξη του πνεύματος και των κοινωνικών δεξιοτήτων του. Οι γονείς στα ζητήματα που αφορούν το παιδί υποχρεούνται να προσπερνούν κάθε μεταξύ τους έριδα και να συνεργάζονται για το καλύτερο. Σε καμία περίπτωση δεν είναι αποδεκτή η εμπλοκή του ίδιου του τέκνου στις διαμάχες των γονέων του, πόσο μάλλον η εργαλειοποίησή του. Το κάθε παιδί έχει ανάγκη και τους δύο γονείς του παρόντες για να μεγαλώσει και να εξελιχθεί υγιές και ήρεμο.

Με την πρόοδο της κοινωνίας και το πέρασμα των χρόνων, οι αντιλήψεις αλλά και οι ανάγκες αυτής μεταβάλλονται. Η μορφή της οικογένειας όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα απέχει κατά πολύ από τον όρο οικογένεια, όπως αυτός χρησιμοποιούνταν πριν είκοσι χρόνια. Ακόμη, παρά την ύπαρξη αξιώσεων και αναφορών περί της ισότητας των φύλων ήδη από πολύ παλαιότερα, τα τελευταία χρόνια έχουν λάβει χώρα σημαντικότερα βήματα προόδου. Παράλληλα και από την μεριά του πατέρα αναπτύσσονται κινήματα ενεργούς συμμετοχής στην καθημερινότητα των παιδιών τους και ισότιμης κατανομής του «βάρους» ανατροφής αυτών. Βασικότερο μέλημα όλων όμως θα πρέπει να είναι η εξυπηρέτηση του συμφέροντος του τέκνου και πώς αυτό θα βιώσει αλώβητο μία κατάσταση αποχωρισμού και θλίψης. Όλα τα παραπάνω επιχείρησε ο νομοθέτης να βελτιώσει και να ενσωματώσει στις τροποποιήσεις του Ν. 4800/2021.

Ειδικότερα σχετικά με το ζήτημα του καθορισμού της διαδικασίας επικοινωνίας μεταξύ των γονέων και του τέκνου εισήχθη στον Αστικό Κώδικα το νέο κείμενο του άρθρου 1520 ΑΚ, το οποίο αποτέλεσε μεταξύ άλλων διάταξη, για την οποία ακούστηκαν τόσο θετικά όσο και επικριτικά σχόλια. Η θεσμική αναγωγή της ουσιαστικής επικοινωνίας σε υποχρέωση αλλά και η υπόδειξη προς τον έτερο γονέα

για προώθηση των σχέσεων του παιδιού ενίσχυσαν την βαρύνουσα σημασία του δικαιώματος για την ομαλή εξέλιξη του παιδιού. Η ατυχής επιλογή έκφρασης της όσο το δυνατόν περισσότερης και διαρκούς επαφής με το τέκνο μέσω του τεκμηρίου του ενός τρίτου μπορεί να επέφερε κύμα αποδοκιμασιών, πέρασε όμως και αυτή με τον τρόπο της το μήνυμα της ανάγκης πρακτικής ενασχόλησης με το παιδί. Τέλος η συμπερίληψη περισσότερων προσώπων στα δικαιούμενα την επικοινωνία με το παιδί πρόσωπα, φανερώνει την βούληση της Πολιτείας για την διατήρηση του πυρήνα της πραγματικής οικογένειας και την προστασία των προσώπων, τα οποία έχουν αληθινή σχέση με το τέκνο, ενώ παράλληλα ανοίγει το δρόμο για την εξοικείωση με καταστάσεις, οι οποίες για την ώρα φαντάζονται απόμακρες.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η αναλυτική έκθεση των πτυχών του δικαιώματος και πλέον υποχρέωσης επικοινωνίας με το τέκνο. Παράλληλα παρουσιάζεται και η επίδραση του νέου νομοθετικού κειμένου τόσο στις θεωρητικές προσεγγίσεις όσο και στις νομολογιακές αποφάσεις και πώς αυτό τελικώς έχει αφομοιωθεί στην πράξη.

2. ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Ι. ΠΗΓΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Στον ευρύτερο χώρο του Οικογενειακού Δικαίου κυριαρχεί έντονη αμφισβήτηση αναφορικά με το ζήτημα της νομικής φύσης του δικαιώματος επικοινωνίας. Με δεδομένο ότι δεν προκύπτει σαφής κατεύθυνση από το κείμενο του νόμου ήδη από το 1983 και την εισαγωγή του άρθρου 1520 στον Αστικό Κώδικα έχουν αναπτυχθεί διάφορες απόψεις σε εκτενέστερο επίπεδο στη θεωρία, καθώς αφενός οι εκάστοτε αποφάσεις των δικαστηρίων υιοθετούν κάποια από τις υποστηριζόμενες εκδοχές, αφετέρου η όποια ανάλυση σταματά εκεί και έτσι δεν υπάρχει περαιτέρω σχολιασμός και ανάπτυξη επιχειρηματολογίας. Η βασική επιχειρηματολογία κινείται γύρω από τρεις απόψεις: την άμεση σύνδεση του δικαιώματος επικοινωνίας με τον φυσικό δεσμό αίματος γονέα και τέκνου, το δικαίωμα επικοινωνίας ως περιεχόμενο της γονικής μέριμνας και τέλος την αυτοτέλεια του δικαιώματος στον Αστικό Κώδικα.

1. ΑΠΟΡΡΟΙΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΔΕΣΜΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΞΥ ΓΟΝΕΑ ΚΑΙ ΤΕΚΝΟΥ

Η πρώτη και παλαιότερη άποψη, την οποία υιοθετεί και η πλειοψηφία των αποφάσεων των Δικαστηρίων¹, θεωρεί το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας του γονέα που δεν διαμένει μαζί με το τέκνο απόρροια του φυσικού δεσμού αίματος μεταξύ τους. Βασιζόμενοι, λοιπόν, στον συγγενικό δεσμό οι υποστηρικτές της

¹ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 55, Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3561 ΠρΚαλαμ 236/1972, ΕφΚρ 177/1972, ΑΠ 534/1991 ΕΛΛΔνη 1991.1505, ΑΠ 655/1998 ΝοΒ 1999.1421, ΕφΘες 2322/1997 ΕΛΛΔνη 1999.358, ΜΠρΘες 28658/2006 Αρμ 2007.385, ΜΠρΘες 68/2010 Αρμ 2011.778, ΑΠ 255/2011, ΕφΘες 2369/2019 Αρμ. 2019.829, ΕφΘες 1623/2020, ΕφΠατρ 155/2021

ισχυρίζονται της πως μόνο ο βιολογικός γονέας είναι λογικό να θεμελιώνει δικαίωμα να διατηρεί επαφές με το τέκνο του. Εξ αυτού δεν δύναται σε καμία περίπτωση πλήρης αποκλεισμός της προσωπικής επικοινωνίας του γονέα, ο οποίος δεν διαμένει με το παιδί του. Ακόμα και στις περιπτώσεις στις οποίες η επικοινωνία θέτει σε κίνδυνο το τέκνο ή την ανατροφή του θα πρέπει η επικοινωνία να λάβει χώρα αφού βέβαια έχουν ληφθεί οι αναγκαίες προφυλάξεις για την ασφάλεια του τέκνου.² Κατ' αυτήν την άποψη δικαίωμα επικοινωνίας υφίσταται ανεξαρτήτως εάν ο γονέας διατηρεί ή όχι την άσκηση της επιμέλειας ή σε ποιον οφείλεται η διακοπή της συμβίωσης των γονέων. Ακόμη το δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα δεν αναιρείται εξαιτίας της μη καταβολής της οφειλόμενης διατροφής στο τέκνο.³ Με δεδομένο μάλιστα πως η εξασφάλιση της επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα του αποβλέπει όπως όλα τα δικαιώματα του Οικογενειακού Δικαίου στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος του τέκνου, το κατατάσσει στο ευρύτερο πλαίσιο της γονικής μέριμνας. Προς ενίσχυση της θεωρίας αυτής ερμηνεύεται και η επιλογή του νομοθέτη να εντάξει ρητώς και τους ανιόντες, ήτοι παππούδες και γιαγιάδες, αλλά και τους αδερφούς του γονέων του τέκνου στον κατάλογο των δικαιούχων του δικαιώματος επικοινωνίας με αυτό στην δεύτερη παράγραφο του 1520 ΑΚ, ως πρόσωπα συνδεδεμένα ένεκα φυσικού δεσμού με το τέκνο.

Η άποψη αυτή φυσικά αντιμετωπίζει εξαιρετικά έντονο αντίλογο. Αρχικά ισχυρίζονται οι αντικείμενοι στο φυσικό δεσμό ως πηγή θεσμοθέτησης του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας πως ο δεσμός αυτός έχει βρει ήδη την νομική του έκφραση κυρίως στην ρύθμιση της επιμέλειας, αλλά και γενικότερα της γονικής μέριμνας και συνεπώς μόνο στις περιπτώσεις παιδιών χωρίς γάμο και χωρίς να ακολουθήσει αναγνώρισή τους θα μπορούσε να αποτελέσει άμεσο έρεισμα του δικαιώματος επικοινωνίας.⁴ Χαρακτηριστικά έχει κρίνει η ΜΠρΤρικ 634/1989, πως προϋπόθεση του δικαιώματος επικοινωνίας είναι η ιδιότητα του γονέα, τέτοιος δε δεν θεωρείται -ανεξάρτητα από το φυσικό δεσμό του αίματος- κατά νόμο ο πατέρας πριν αναγνωρισθεί η πατρότητά του, γι' αυτό πριν από την αναγνώριση (δικαστική ή εκούσια) δεν μπορεί να γίνει λόγος για δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας πατέρα και τέκνου.

Ομοίως δυσχερές είναι να υιοθετηθεί αυτή η υποστηριζόμενη επιχειρηματολογία στις περιπτώσεις υιοθεσίας ή ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Στις πρώτες ο απαραίτητος φυσικός δεσμός αίματος δεν υφίσταται, καθώς ο υιοθετών και ο υιοθετούμενος δεν συνδέονται βιολογικώς, παρόλα αυτά όμως δημιουργούνται αναμφισβήτητα δεσμοί οικογένειας καθώς το θετό τέκνο εντάσσεται πλήρως στην οικογένεια του θετού γονέα κατά την διάταξη του 1561 ΑΚ, αλλά και ταυτόχρονα διακόπτεται κάθε δεσμός με την φυσική του οικογένεια με αποτέλεσμα ο δεσμός αίματος που το συνδέει με αυτή να καθίσταται ανίσχυρος.

² ΑΠ 534/1991 ΕΛΛΔνη 1991.1505

³ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3562

⁴Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης - Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 240

Ακολούθως για τον ίδιο ακριβώς λόγο και το άρθρο 1566 ΑΚ στο δεύτερό του εδάφιο ορίζει πως κάθε δεσμός με τους φυσικούς γονείς μετά την υιοθεσία διακόπεται και αποκλείεται ρητώς το δικαίωμα επικοινωνίας με το θετό τέκνο. Επομένως ούτε σχετίζεται με τον συγγενικό δεσμό το δικαίωμα επικοινωνίας ούτε σχετίζεται φυσικά με την γονική μέριμνα καθώς ρυθμίζεται ξεχωριστά.

Στην δεύτερη κατηγορία περιπτώσεων λείπει επίσης το στοιχείο του δεσμού αίματος. Στην περίπτωση, λοιπόν, της ετερόλογης τεχνητής γονιμοποίησης, με την χρήση γενετικού υλικού τρίτου δότη δηλαδή, η νομική συγγένεια του τέκνου δεν συμπίπτει με την βιολογική καταγωγή του. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση που τα γονιμοποιηθέντα ωάρια παρείχε τρίτη δώτρια, καθώς και στην περίπτωση της προσφυγής σε παρένθετη μητέρα, βιολογική μητέρα είναι η μητέρα που παρείχε τα ωάρια και αυτή που κυοφόρησε και γέννησε το τέκνο και έτσι η βιολογική του καταγωγή διασπάται σε περισσότερες βιολογικές μητέρες, εν αντιθέσει με τις προβλεπόμενες νομικές ρυθμίσεις με τις οποίες μητέρα παραμένει ή τεκμαίρεται η γυναίκα που έλαβε την αντίστοιχη δικαστική άδεια. Έτσι οι γονείς και το τέκνο συνδέονται με κοινωνικοσυναισθηματική συγγένεια κι όχι βιολογική.

Συμπερασματικά οι γονείς, οι οποίοι έχουν αποκτήσει τέκνα με μια από τις ως άνω διαδικασίες της υιοθεσίας ή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής παρά την μη βιολογική σύνδεσή τους με αυτά, διατηρούν το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας όταν δεν διαμένουν με αυτά, ακριβώς επειδή είναι οι γονείς τους.

Επιπρόσθετα η τρίτη παράγραφος της διάταξης του 1520 ΑΚ ορίζει πως το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να ρυθμίσει την επικοινωνία όπως κρίνει λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες της καθημερινότητας του παιδιού και πάνω από όλα την προώθηση του βέλτιστου συμφέροντός του. Δεν μπορεί, έτσι, να συμπληρωθεί ο συλλογισμός τους άμεσης συνάρτησης με τον φυσικό δεσμό αίματος καθώς σε μία τέτοια περίπτωση δεν θα ήταν δυνατά όρια περιορισμού του δικαιώματος από το Δικαστήριο.

Ακόμη ένα ακόμη επιχείρημα, το οποίο αμφισβητεί την συγκεκριμένη άποψη περί της νομικής φύσεως του δικαιώματος επικοινωνίας γεννήθηκε μετά την τροποποίηση του Οικογενειακού Δικαίου με τον Ν. 4800/2021. Στην δεύτερη παράγραφο του 1520ΑΚ θεμελιώνεται πλέον δικαίωμα επικοινωνίας με το τέκνο, εκτός των γονέων και απώτερων ανιόντων, και τρίτους με τους οποίους το παιδί έχει αναπτύξει κοινωνικοσυναισθηματική σχέση οικογενειακής φύσεως. Η ρύθμιση αυτή πηγάζει από την νομολογία του ΕΔΔΑ επί της ΕΣΔΑ για την προστασία της εν τοις πράγμασι οικογενειακής ζωής, ενώ δειλά ανοίγει το παραθυράκι αναγνώρισης δικαιώματος επικοινωνίας σε πρώην ή νυν συντρόφους των γονέων αλλά κυρίως σε συντρόφους ομόφυλων ζευγαριών, όταν ο ένας μόνο είναι νομικά γονέας του τέκνου, αλλά ο έτερος έχει εκδηλώσει έμπρακτα ενδιαφέρον, φροντίδα, συναισθήματα αγάπης και στοργής προς το παιδί και το ίδιο το παιδί ανταποκρίνεται στη σχέση αυτή θετικά. Παρατηρεί, λοιπόν, εύκολα κανείς πως ο νομοθέτης κατακερματίζει πλήρως την θεωρία προέλευσης του δικαιώματος επικοινωνίας από τον φυσικό δεσμό αίματος και με «όπλο» του το συμφέρον του

τέκνου, συμπεριλαμβάνει στους δικαιούχους της επικοινωνίας κάθε πρόσωπο, το οποίο έχει δεθεί με το παιδί με συναισθηματικούς δεσμούς.

2.ΥΠΟΛΕΙΜΜΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ

Μία διαφορετική οπτική ευρισκόμενη συνήθως στην νομολογία⁵, θεωρεί το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας απόρροια του δικαιώματος της επιμέλειας. Αφενός για τον γονέα, ο οποίος ασκεί την επιμέλεια, είναι φυσικό επακόλουθο η επικοινωνία του με το τέκνο, αφετέρου για τον γονέα, από τον οποίο έχει αφαιρεθεί η επιμέλεια, το δικαίωμα επικοινωνίας αποτελεί υπόλοιπο της επιμέλειας.⁶ Στις περιπτώσεις επομένως, όταν ο γονέας ασκεί κανονικά την επιμέλεια του τέκνου η διάταξη 1520 ΑΚ είναι άνευ αντικειμένου, αφού δεν υπάρχει ανάγκη να δικαιολογηθεί επειδή έρχεται σε επαφή με το παιδί του, η επιμέλεια του οποίου του ανήκει καθόλα νόμιμα, καθώς σε πολλές περιπτώσεις διαμένει μάλιστα με αυτό και άρα δεν συνιστά δικαιούχο του δικαιώματος του άρθρου 1520 ΑΚ, ήτοι αυτός ο οποίος δεν διαμένει με το παιδί. Εάν όμως αφαιρεθεί η άσκηση της γονικής μέριμνας από τον γονέα δεν χάνεται αυτοδικαίως και το δικαίωμα επικοινωνίας του με το παιδί⁷. Με το σκεπτικό αυτό στην περίπτωση που ένας γονέας αποκλειστεί από την άσκηση της επιμέλειας, όπως συνηθίζεται σε σωρεία δικαστικών αποφάσεων, θα απωλέσει και το δικαίωμα επικοινωνίας με το παιδί του, αφού αυτό είναι μέρος της επιμέλειας. Κάτι τέτοιο όμως αναιρεί και τον ίδιο τον σκοπό του άρθρου 1520 ΑΚ και τον βασικότερο παράγοντα όλων, την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του τέκνου. Δεν είναι δεδομένο ότι ο γονέας που δεν ασκεί την επιμέλεια είναι κακός και επικίνδυνος να έρχεται σε επαφή με το παιδί, είναι πιθανό η επιλογή της αποκλειστικής επιμέλειας να εξυπηρετεί απλώς πρακτικά ζητήματα. Επομένως είναι εξαιρετικά δυσανάλογο να επωμιστεί το ολέθριο αποτέλεσμα του αποκλεισμού της δυνατότητας επικοινωνίας με το τέκνο.

Κάποιοι υποστηρίζουν σχετικώς την διαφορά ανάμεσα στην ιδιότητα του φορέα ενός δικαιώματος και την άσκηση του. Η λεγόμενη θεωρία της ουσίας⁸ υποστηρίζει πως η γονική μέριμνα δεν καταργείται με την αφαίρεση της άσκησης της και εξακολουθεί να υπάρχει ως ψιλή ή σε αδράνεια. Με λίγα λόγια, με την αφαίρεση της άσκησης δεν χάνεται και το δικαίωμα καθεαυτό και συνεπώς το δικαίωμα επικοινωνίας διατηρείται ως ειδικότερη έκφανση. Ποιο το νόημα όμως να έχει κάποιος ένα δικαίωμα εάν δεν μπορεί να κάνει χρήση του; Πρόκειται για ένα εννοιοκρατικό κατασκευάσμα που δεν έχει ουσιαστική αξία.

Η εξάρτηση του δικαιώματος επικοινωνίας από την επιμέλεια του τέκνου εδράζεται επίσης και στον ισχυρισμό πως αποτελεί εκδήλωση του δικαιώματος για

⁵ , Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3561, ΑΠ 851/2015 ΝοΒ 2015.2265,

⁶ Θ. Πουλιάνης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 240, Γ. Κουμάντος, «Οικογενειακό Δίκαιο», Τόμος ΙΙ, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 213, Ε. Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.988

⁷ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Εκδ.οση 8^η, Εκδ Σάκκουλας, σελ. 347

⁸ Π. Φίλιος, Οικογενειακό Δίκαιο Εκδ.οση 4^η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 306

τον σεβασμό και την προστασία της οικογενειακής ζωής σύμφωνα και με την κρίση του ΕΔΑΔ βασισμένο στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ.⁹ Ο κάθε γονέας θα πρέπει να επικοινωνεί με το παιδί του, ειδικά όταν δεν διατηρούν καθημερινή τριβή κάτω από την ίδια στέγη, με απώτερο σκοπό την αποτροπή της αποξένωσής τους και της εξομάλυνσης των συνεπειών της ανώμαλης εξέλιξης της συμβίωσης των γονέων¹⁰. Το ζητούμενο είναι συνεπώς η διατήρηση του οικογενειακού δεσμού μεταξύ τους.

Γίνεται περαιτέρω μια γραμματική ερμηνεία της διάταξης του νόμου προς ενίσχυση των ανωτέρω ισχυρισμών, η οποία βασίζεται στην χρήση της λέξης «διατηρεί» στην προηγούμενη μορφή του άρθρου πριν τον Ν. 4800/2021. Η σημασία του ρήματος «διατηρώ» υποδεικνύει πως κάτι το οποίο κατείχα στο παρελθόν εξακολουθεί να μου ανήκει. Συνεπώς ενόσω ο γονέας διατηρούσε την επιμέλεια του τέκνου του ήταν δικαιούχος ως κομμάτι αυτής και του δικαιώματος επικοινωνίας με αυτό. Έτσι, κατ' εξαίρεση ο νομοθέτης αποφάσισε πως παρά την αφαίρεση της επιμέλειας διασώζεται το δικαίωμα επικοινωνίας, ως υπόλοιπό της, και έτσι κατέγραψε την εξαίρεση αυτή στο άρθρο 1520ΑΚ. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής θεωρούν πως το άρθρο 1520ΑΚ θεσπίστηκε με σκοπό ακριβώς να μην απωλέσει το δικαίωμα επικοινωνίας ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το παιδί και ο οποίος δεν έχει την επιμέλεια.

Όμως εντοπίζεται ένα παράδοξο εάν δεχτούμε την εκδοχή αυτή. Αν το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας θεμελιώνεται ως ειδικότερο μέρος του δικαιώματος επιμέλειας, αυτό σημαίνει πως εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο του θεσμού της γονικής μέριμνας. Έτσι, λογικά αποκλειστικοί δικαιούχοι επικοινωνίας θα έπρεπε να είναι οι ασκούντες την γονική μέριμνα. Η δεύτερη παράγραφος του 1520 ΑΚ τουναντίον απονέμει ρητά το δικαίωμα επικοινωνίας και στους απώτερους ανιόντες¹¹ αλλά και βάσει της τελευταίας τροποποίησης του άρθρου με τον Ν. 4800/2021 και σε τρίτα πρόσωπα, τα οποία έχουν αναπτύξει κοινωνικοσυναισθηματικούς δεσμούς με το παιδί. Συνεπώς δεν μπορεί με απόλυτη ακρίβεια να επαληθευτεί η εξάρτηση του δικαιώματος επικοινωνίας από την επιμέλεια και την γονική μέριμνα παρά μόνο για την στενή σχέση του τέκνου με τους γονείς.

3.ΑΥΤΟΤΕΛΕΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Καταλήγουμε, λοιπόν, στην τρίτη άποψη, η οποία φαίνεται να επικρατεί όλο και περισσότερο στους κόλπους της θεωρίας¹², αλλά και να κερδίζει δειλά έδαφος

⁹ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 240, Γ.Κουμάντος, «Οικογενειακό Δίκαιο», Τόμος II, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 61, ΕφΘεσ 2948/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 240, Γ.Κουμάντος, «Οικογενειακό Δίκαιο», Τόμος II, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 56, ΕΦΠΕΙΡ 475/2016

¹¹ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Εκδ.οση 8η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 334

¹² Σ. Κουκούλη-Σιπλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 56, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1097, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Εκδ.οση 8η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 334,Ε. Κουνουγέρη-

στις νομολογιακές αποφάσεις.¹³ Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας συνιστά αυθύπαρκτο και αυτοτελές δικαίωμα, το οποίο πηγάζει ευθέως από την διάταξη του 1520ΑΚ και όχι από το δικαίωμα της γονικής μέριμνας ή της επιμέλειας. Η εκδοχή αυτή έχει ήδη διατυπωθεί παλαιότερα¹⁴, όμως τα τελευταία χρόνια κερδίζει όλο και περισσότερους υποστηρικτές.

Εκκινώντας από την γραμματική ερμηνεία του συνόλου των διατάξεων του Οικογενειακού Δικαίου για τις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων δεν εντοπίζεται ούτε στο άρθρο 1510 ΑΚ, το οποίο αναλύει το περιεχόμενο της γονικής μέριμνας, ούτε στο 1518ΑΚ, το οποίο ορίζει ποιες είναι οι πράξεις επιμέλειας, κάποια αναφορά στο δικαίωμα επικοινωνίας. Για παράδειγμα στο άρθρο 1519 στο τελευταίο εδάφιο ενσωματώνεται το δικαίωμα πληροφόρησης του μη ασκούντος την επιμέλεια γονέα για το ίδιο το τέκνο και για την περιουσία του. Κάτι αντίστοιχο όμως δεν συμβαίνει με το δικαίωμα επικοινωνίας, το οποίο θεμελιώνεται σε ξεχωριστό άρθρο. Εφόσον ο ίδιος ο νομοθέτης, επομένως, δεν κατατάσσει το δικαίωμα επικοινωνίας στο εννοιολογικό περιεχόμενο των ως άνω διατάξεων δεν δύναται να θεωρηθεί τμήμα αυτών και συνεπώς αποτελεί εκ νόμου ανεξάρτητο δικαίωμα, αρωγό φυσικά των ενεργειών της γονικής μέριμνας και της επιμέλειας.¹⁵

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της προκειμένης εκδοχής συγκεντρώνει το γεγονός πως η έκπτωση από την άσκηση της γονικής μέριμνας δεν συνεπάγεται και απώλεια του δικαιώματος επικοινωνίας, εφόσον οι δύο αυτές έννοιες δεν είναι άμεσα συνδεδεμένες.¹⁶ Επεκτείνοντας λίγο το σκεπτικό αυτό, κατά κανόνα τα δικαιώματα του ασκούντος την γονική μέριμνα παραμένουν και στους δύο γονείς μετά την διακοπή της συμβίωσης τους, καθώς η άσκηση της γονικής μέριμνας ρυθμίζεται μεταγενέστερα από το Δικαστήριο, όταν εντοπίζεται αδυναμία από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά στο κείμενο του νόμου, καθώς είναι η λογική πορεία βασιζόμενη στις διατάξεις του νόμου. Αντίθετα το δικαίωμα επικοινωνίας διατηρείται αφενός, η διατήρηση αυτή αφετέρου πηγάζει από ρητή ρύθμιση του άρθρου 1520 ΑΚ. Άλλο ένα σημείο, στο οποίο εντοπίζεται η διαφοροποίηση και η αναγκαία ξεχωριστή θέσπιση του δικαιώματος επικοινωνίας συνομολογώντας στον αυτοτελή χαρακτήρα του δικαιώματος.

Συνέπεια της επιχειρηματολογίας αυτής είναι το γεγονός ότι με την ανάθεση της επιμέλειας στον ένα γονέα αποκλειστικά το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας του έτερου παραμένει αλώβητο εκτός εάν το Δικαστήριο αποφασίσει αντίθετα επί

Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1097, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Εκδ.οση 7η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 334,

¹³ ΑΠ 162/1993 ΕΛΛΔνη 1994.598, ΕφΘες 256/2000, ΜΠρΣαμ 112/2005, ΜΠρΚαβ 24/2009, ΜΕφΘες 954/2022, ΜΠρΘες 4269/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Ι.Βαλμαντώνης, Συμπλήρωμα μετά τον Ν. 4800/2021 για την ρύθμιση γονέων – τέκνων σε Ερμηνεία ΑΚ και Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, σελ. 5

¹⁴ ΕφΑθ 6551/1986 «Γιατί το δικαίωμα επικοινωνίας είναι αυτοτελές δικαίωμα ανεξάρτητο από την επιμέλεια.» ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁵ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.988

¹⁶ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.989

εξαιρετικών περιπτώσεων¹⁷ που θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο. Ακολούθως και για να επιληφθεί το δικάζον και να ρυθμίσει την διαδικασία επικοινωνίας θα πρέπει να έχει προηγηθεί αυτοτελές αίτημα και δεν υποχρεούται να προβεί αυτεπαγγέλτως σε μια τέτοια ρύθμιση στη δίκη περί της γονικής μέριμνας.¹⁸ Παρατηρείται βέβαια έντονη διχογνωμία για την αυτεπάγγελτη ή μη ρύθμιση της επικοινωνίας, αποτελεί όμως ζήτημα, το οποίο θα αναπτυχθεί εν συνεχεία. Συνεπώς εάν η επικοινωνία του γονέα με το τέκνο ήταν μέρος της επιμέλειας θα ρυθμιζόταν ορθότερα μαζί με την ανάθεση της γονικής μέριμνας και δεν θα απαιτούνταν ξεχωριστό αίτημα.

Επιπροσθέτως προς ενίσχυση της αυτοτέλειας του δικαιώματος της επικοινωνίας τίθεται και το εξής σκεπτικό. Ακόμα και αν ήθελε κανείς εννοιολογικά να υπαγάγει την επικοινωνία στην γονική μέριμνα, θα έπρεπε να διακρίνει οπωσδήποτε ότι στο θετικό δίκαιο η υπαγωγή αυτή δεν είναι δυνατή, όπως δεν είναι δυνατή άλλωστε και για την υποχρέωση διατροφής για παράδειγμα. Εννοιολογικά και η υποχρέωση διατροφής θα μπορούσε να θεωρηθεί επιμέρους καθήκον της γονικής μέριμνας, αλλά κανείς δεν θα διανοούνταν να υποστηρίξει ότι ο έκπτωτος γονέας απαλλάσσεται αυτοδικαίως και από την υποχρέωση να διατρέφει το παιδί του.¹⁹ Το ίδιο απαραίτητη και «ιερή» θα πρέπει να θεωρείται και η διατήρηση της επαφής κάθε γονέα με το παιδί του.

Ακόμη και το γεγονός ότι στην λίστα των δικαιούχων επικοινωνίας προστέθηκαν πέρα των γονέων, ανιόντων και αδελφών και άλλα τρίτα άτομα δυνάμει της προσθήκης με τον Ν. 4800/2021 στην δεύτερη παράγραφο του 1520 ΑΚ ενισχύει την άποψη πως η προσωπική επικοινωνία με το τέκνο πηγάζει αυτοτελώς από την διάταξη του νόμου και δεν εξαρτάται από άλλους παράγοντες όπως η εξ αίματος συγγένεια ή η άσκηση της γονικής μέριμνας²⁰.

Συμπερασματικώς η τρίτη άποψη φαίνεται να διαθέτει μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα της νομικής φύσεως του δικαιώματος επικοινωνίας καθώς καλύπτει τα περισσότερα ζητήματα που αναφέρονται επί του θέματος.

II. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ

Αντίθετα σε ό,τι ισχύει κατά κανόνα περί λειτουργικότητας των δικαιωμάτων, τα οποία πηγάζουν από το Οικογενειακό Δίκαιο, το δικαίωμα επικοινωνίας κατά την πλειοψηφούσα άποψη δεν μπορεί παρά να αποτελεί εξαίρεση. Πριν αναλυθούν και οι δύο επιχειρηματολογίες θα πρέπει να τονιστεί πως άπαντες, ανεξαρτήτως εάν τάσσονται υπέρ ή κατά του χαρακτηρισμού του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας ως καθήκοντος, συγκλίνουν στην παραδοχή ότι η επικοινωνία με το τέκνο έχει εξέχουσα σημασία και μάλιστα για το ίδιο το παιδί πολύ περισσότερο από

¹⁷ Ι. Σπυριδάκης, Συναινετικό διαζύγιο και Γονική Μέριμνα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 94

¹⁸ Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 479-480, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Εκδ.οση 8^η, Εκδ Σάκκουλας, σελ. 348

¹⁹ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1101

²⁰ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Εκδ.οση 8^η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 346, Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.989

τον γονέα. Περιστατικά αδιαφορίας ή παραμέλησης των δικαιούχων γονιών αποτελούν το κίνητρο ενδυνάμωσης του παιδοκεντρικού χαρακτήρα των ρυθμίσεων του Οικογενειακού Δικαίου γενικότερα και κυριότερα την ολοένα αυξανόμενη ισχύ του παράγοντα «προς το συμφέρον του τέκνου». Άμεσο επακόλουθο αυτών είναι πως η οιοδήποτε τρόπο αξιοποίηση του δικαιώματος επικοινωνίας φυσικά συνυπολογίζεται στην εκάστοτε κρίση του Δικαστηρίου είτε αυτή έχει να κάνει με την ανάθεση ή αφαίρεση της γονικής μέριμνας είτε με επιμέρους δικαιώματα που τυχόν αξιώνει ο γονέας.²¹

Αναλυτικότερα υποστηριζόταν και πριν την σαφή διατύπωση του Ν. 4800/2021 πως η προσωπική επικοινωνία συνιστά τόσο καθήκον όσο και δικαίωμα του γονέα που δεν διαμένει με το παιδί, ως αρμοδιότητα που πηγάζει απευθείας από την γονική μέριμνα.²² Κατά τη διδασκαλία του Αστικού Δικαίου, τα λειτουργικά δικαιώματα απονέμουν στο φορέα τους εξουσία αλλά παράλληλα και υποχρέωση άσκησης τους, διότι εξυπηρετούν άξια προστασίας συμφέροντα άλλων ή του κοινωνικού συνόλου, όπως εν προκειμένω η προσωπική επαφή του παιδιού με τον γονέα εξυπηρετεί το συμφέρον του τέκνου καθώς συμβάλλει στην ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η άποψη αυτή βρίσκει έρεισμα στο άρθρο 21 του Συντάγματος στην αρχή της προστασίας της οικογένειας αλλά και στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ²³. Εφόσον η επικοινωνία είναι βασικό στοιχείο για την ανάπτυξη της οικογενειακής ζωής, αυτή θα πρέπει να εξασφαλίζεται εξάπαντος. Επίσης και η ορθή ψυχοσωματική εξέλιξη του παιδιού επηρεάζεται ανεπανόρθωτα από μια υποτιθέμενη διακοπή της σχέση με τον γονέα του. Από το σκεπτικό αυτό πηγάζει ακριβώς και η ονομασία ως λειτουργικά δικαιώματα, ως τα δικαιώματα τα οποία η Πολιτεία παρέχει για την εξυπηρέτηση ενός κοινωνικού λειτουργήματος.²⁴

Προς ενίσχυση του χαρακτήρα υποχρέωσης που έχει η επικοινωνία, αλλά όχι του εξαναγκαστού αυτής δεν είναι λίγοι αυτοί που αναφέρουν πως η τήρηση πολλών από τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που θεσπίζει ο νόμος στο Οικογενειακό Δίκαιο εν τοις πράγμασι δεν μπορεί να επιβληθεί, αυτό όμως δεν θα πρέπει να κλονίζει τον λειτουργικό τους χαρακτήρα. Αναλογικά σκεπτόμενοι, ενώ η γονική μέριμνα θεσπίζεται στο σώμα του Αστικού Κώδικα ρητά και ως καθήκον και ως δικαίωμα στο άρθρο 1510 ΑΚ, δεν δύναται ο γονέας να εξαναγκαστεί στην άσκηση καλής γονικής μέριμνας. Μεγάλο μέρος της γονικής μέριμνας αφορά συναισθήματα, αλλά και το βασικότερο την ίδια τη βούληση του γονέα να αναθρέψει το παιδί του με αγάπη και φροντίδα. Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί και η εκ νόμου

²¹ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 57

²² Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 57, Γ. Κουμάντος, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου, Τόμος Β, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 392, ΕφΑθ 4970/1993, ΕφΘεο 3570/1991, ΕφΑθ 416/1999 ΑρχΝ 2000.357, ΜΠρΑθ 1298/2011, ΜΠρΚεφαλ 51/2010 ΜΠρΚαβ 519/2021, ΜΠρΑθ 5418/2021

²³ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 55

²⁴ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕλλΔνη 2023.989 σημ. 15, ΕφΠειρ 475/2016, ΕφΘεσ 2948/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

υποχρέωση για συμβίωση των συζύγων. Στην περίπτωση που ο ένας από τους δύο συζύγους δεν επιθυμεί να συμβιώνει με τον άλλο, χάνεται κάθε νόημα της έγγαμης συμβίωσης αφενός ηθικό και αφετέρου πρακτικό. Επομένως ακολουθώντας το σκεπτικό αυτό το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας του άρθρου 1520 ΑΚ αποτελεί λειτουργικό δικαίωμα, όπως όλα τα δικαιώματα του Οικογενειακού Δικαίου, ανεξαρτήτως του μη εξαναγκαστού αυτού, καθώς ο χαρακτήρας υποχρέωσης που προσδίδεται στα περισσότερα από αυτά έχει το νόημα μιας κατευθυντήριας γραμμής, υποδεικνύοντας ο νομοθέτης το «σωστό» σε μια κοινωνία και δεν πραγματώνεται με κυριολεκτικό εξαναγκασμό. Με άλλα λόγια η αναφορά του νέου νόμου σε υποχρέωση ερμηνεύεται ως αναγνώριση του λειτουργικού χαρακτήρα του δικαιώματος της επικοινωνίας με συμβολικό ρόλο για τους γονείς χωρίς να εισάγει αγωγήμη αξίωση για εξαναγκασμό του γονέα σε επικοινωνία.²⁵

Ομοίως αναφέρει η 5418/2021 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών ότι «από τη διατύπωση της ρύθμισης συνάγεται ότι το δικαίωμα επικοινωνίας του άρθρου 1520 ΑΚ είναι λειτουργικό δικαίωμα, όπως και το δικαίωμα της γονικής μέριμνας, διότι συνιστά και υποχρέωση του γονέα ο οποίος δεν διαμένει με το τέκνο. Ωστόσο, παρά την άνω πρόβλεψη εξακολουθεί, όπως και στο προϊσχύον δίκαιο, να μην υφίσταται αγωγήμη αξίωση, αφού όπως πάγια δέχεται μέχρι σήμερα η νομολογία και η θεωρία, δεν συνάδει με τη φύση της σχέσης γονέα και τέκνου αλλά και με το συμφέρον του τέκνου ο εξαναγκασμός του γονέα να επικοινωνεί με το τέκνο του, θέση η οποία εναρμονίζεται και με τον σκοπό των τροποποιήσεων που επήλθαν με τον Ν. 4800/2021, όπως προσδιορίζεται στο άρθρο 1 του άνω νόμου που, όπως προειπώθηκε, είναι η «εξυπηρέτηση του βέλτιστου συμφέροντος του τέκνου». Άλλωστε, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι η πραγματική συγγενική σχέση δεν δημιουργείται ούτε διατηρείται με επιβαλλόμενη επικοινωνία και η δυνατότητα ή όχι επικοινωνίας με την εκτέλεση της σχετικής απόφασης. Και τούτο διότι, εφόσον πρόκειται για πράξη που αποκλειστικά εξαρτάται από τον υπόχρεο προσωπικώς, η εκτέλεση της απόφασης αυτής θα γινόταν κατά τις διατάξεις του άρθρου 946 παρ. 1 ΚΠολΔ, δεν θα επέφερε την πραγμάτωσή της, αφού η απειλή χρηματικής ποινής και προσωπικής κράτησης κατά του υπόχρεου γονέα δεν εξασφαλίζει απαραίτητα την πραγμάτωσή της».

Αρκετοί επίσης αναφέρουν πως η μορφή υποχρέωσης, η οποία πηγάζει από το άρθρο 1520 ΑΚ αφορά ουσιαστικά την καλή άσκηση της επικοινωνίας και όχι την άσκηση καθεαυτή²⁶, καθώς κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο προς το πνεύμα της εξυπηρέτησης του βέλτιστου συμφέροντος του τέκνου όπως αναλύθηκε ως άνω.

²⁵ Β. Βαθρακοκοίλης, ΕΡΝΟΜΑΚ - Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), Τόμος 5, σελ. 982, Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, Εκδ.οση 3η, σελ. 681, Ε. Ζερβογιάννη, Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση, ΕΛΛΔνη 2022.6611 υποσ. 8, ΜΠρΘες 4752/2022, ΜΠρΜυτλ 54/2023, ΕφΑθ 2417/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁶ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 264, Α. Γεωργιάδης - Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 57

Ένα ακόμη επιχείρημα υπέρ της λειτουργικότητας του δικαιώματος επικοινωνίας είναι και το γεγονός πως είναι ανεπίδεκτο παραίτησης ή μεταβίβασης.²⁷ Η προσωπική επαφή με το παιδί είναι μια ενέργεια, η οποία εάν ασκηθεί από οποιονδήποτε άλλο εκτός από τον ίδιο τον γονέα χάνει καθόλα τη σημασία της, καθώς συνδέεται αποκλειστικά με το πρόσωπο του φορέα του. Το δικαίωμα του άρθρου 1520 ΑΚ είναι αυστηρά προσωποπαγές και για τον λόγο αυτό ακριβώς συνιστά και εκ νόμου υποχρέωση. Εφόσον ενέχει τόση σημασία η αυτοπρόσωπη πραγμάτωση της επικοινωνίας, αυτή θα πρέπει να επιβάλλεται και από την Πολιτεία, έστω ηθικά και έμμεσα, και να μην αφήνεται ως δικαίωμα, το οποίο μπορεί να ασκηθεί, μπορεί και όχι ανάλογα την βούληση του φορέα.

Στον αντίλογο υποστηρίζεται από μεγάλο μέρος του νομικού κόσμου²⁸ πως, ενώ τα λοιπά «οικογενειακά» δικαιώματα αποτελούν παράλληλα δικαίωμα και καθήκον για τον φορέα τους, υπό το φώς του έντονα παιδοκεντρικού χαρακτήρα του Δικαίου, δεν είναι δυνατόν να θεμελιωθεί νομική υποχρέωση του γονέα να επικοινωνεί με το παιδί του. Μία από τις ελάχιστες αποφάσεις Δικαστηρίου, η οποία στο σκεπτικό της αναπτύσσει σαφή και κυρίως αιτιολογημένη στάση κατά του χαρακτηρισμού του δικαιώματος επικοινωνίας ως καθήκον, η ΜΠρΣαμ 112/2005²⁹ αναφέρει πως το δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα λειτουργεί μέσα στην φύση των οικογενειακών δικαιωμάτων, πλην όμως αυτό δεν μπορεί να αποτελέσει παράλληλα καθήκον και έτσι δεν μπορεί να υφίσταται νομική υποχρέωση του δικαιούχου γονέα να επικοινωνεί με το ανήλικο τέκνο του.

Η έννοια της προσωπικής επικοινωνίας δεν μπορεί να οριοθετηθεί από νομικά κριτήρια, φυσικά δεν μετράται ποσοτικά και δεν μπορεί να επαληθευθεί τυπικά. Μόνο ως έμπρακτη ένδειξη στοργής, ενδιαφέροντος και αγάπης μπορεί να υπάρξει ελικρινής και ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ ενός γονέα και του παιδιού του. Σίγουρα αποτελεί ηθική επιταγή του κοινωνικού συνόλου ο γονέας να βρίσκεται δίπλα στο παιδί του κάθε στιγμή. Λόγω όμως της ιδιαιτερότητας της επικοινωνίας είναι εκ φύσεως ακατόρθωτο να αναγκαστεί κάποιος να επικοινωνήσει ουσιαστικά.

Πρακτικά, η επικοινωνία με το τέκνο δεν θα είχε κάποια ουσιαστική σημασία εάν επιβαλλόταν με πρόβλεψη κυρώσεων από το νόμο ή ακόμα χειρότερα εάν μεσολαβούσε μια διαδικασία αναγκαστικής εκτέλεσης μέσω του 946 ΚΠολΔ. Άλλωστε, η πραγματική συγγενική σχέση δεν δημιουργείται ούτε διατηρείται με επιβαλλόμενη επικοινωνία και η δυνατότητα ή όχι επικοινωνίας με την εκτέλεση της σχετικής απόφασης.³⁰ Άραγε πόσο άσχημα θα ένιωθε ένα παιδί και τι επίπτωση θα

²⁷ Γ. Κουμάντος, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου, Τόμος Β, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 214, Ι. Σπυριδάκης, Συναινετικό διαζύγιο και Γονική Μέριμνα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 94, Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας - Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.988

²⁸Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας - Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 480, Γ. Γεωργιάδης, Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, ΧρΙΔ 2016.721, ΕφΑθ 5798/2006 ΕΛΛΔνη 2007.221, ΑΠ 534/1991, ΕφΘες 2322/1997, ΜΠρΒολ 191/2001, ΜΠρΣαμ 112/2005, ΜΠρΡοδ 4291/2007, ΜΠρΘες 374/2009,

²⁹ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁰ ΕφΑθ 20/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

είχε στην ψυχοσύνθεση του να γινόταν μάρτυρας σε ένα ακροατήριο της αδιαφορίας εκ μέρους του γονέα του, αλλά και την δημοσιοποίησή όλων αυτών;³¹ Είναι αδύνατον να διαμορφωθεί η οποιαδήποτε υγιής γονική σχέση υπό την απειλή Δικαστικής Αρχής χωρίς να υπάρχει εκ μέρους του δικαιούχου γονέα η βούληση να έρθει σε επαφή με το τέκνο του. Η αγάπη και το ενδιαφέρον δεν μπορούν αν είναι έκφραση εκβιασμού.

Μερίδα της θεωρίας εξετάζει το ζήτημα και υπό την σκοπιά της γραμματικής διατύπωσης του κειμένου του άρθρου 1520 ΑΚ, όπως ίσχυε μέχρι την πρόσφατη τροποποίησή του, η οποία ορίζει την επικοινωνία μόνο ως δικαίωμα του γονέα. Έχοντας υπόψη και την προγενέστερη του μορφή υπό το καθεστώς της πατρικής εξουσίας, δηλαδή πριν τον Ν. 1329/1983, ο νομοθέτης έκανε ρητά λόγο για δικαίωμα και καθήκον επιμέλειας. Όπως επίσης στο ισχύον άρθρο 1510 ΑΚ ο νομοθέτης αναφέρεται στην παράλληλη λειτουργία της γονικής μέριμνας, τόσο ως δικαίωμα όσο και ως καθήκον. Συνεπώς εάν η πραγματική βούληση του νομοθέτη ήταν η ύπαρξη υποχρέωσης του γονέα για επικοινωνία θα είχε προβεί σε αντίστοιχη διατύπωση και στο άρθρο 1520 ΑΚ.

Με τη νέα διατύπωση του άρθρου 1520 ΑΚ ο νομοθέτης του Ν.4800/2021 έδωσε απάντηση στην όλη αυτή διχογνωμία, η οποία αναλύθηκε ως ανωτέρω τα προηγούμενα χρόνια, προσθέτοντας τον όρο «υποχρέωση» στο «σώμα» του νόμου και συνδέοντας την παρατακτικά με τον όρο «δικαίωμα» ανάγοντάς την σε ισοδύναμο μέγεθος. Με την αλλαγή αυτή ρητά πλέον το δικαίωμα επικοινωνίας θεσμοθετείται ως λειτουργικό δικαίωμα, η άσκηση του οποίου υποδεικνύεται εκ του νόμου, αφού ο βασικός δικαιολογητικός παράγοντας ύπαρξης και του δικαιώματος αυτού είναι το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου.

Να τονιστεί στο σημείο αυτό πως η απόδοση του λειτουργικού χαρακτήρα στο δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας σε καμία περίπτωση δεν γεννά αξίωση του φορέα του αναφορικά με την άσκησή του.³² Με το ανάλογο σκεπτικό πως το τέκνο δεν κατέχει αξίωση κατά του γονέα να ασκήσει το δικαίωμα της γονικής μέριμνας.³³ Η αντίληψη αυτή επικρατούσε και παλαιότερα στους κόλπους των υποστηρικτών της θεωρίας της λειτουργικότητας του δικαιώματος επικοινωνίας³⁴, και πλέον σήμερα αρκετοί στο πλαίσιο της ισχύουσας μορφής του 1520 ΑΚ έχουν αναπτύξει την αντίστοιχη θεώρηση. Από την πλευρά της νομολογίας επί παραδείγματι η ΜΠρΘεσ317/2022³⁵ αναφέρει «η ως άνω αναφορά του νόμου σε υποχρέωση

³¹Γ. Κουμάντος, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου, Τόμος Β, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 392, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1101, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Εκδ.οση 8η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 334

³²Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 85, ΜΠρΘεσ 317/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³³Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικό τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.661

³⁴Σ. Κουκούλη-Σιπλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 57

³⁵Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.990, ομοίως ΜΠρΘεσ 2792/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ερμηνεύεται ως αναγνώριση του λειτουργικού χαρακτήρα του δικαιώματος επικοινωνίας και έχει συμβολικό και κατευθυντήριο ρόλο για τους γονείς και δεν εισάγει αγωγή αξίωση για εξαναγκασμό του γονέα σε επικοινωνία». Ομοίως από την πλευρά της θεωρίας η καθηγήτρια Φουντεδάκη³⁶ υποστηρίζει ότι ο όρος «υποχρέωση» θα πρέπει να εκληφθεί ως «αποτύπωση του λειτουργικού χαρακτήρα του δικαιώματος επικοινωνίας» και δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως θεμελίωση μιας αγωγίμης αξίωσης.³⁷

Αφενός δεν κατοχυρώνεται ρητά το δικαίωμα επικοινωνίας του ίδιου του τέκνου στο προκείμενο σημείο, αφετέρου δεν είναι λογικό να συναχθεί ότι το Οικογενειακό Δίκαιο δεν αναγνωρίζει στο τέκνο δικαίωμα επικοινωνίας με τον γονέα του. Όπως θα αναπτυχθεί και στη συνέχεια το τέκνο είναι φυσικά φορέας του δικαιώματος επικοινωνίας, δεν πηγάζει όμως η αξίωση αυτή από την πρώτη παράγραφο του 1520 ΑΚ. Το κυριότερο νομοθετικό έρεισμα του δικαιώματος εκ μέρους του τέκνου είναι τα άρθρα 5 παράγραφος 1 και 21 παράγραφος 1 του Συντάγματος σχετικά με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την ελεύθερη ανάπτυξη της οικογενειακής ζωής.³⁸ Επιπρόσθετα με τον Ν. 2101/1992 εισήχθη στην ελληνική έννομη τάξη με υπερσυνταγματική ισχύ ο κανόνας του άρθρου 24 παράγραφος 3 του Χάρτη Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος αναφέρεται στην σημασία της διατήρησης τακτικών προσωπικών σχέσεων ανάμεσα στο τέκνο και τους γονείς.³⁹ Αντίστοιχα και το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ υπό την σκοπιά του σεβασμού της οικογενειακής ζωής αναγνωρίζει στο τέκνο το δικαίωμα να επικοινωνεί με αμφοτέρους τους γονείς του⁴⁰, ως βασικό στοιχείο για την ανάπτυξή της.⁴¹ Συνεπώς εύλογα το δικαίωμα της επικοινωνίας του τέκνου και η έννομη προστασία αυτού δεν πηγάζουν από την πνεύμα της υποχρέωσης του νέου άρθρου 1520 ΑΚ, αλλά από την ευρύτερη προστασία που αξιώνει κάθε πολίτης της προσωπικότητας του, της ανεμπόδιστης καλλιέργειας αυτής και του ψυχικού του κόσμου. Εξ αυτής της παραδοχής φυσικά συνάγεται πως τα αυτά συνταγματικά δικαιώματα απολαμβάνει και ο γονέας. Έτσι, στο πλαίσιο του αυτοκαθορισμού και της ανάπτυξης της προσωπικότητας του γονέα αυτός έχει την δυνατότητα να αρνηθεί να επικοινωνήσει με το παιδί του, προκαλώντας κατ' αυτό τον τρόπο την ανάγκη στάθμισης των συμφερόντων των δύο μερών⁴², με το συμφέρον του τέκνου στην πλειοψηφία των περιπτώσεων να υπερτερεί.

Σίγουρα όπως αναλύθηκε και ανωτέρω ο όποιος εξαναγκασμός προς επικοινωνία είναι εξ αρχής ατελέσφορος, αφού εκλείπει το -αναγκαίο- animus της

³⁶ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 86

³⁷ ΔιατΕισΠλημΧαν 19/2023 Αρμ. 2023.176, ΜΠρΘες 2792/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁸ ΜΠρΣπαρτ 835/2005 ΝοΒ 2007.635

³⁹ Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικό τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.663

⁴⁰ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης - Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 58

⁴¹ ΕφΑθ 5798/2006 ΕΛΛΔνη 2007.221

⁴² Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικό τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.663

διαδικασίας, δηλαδή η συναισθηματική ανάγκη ή βούληση του ίδιου του γονέα να έρθει σε επαφή με το παιδί του αναπτύσσοντας αισθήματα στοργής και αγάπης. Ελάχιστοι είναι όσοι αμφισβητούν την παραδοχή αυτή.⁴³ Για αυτό το λόγο ίσως θα ήταν και προτιμότερο επί των λειτουργικών δικαιωμάτων να χρησιμοποιείται ο όρος «καθήκον» στη θέση της «υποχρέωσης» για τον φορέα αυτών όπως συμβαίνει χαρακτηριστικά στο άρθρο 1510 ΑΚ αναφορικά με την γονική μέριμνα.⁴⁴

Το απώτερο νόημα, λοιπόν, του χαρακτηρισμού ενός δικαιώματος ως λειτουργικού, όπως εν προκειμένω του δικαιώματος επικοινωνίας, είναι να μην εξαρτάται από την βούληση του φορέα η άσκηση του αλλά να επιβάλλεται εμμέσως από την Πολιτεία στο πλαίσιο του άρθρου 21 παράγραφος 1 του Συντάγματος και της πρόνοιας τους Κράτους για τον θεσμό της οικογένειας. Υποστηρίζεται μάλιστα, ιδίως για περιπτώσεις καταχρηστικής μη άσκησης, ότι η άσκηση ενός λειτουργικού δικαιώματος δεν αποτελεί απλό βάρος του δικαιούχου αλλά δύναται να αποτελεί και παράνομη συμπεριφορά.⁴⁵ Ακολούθως υποστηρίζεται πως ο όρος «υποχρέωση» εισήχθη στο άρθρο 1520 ΑΚ για επικοινωνιακούς λόγους με απώτερο σκοπό να καταστεί σαφές πως ο γονέας, ο οποίος δεν διαμένει με το τέκνο, δεν έχει μόνο δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις έναντι του τέκνου του.⁴⁶

Προς αποφυγή όμως των όποιων βλαπτικών για την ψυχосύνθεση των παιδιών συμπεριφορών όπως για παράδειγμα μια καθαρά τυπική παρουσία χωρίς την παραμικρή ένδειξη ενδιαφέροντος ή ακόμα χειρότερα μια βίαιη συμπεριφορά, ο νόμος παρέχει την δικλίδα ασφαλείας του Δικαστηρίου. Υπάρχει περίπτωση η εξαναγκασμένη επικοινωνία ορισμένες φορές να επιφέρει στο παιδί συνέπειες δυσμενέστερες της έλλειψης επικοινωνίας από τις οποίες θα συνεπαγόταν σημαντική ψυχική επιβάρυνση. Με απλά λόγια λοιπόν, όταν το Δικαστήριο εντοπίσει πως η επικοινωνία με το παιδί δεν γίνεται με τρόπο σύμφωνο του σκοπού της ύπαρξης της, τότε δύναται είτε να μειώσει τον χρόνο είτε να την απαγορεύσει τελείως, ενόψει μάλιστα και της ρητής αναφοράς στο άρθρο 1532 παρ. 2 περ. δ' ΑΚ ως περίπτωση κακής άσκησης της γονικής μέριμνας.

Συμπερασματικώς μπορεί με τον Ν. 4800/2021 η λειτουργική φύση του δικαιώματος επικοινωνίας να εδραιώθηκε στον Αστικό Κώδικα, η επικοινωνία του γονέα με το τέκνο δεν παύει να είναι ένα άκρως ευαίσθητο θέμα, το οποίο θα πρέπει, όπως συμβαίνει στην πράξη, να εξετάζεται και να ρυθμίζεται ad hoc.

ΙΙΙ. ΛΟΙΠΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Κατά γενική ομολογία το δικαίωμα επικοινωνίας είναι αποκλειστικά συνδεδεμένο με το πρόσωπο του φορέα του.⁴⁷ Μάλιστα πηγάζοντας από διάταξη

⁴³ Κ. Παντελίδου, «Ίση μεταχείριση και σχέσεις γονέων και τέκνων», ΝοΒ 2012.1100

⁴⁴ Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικό τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.662

⁴⁵ Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικό τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.663

⁴⁶ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαίο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 86

⁴⁷ ΜΠρΑθ 3527/2007 ΝοΒ 2008.1830

δημόσιας τάξης⁴⁸ αποκτά εξαιρετικά δεσμευτικό χαρακτήρα για το πρόσωπο αυτό . Εξ αυτού οιαδήποτε συμφωνία, η οποία αποκλείει την προσωπική επικοινωνία είναι άκυρη βάσει των άρθρων 3 και 174 ΑΚ⁴⁹. Η βούληση των γονέων-μερών δεν είναι δυνατόν να αλλάξει τα όσα ορίζει ο νόμος και το Δικαστήριο, διότι οι σχέσεις των μελών της οικογένειας, ένα θέμα βαρύνουσας για την κοινωνία σημασίας, εποπτεύονται στα πλαίσια της πρόνοιας της Πολιτείας. Ιδιαίτερη σημασία έχει επί του πρακτέου σε περιπτώσεις δολίων κινήτρων συνήθως οικονομικών ή αδιαφορίας εκ μέρους του δικαιούχου γονέα όπου μέσω της απαγορευμένης διαθέσεως του δικαιώματος επικοινωνίας προσπαθεί ο νομοθέτης να καταστείλει αντίστοιχα φαινόμενα, τα οποία αμαυρώνουν τον ευαίσθητο και άμεσα προσωπικό χαρακτήρα του Οικογενειακού Δικαίου και θέτουν σε κίνδυνο το συμφέρον του τέκνου.

Στην πλειοψηφία τους οι αποφάσεις αναφέρονται ρητά σε δικαίωμα «προσωπικής» επικοινωνίας⁵⁰, ενώ υπό την σκοπιά της θεωρίας ο ίδιος ο νομοθέτης έθεσε στο άρθρο 1520 ΑΚ τον τίτλο «προσωπική» επικοινωνία. Μέσα στο πλαίσιο του προσανατολισμού του Οικογενειακού Δικαίου στο βέλτιστο συμφέρον του τέκνου μόνο η προσωπική, ήτοι η άμεση, πρόσωπο με πρόσωπο επαφή είναι δυνατή να επιτελέσει τους σκοπούς θεσμοθέτησης του δικαιώματος του άρθρου 1520 ΑΚ. Ο ίδιος ο γονέας είναι ο μόνος που μπορεί «να φέρει εις πέρας» την επικοινωνία, η οποία αφορά το πρόσωπό του. Έτσι, η άσκησή του δεν μπορεί να γίνει από άλλο πρόσωπο⁵¹, ακόμα και για λογαριασμό του δικαιούχου, καθώς έτσι θα επέλθει συναισθηματική απομάκρυνση, το ακριβώς αντίθετο που επιζητά δηλαδή η συγκεκριμένη ρύθμιση. Μπορεί να έχει αποδοθεί το δικαίωμα επικοινωνίας και στους απώτερους ανιόντες, τους αδελφούς και πια και σε κάποιους «προνομιούχους» τρίτους, για τους οποίους επίσης το δικαίωμα αυτό έχει προσωποπαγή χαρακτήρα φυσικά, καθώς το περιεχόμενο της επικοινωνίας με κάθε ξεχωριστό δικαιούχο αφορά κατά κύριο λόγο την προσωπική επαφή⁵², ο βασικός δικαιολογητικός λόγος θέσπισης του όμως ήταν και θα είναι η διατήρηση και εξέλιξη της γονεϊκής σχέσης μετά την διακοπή της έγγαμης συμβίωσης. Επομένως κάθε δικαιούχος κατέχει το δικαίωμα επικοινωνίας, το οποίο αφορά τη σχέση του ιδίου με το τέκνο.

Κατ' αυτό το συλλογισμό το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας είναι ανεπίδεκτο παραιτήσεως και μεταβιβάσεως.⁵³ Με δεδομένο ότι η φύση των οικογενειακών σχέσεων εξέρχεται των ορίων της αυτονομίας της ιδιωτικής βουλήσεως, το δικαίωμα επικοινωνίας δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο

⁴⁸ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 56

⁴⁹ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 242, Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 481, Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.988, ΜΠρΑθ 3527/2007 ΝοΒ 2008.1830

⁵⁰ ΕφΠατρ 155/2021, ΜΠρΝαυπλ 188/2017, ΕφΔωδ 157/2009, ΜΠρΘες 13762/2006 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵¹ ΕφΘες 1715/2003 Αρμ. 2003.1611

⁵² ΜΠρΝαυπλ 188/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 3527/2007 ΝοΒ 2008.1830

⁵³ Ν. Λεοντίης, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3562, ΕφΑθ 416/1999 ΑρχΝ 2000.357

συμβιβασμού ή κάποιας συμφωνίας.⁵⁴ Διευκρινίζεται πως η στα πλαίσια του συναινετικού διαζυγίου συμφωνία δεν εντάσσεται στην ως άνω απαγόρευση. Το να καθίσταται η επικοινωνία αντικείμενο διαπραγματεύσεων και ανταλλαγμάτων αφορά μεμπτό των ως άνω νοούμενων συμφωνιών. Έτσι, συμφωνίες των γονέων δεν δεσμεύουν το δικαστήριο, στην έκταση που δεν βρίσκονται σε αρμονία με το συμφέρον του ανηλίκου.⁵⁵ Εντοπίζεται βέβαια και αντίθετη άποψη, με μικρότερη δυναμική, κατά την οποία δύσκολα μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι οι γονείς γνωρίζουν καλύτερα τόσο τις δικές τους ανάγκες όσο και του τέκνου τους και έτσι, στο βαθμό που δεν παραιτείται ο δικαιούχος γονέας και δεν εντοπίζεται αντίθεση στα χρηστά ήθη, καταφέρουν και συμπράξουν σε μία συμφωνία ρύθμισης της επικοινωνίας αυτή θα πρέπει να θεωρείται καθόλα νόμιμη και δεσμευτική εφόσον εξυπηρετεί τα συμφέροντα όλων των μερών και πρωτίστως του τέκνου.⁵⁶

Επίσης η λειτουργική φύση της επικοινωνίας εδραιωμένη πλέον στο 1520 ΑΚ τόσο ως δικαίωμα όσο και ως καθήκον συνομολογεί στην άμεση εξάρτηση του από ένα συγκεκριμένο πρόσωπο⁵⁷ και έτσι καθιστά ως επακόλουθο την παραίτηση αδύνατη⁵⁸. Ο δικαιούχος βαρύνεται και με υποχρέωση όπως αναλύθηκε σύμφωνα με την σχετική διάταξη. Συνεπώς δεν νοείται παραίτηση από ένα καθήκον, καθώς ο σκοπός ύπαρξής του είναι να δεσμεύει τον υπόχρεο-δικαιούχο να ενεργήσει. Ο προσωποπαγής χαρακτήρας του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας αντανακλά και στην υποχρέωση του έτερου γονέα βασιζόμενη στην δεύτερη παράγραφο του 1520 ΑΚ. Ο νόμος ρητά υποχρεώνει τον γονέα με τον οποίο διαμένει με το τέκνο αφενός να ανέχεται την επικοινωνία του δικαιούχου γονέα και να μην την εμποδίζει διασφαλίζοντας, αφετέρου με την αλλαγή του επέφερε ο Ν. 4800/2021 να την προωθεί και αν την ενισχύει έτσι την ανενόχλητη ενασχόληση του δικαιούχου αποκλειστικά με το παιδί. Αντίστοιχη υποχρέωση ανοχής θεμελιώνεται και για την επικοινωνία του παιδιού με τους απώτερους ανιόντες, αδελφούς ή τρίτους. Για το λόγο αυτό και η ρύθμιση της επικοινωνίας με την παρουσία τρίτου αποτελεί την έσχατη λύση, η οποία βρίσκει εφαρμογή μόνο σε περιπτώσεις που γεννούνται υπόνοιες κινδύνου.

Αναλόγως και με έντονο και εδώ το στοιχείο του προσωπικού χαρακτήρα το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας είναι και μη δεκτικό μεταβιβάσεως, καθώς αφενός τα πρόσωπα που δύνανται εκ νόμου να είναι δικαιούχοι είναι περιοριστικά απαριθμημένα στο άρθρο 1520 ΑΚ και αφετέρου ακόμα και αυτά τα πρόσωπα δύνανται να αξιώσουν την επικοινωνία για διαφορετικούς λόγους το καθένα. Ο

⁵⁴ ΕφΑθ 5798/2006 ΕλλΔνη 2007.221, ΜΠρΑθ 3527/2007 ΝοΒ 2008.1830

⁵⁵ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 56, ΕφΑθ 1461/1997 ΕλλΔνη 1998.868

⁵⁶ Γ. Γεωργιάδης, Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, ΧρΙΔ 2016.722

⁵⁷ Β. Βαθρακοκόιλης, Ανάλυση- Ερμηνεία- Νομολογία Αστικού Κώδικα, Τόμος Β', Έκδοση 3η, Εκδ.. Σάκκουλας, σελ. 2046

⁵⁸ Β. Βαθρακοκόιλης, ΕΡΝΟΜΑΚ- Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), Τόμος 5, Εκδ.. Σάκκουλας, σελ. 986, Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, Εκδ.. Σάκκουλας, σελ. 589, ΕφΑθ 8668/1987 ΕλλΔνη 1988.695, ΕφΑθ 10235/1984 ΝοΒ 1985.473

πατέρας που δεν διαμένει με το τέκνο, επί παραδείγματι, διαθέτει ως χρόνο επικοινωνίας βάσει του τεκμηρίου της πρώτης παραγράφου το 1/3 του συνολικού χρόνου, δεν έχει όμως την δυνατότητα να το μεταβιβάσει στην μητέρα του και γιαγιά του τέκνου, η οποία παρόλο που διαθέτει δικαίωμα επικοινωνίας φυσικά δυνάμει του 1520ΑΚ ως ανιών δεν μπορεί να αξιώσει με το τεκμήριο το 1/3 του συνολικού χρόνου. Εάν ο νομοθέτης το θεωρούσε αρμόζον θα το είχε προβλέψει ρητά. Με απλά λόγια έκαστος δικαιούχος θεμελιώνει το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας ατομικά στο πρόσωπο και τον ρόλο του με αποτέλεσμα οιαδήποτε μετακόληση του δικαιώματος αυτού να το καθιστούσε ανούσιο καθώς θα χανόταν ο πυρήνας αυτού.

Αξιοσημείωτη εξαίρεση αποτελεί η άποψη της καθηγήτριας Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη⁵⁹, η οποία υποστηρίζει πως σε περίπτωση που διαμένει ο δικαιούχος γονέας μόνιμα μακριά από τον τόπο διαμονής του τέκνου και δεν είναι σε θέση να επισκέπτεται συχνά το παιδί, θα πρέπει να έχει την δυνατότητα να στείλει κάποιον τρίτο (φιλο, γονέα κλπ.) ώστε να έρθει σε επαφή με το παιδί δια ζώσης και να ενημερωθεί για την κατάστασή του ανά τακτά διαστήματα. Απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί φυσικά να υφίσταται παράλληλα επικοινωνία με το παιδί τηλεφωνικώς ή με όποιο μέσο κι αν λαμβάνει χώρα, καθώς αυτή η δια αντιπροσώπου επικοινωνία μόνον επικουρικώς μπορεί να γίνει δεκτή. Στο σημείο αυτό να τονιστεί πως είναι εντελώς διαφορετικό να παρίσταται κάποιο πρόσωπο μαζί με τον γονέα κατά την διάρκεια του χρόνου επικοινωνίας. Στην περίπτωση αυτή δεν τίγεται ο σκοπός του 1520ΑΚ, δηλαδή η επαφή του γονέα με το τέκνο, εφόσον γίνεται βέβαια με την θέλησή του ή με εντολή του Δικαστηρίου.

Κλείνοντας το κεφάλαιο της ανάλυσης της νομικής φύσης του δικαιώματος επικοινωνίας δεν πρέπει να παραλειφθεί το χαρακτηριστικό του απόλυτου δικαιώματος. Αυτό σημαίνει αρχικά πως μπορεί να προσβληθεί από οποιονδήποτε και παρέχεται προστασία έναντι οποιουδήποτε το προσβάλλει.⁶⁰ Συζήτηση όμως γεννάται εν συνεχεία ένεκα του γεγονότος ότι εκδηλώνεται κατά κύριο λόγο στην πράξη έναντι του γονέα με τον οποίο διαμένει το παιδί. Πολλοί είναι αυτοί, έτσι, που το κατατάσσουν στην κατηγορία των σχετικών δικαιωμάτων.

Η προσβολή του δικαιώματος επικοινωνίας, όπως προκύπτει και από τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 1520 ΑΚ, πραγματώνεται με την παρεμπόδιση της επικοινωνίας με το τέκνο από αυτόν, ο οποίος βαρύνεται με την υποχρέωση ανοχής, αλλά και με το καθήκον διευκόλυνσης και προώθησης της επικοινωνίας, δηλαδή από τον γονέα με τον οποίο διαμένει το τέκνο και ακολούθως δύναται ο δικαιούχος να προσφύγει στο Δικαστήριο και να αξιώσει την συμμόρφωση στα οριζόμενα της εκάστοτε απόφασης ή συμφωνίας ρύθμισης της επικοινωνίας. Έτσι επί μη συμμόρφωσης του γονέα με την ως άνω υποχρέωση, υπάρχει πρόβλεψη αφενός για «υποχρέωση» του από το Δικαστήριο να επιτρέψει την ανενόχλητη επικοινωνία

⁵⁹Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 8^η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 328 & 343

⁶⁰Ι. Σπυριδάκης, Συναινετικό Διαζύγιο και γονική μέριμνα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 95

αφετέρου ακολούθως εάν η παράνομη συμπεριφορά συνεχιστεί υφίσταται δυνατότητα απειλής από το Δικαστήριο τόσο χρηματικών κυρώσεων όσο και προσωπικής κράτησης, ενώ παράλληλα οποιαδήποτε παρακωλυτική ενέργεια φυσικά αποτελεί ένδειξη κακής άσκησης της γονικής μέριμνας όπως αυτή απαριθμείται στο άρθρο 1532 παρ. περ. δ' ΑΚ. Σπανιότερα η προσβολή γίνεται από άλλα τρίτα πρόσωπα για παράδειγμα ο δάσκαλος στο σχολείο ή η νταντά του παιδιού στο σπίτι όπου διαμένει. Ομοίως φυσικά παρέχεται και στις περιπτώσεις αυτές η ανάλογη έννομη προστασία στον δικαιούχο γονέα βασισμένη βέβαια στο απόλυτο δικαίωμα προστασίας της προσωπικότητας των άρθρων 57 και 59 ΑΚ⁶¹ αξιώνοντας την άρση της προσβολής. Με τις ανωτέρω διατάξεις παρέχεται προστασία στην ίδια την προσωπικότητα του ατόμου, η οποία περιλαμβάνει, ως επί μέρους στοιχεία αυτής, όλα τα αγαθά τα οποία είναι συνδεδεμένα αναποσπαστως με το πρόσωπο και ανήκουν σ' αυτό ως ον έχον σωματική, ψυχική, πνευματική και κοινωνική ατομικότητα, τέτοιο δε αγαθό είναι ο συναισθηματικός του κόσμος, ο οποίος πλήττεται από την στέρση της επαφής με το ίδιο του το παιδί.

2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Η διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ, όπως θα παρουσιαστεί και εκτενέστερα στη συνέχεια, αναγνωρίζει αφενός δικαίωμα στον μη διαμένοντα με το τέκνο γονέα να επικοινωνεί προσωπικά με αυτό και αφετέρου ρητώς πλέον μετά τον Ν. 4800/2021 αναγνωρίζει υποχρέωση του έτερου γονέα ανοχής, διευκόλυνσης και προώθησης της επικοινωνίας τόσο με τον γονέα όσο και με τους απώτερους ανιόντες, αδελφούς και τρίτους βάσει των προϋποθέσεων που τάσσει ο νομοθέτης. Επιπρόσθετα αποδίδεται εξουσία στο αρμόδιο Δικαστήριο, εάν δεν δύναται να επιτευχθεί συμφωνία μεταξύ των γονέων, να ρυθμίσει τα σχετικά με την επικοινωνία ζητήματα.

Ι. ΣΤΟΧΟΣ

Πρωτίστως ο κανόνας του 1520 ΑΚ διασφαλίζει την επίτευξη της προσωπικής επαφής με το παιδί με απώτερο σκοπό την αποτροπή της συναισθηματικής αποξένωσης και της άμβλυνσης των συνεπειών της ανώμαλης εξέλιξης των σχέσεων των γονέων.⁶²

Το σύνδρομο της γονικής αποξένωσης, ήτοι η καλλιέργεια στο παιδί αισθημάτων αρνητικών για τον γονέα με τον οποίο δεν διαμένει με τελικό στόχο την συναισθηματική αποξένωση και απομάκρυνση από αυτόν, αποτελεί βασικό αποφευκτέο ζήτημα του εκάστοτε Δικαστή στις δίκες για τον καθορισμό των συνθηκών επικοινωνίας μεταξύ γονέα και τέκνου. Δεν θα πρέπει το ανήλικο να συμμαχήσει με τον διαμένοντα μαζί του γονέα και να καταστεί φερέφωνο έχθρας και εκδίκησης εναντίον του δικαιούχου την επικοινωνία γονέα και τελικώς να υιοθετεί ως δικά του τα αρνητικά αυτά συναισθήματα και μην επιθυμεί την επαφή

⁶¹ ΜΠρΣπαρτ 835/2005 ΝοΒ 2007.635

⁶² Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 264, ΕφΑθ 416/1999 ΑρχΝ 2000.357

με αυτόν και να αντιδρά. Η ρήξη ανάμεσα στην σχέση του γονέα με το παιδί προκαλεί ανεπανόρθωτη βλάβη στον ψυχισμό του παιδιού.⁶³ Η επικοινωνία με το γονέα είναι συντελεστής της ψυχικής και κοινωνικής ατομικότητας του κάθε προσώπου.⁶⁴ Η σταθερή επικοινωνία με τους γονείς συμβάλλει στην προώθηση του συμφέροντος του τέκνου, καθώς με την επίτευξη ομαλών σχέσεων αναπτύσσεται η προσωπικότητα του παιδιού με τον καλύτερο τρόπο. Μέσω της τακτικής επαφής διατηρείται ενεργός ο συναισθηματικός δεσμός μεταξύ του δικαιούχου της επικοινωνίας και του τέκνου. Είναι έμφυτη η ανάγκη κατά κανόνα κάθε γονέα να επικοινωνεί με το παιδί του εκδηλώνοντας αισθήματα στοργής, αγάπης και ενδιαφέροντος που τρέφει για αυτό ένεκα του δεσμού⁶⁵ τους αλλά ακολούθως και να διαδραματίζει καθοριστική φιγούρα στη ζωή του. Ακόμη μέσω της συνεχούς επαφής με το παιδί ο εκάστοτε γονέας παρακολουθεί την εξέλιξη του και συμβάλλει σε αυτή.⁶⁶ Τα ίδια ισχύουν και για την επαφή με τους απώτερους ανιόντες καθώς και τα πρόσωπα αυτά ενδιαφέρονται για το παιδί και το αγαπούν σαν δεύτεροι γονείς. Παράλληλα η επικοινωνία γονέα και τέκνου εξασφαλίζει την προστασία της θαλπωρής σε ένα περιβάλλον, το οποίο μεταβάλλεται, και κατ' επέκταση την παρουσία και των δύο γονεϊκών ρόλων στην εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού με ό,τι πολύτιμο έχει το κάθε πρόσωπο να συνεισφέρει. Αυτά ισχύουν τόσο σε περιπτώσεις διακοπής της έγγαμης συμβίωσης όπου ενώ το παιδί ζούσε και με τους δύο γονείς του καλείται να προσαρμοστεί σε νέα δεδομένα και να ωριμάσει μέσω των συνθηκών αυτών αλώβητο, όσο και σε περιπτώσεις όπου οι γονείς ουδέποτε συμβίωσαν ή σε περιπτώσεις όπου το παιδί δεν διαμένει με κανέναν από τους δύο γονείς και βρίσκεται υπό την προστασία τρίτου οπότε και είναι περισσότερο ευάλωτο και χρηζει μεγαλύτερης προσοχής η αντιμετώπισή του. Ειδικά στην τελευταία περίπτωση η διατήρηση της επικοινωνίας με τους γονείς είναι πολύτιμη και σωτήρια καθώς το παιδί αισθάνεται ότι ανήκει κάπου και δεν έχει εγκαταλειφθεί αλλά η κατάσταση που έχει διαμορφωθεί είναι προς το συμφέρον του και θα πρέπει να προσαρμοστεί με αυτή. Η απουσία του γονέα από την καθημερινότητα του τέκνου αναμφισβήτητα δημιουργεί συναισθηματικά κενά και ψυχολογικά τραύματα στην ψυχοσύνθεση των παιδιών, τα οποία εκφράζουν μέσω της θλίψης ή του θυμού και της αντίδρασης τα οποία φέρουν σε όλη τους τη ζωή. Συνεπώς είναι εγκληματικό εφόσον υφίσταται βούληση του γονέα να διατηρήσει την σχέση με το ίδιο του το παιδί, από το οποίο έχει απομακρυνθεί για τους εκάστοτε λόγους, ο νόμος να αποτελεί εμπόδιο ή έστω άπραγο παρατηρητή για τη επίτευξη της χρυσής τομής ρύθμισης της επικοινωνίας τους. Αυτή είναι, ή έστω πρέπει να

⁶³ Ν. Λεοντίης, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3567

⁶⁴ Κ. Φουντεδάκη, Η «οικογενειακή ζωή» ως έκφανση της προσωπικότητας σύμφωνα με το άρθρο 57 ΑΚ, σε: Α. Κοτζάμπαση/Ν. Κουμουτζής/Γ. Λέκκας/Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή/Π. Ραβδός/Γ. Σεργίδης/Θ. Τροκάνας/Χ. Αργυρόπουλος/Κ. Φουντεδάκη/Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Το οικογενειακό δίκαιο στον 21ο αιώνα, 2012, σελ. 138

⁶⁵ ΕφΑθ 1461/1997, ΜΠρΑθ 127/2017, ΜΠρΣερ 22/2018 ΤΝΠΙ ΝΟΜΟΣ

⁶⁶ Ν. Λεοντίης, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3561

είναι, και η προσπάθεια του νομοθέτη με κάθε τροποποίηση-βελτίωση των διατάξεων, οι οποίες εποπτεύουν την σχέση γονέα και τέκνου.

II. ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ

Η επικοινωνία και η επαφή με το τέκνο δύναται να επιτευχθεί ποικιλοτρόπως. Σίγουρα η συνάντηση και η δια ζώσης συναναστροφή με το παιδί, σε μια κοινή έξοδο για απλή συνομιλία, ψυχαγωγία ή και διανυκτέρευση στην ίδια οικία, αποτελεί την καταλληλότερη παραδοσιακά εκδοχή. Εάν δεν ορίζεται συγκεκριμένος τόπος, όπου θα λαμβάνει χώρα η επικοινωνία, συνάγεται πως μπορεί ο δικαιούχος να πάει με το παιδί οπουδήποτε, ακόμα και στο εξωτερικό⁶⁷, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου δεν διαμένει ο δικαιούχος γονέας στην ίδια χώρα⁶⁸. Περαιτέρω η «συνάντηση» μπορεί να λάβει χώρα και τηλεφωνικώς ή δια αλληλογραφίας⁶⁹. Έτσι, ολοένα και περισσότερες δικαστικές αποφάσεις⁷⁰ ενσωματώνουν στο διατακτικό τους την δυνατότητα πραγματοποίησης της επικοινωνίας πέραν της τηλεφωνικής συνομιλίας και με άλλα μέσα, όπως ειδικά λογισμικά (facetime, viber, skype) στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού του Δικαίου και της αλματώδους τεχνολογικής εξέλιξης καθορίζοντας τις ώρες αυτής της επικοινωνίας ρητώς, καθώς και την συγκεκριμένη εφαρμογή. Μάλιστα εάν ο διαμένων με το τέκνο γονέας δεν διαθέτει τον απαραίτητο τεχνολογικό εξοπλισμό, τότε βαρύνεται ο δικαιούχος γονέας με ίδιες δαπάνες να προμηθεύσει το παιδί με την απαραίτητη συσκευή.⁷¹ Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, στις οποίες η Ελλάδα έχει καταδικαστεί από το ΕΔΔΑ⁷² για την έλλειψη μέτρων εξασφάλισης της επικοινωνίας του γονέα που δεν διαμένει με το παιδί, ενώ υφίστανται νέες τεχνολογίες που μπορούν να συνδράμουν στην ευελιξία της πραγμάτωσης της επικοινωνίας. Η προσωπική επαφή μέσω διαδικτυακών εφαρμογών συνιστά καθόλα νόμιμο τρόπο άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας και κατ' επέκταση συμμετοχής στην οικογενειακή ζωή και προστατεύεται από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ.⁷³ Να τονιστεί εδώ φυσικά πως τα μέσα αυτά δεν είναι εναλλακτικά της φυσικής επαφής, αλλά συμπληρωματικά αυτής και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αντικαταστήσει αυτή και λαμβάνει χώρα όταν δεν μπορεί να

⁶⁷ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3565

⁶⁸ ΜΠρΣπарт 23/2017 ΧρΙΔ 2017.347

⁶⁹ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 242, Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3565, ΜΠρΠατρ 698/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁷⁰ ΜΠρΘες 8668/2011, ΜΠρΑθ 11917/2014, ΜΠρΠειρ 1157/2015, ΜΠρΑθ 127/2017, ΜΠρΘες 2792/2022, ΜΠρΘες 4752/2022, ΜΠρΜυτιλ 54/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁷¹ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3565, ΜΠρΚαβ 392/2017 Αρμ. 2018.1293

⁷² Φουρκιώτης κατά Ελλάδας, Κοσμοπούλου κατά Ελλάδας από Σχόλιο Βαλμαντώνη ΕΛΛΔνη 2017.874 σε ΜΠρΑθ 127/20127

⁷³ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3565

πραγματοποιηθεί η προσωπική επαφή από κοντά.⁷⁴ Εξ αυτού του λόγου και οι ώρες κατά τις οποίες επικοινωνεί μέσω εναλλακτικών μεθόδων το παιδί με τον γονέα σύμφωνα με την πλειοψηφούσα διαμορφωμένη άποψη δεν συμπεριλαμβάνονται στον υπολογισμό του εκ τεκμηρίου του 1/3 του συνολικού χρόνου, διότι ο ίδιος ο νόμος αναφέρει πως το τεκμήριο αφορά την φυσική παρουσία.⁷⁵ Εν συνεχεία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να στηριχθεί επιχείρημα περί σύμφωνης γνώμης του έτερου υπόχρεου γονέα αναφορικά με τον τρόπο επικοινωνίας, καθώς αυτός δεν έχει θέση στην σχέση του δικαιούχου γονέα με το παιδί.⁷⁶ Άλλωστε επί έλλειψης κοινής γραμμής οι γονείς θα πρέπει να απευθυνθούν στο Δικαστήριο ώστε να ρυθμιστεί η διαδικασία επικοινωνίας σύμφωνα με την τρίτη παράγραφο του 1520ΑΚ. Χάριν του δικαιώματος επίβλεψης πάντως που διαθέτει το πρόσωπο που έχει την επιμέλεια υπάρχει η δυνατότητα να ελέγχονται οι επαφές με τεχνικά μέσα αναλόγως της ηλικίας και ωριμότητας του.⁷⁷

Χωρίς να το αναφέρει ρητά το γράμμα του νόμου μέσω της επικοινωνίας ο δικαιούχος γονέας πραγματοποιεί και το δικαίωμα πληροφόρησης που διαθέτει.⁷⁸ Πολλοί μάλιστα ένεκα της άρρηκτης σύνδεσης των δύο δικαιωμάτων θεωρούν την ενημέρωση της συνολικής κατάστασης του παιδιού υποσύνολο της επικοινωνίας μιας που οπάνια αναφέρεται αυτοτελώς και στις σχετικές αποφάσεις των δικαστηρίων. Παρά ταύτα το δικαίωμα πληροφόρησης είναι αυτοτελές δικαίωμα βασιζόμενο στο τελευταίο εδάφιο του άρθρου 1519 ΑΚ. Είναι λογικό ο κάθε δικαιούχος που ενδιαφέρεται για το παιδί και έχει αναπτύξει με αυτό μια σχέση φροντίδας και ενδιαφέροντος να αξιώνει από τον υπεύθυνο για την επιμέλεια του τέκνου να μάθει στοιχεία για τις συνθήκες διαβίωσης του, την υγεία του, την εκπαίδευσή του κλπ. Συγκεκριμένα και υπό την σκοπιά των νέων ρυθμίσεων το δικαίωμα πληροφόρησης αποτελεί την πεμπτούσια της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας, καθόσον αναβαθμίζει το ρόλο του γονέα με τον οποίο δεν διαμένει το τέκνο σε κρίσιμο παράγοντα για την ανάπτυξή του, αφού του εξασφαλίζει την ίδια συμμετοχή σε όλες τις αποφάσεις της ζωής του, όπως είχε και πριν από τη διάσπαση του έγγαμου βίου.⁷⁹

Μέχρι την αναμόρφωση του άρθρου 1519 ΑΚ με τον Ν. 4714/2020 ο γονέας, στον οποίο είχε ανατεθεί η επιμέλεια, είχε την ευχέρεια να μετοικήσει με το παιδί σε

⁷⁴ Σχόλιο Βαλμαντώνη ΕλλΔνη 2017.874 σε ΜΠρΑθ 127/20127, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, έκδοση 8η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 347

⁷⁵ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 87, ΜΠρΜοτιλ 54/2023, ΜΠρΠατρ 236/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁷⁶ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 242, Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 482

⁷⁷ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3565

⁷⁸ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 242, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 8η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 234, ΕφΑθ 1461/1997 ΕλλΔνη 1998.868, ΕφΑθ 416/1999 ΑρχΝ 2000.357, ΕφΘεσ 738/2009 ΕΦΑΔ 2010/191, ΑΠ 58/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΕφΠατρ 155/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁷⁹ 54/2023 ΜΠρΜοτιλ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

όποιο μέρος επιθυμούσε. Η αλλαγή αυτή του τόπου διαμονής αυτομάτως γίνεται αντιληπτό πως επιδρούσε καθοριστικά στην δυνατότητα προσωπικής επικοινωνίας του δικαιούχου γονέα με το παιδί με απώτερο κίνδυνο την απομάκρυνση τους λόγω της μειωμένης συχνότητας επαφής. Πλέον όμως στο πλαίσιο της γενικότερης ενίσχυσης και προστασίας του δικαιώματος επικοινωνίας καθίσταται απαραίτητη η εξισορρόπηση μεταξύ της άσκησης της επιμέλειας του ενός και του σεβασμού του δικαιώματος επικοινωνίας του άλλου γονέα.⁸⁰ Συνεπώς σύμφωνα με την ισχύουσα ρύθμιση επί συνεπιμέλειας ο τόπος διαμονής αποφασίζεται από κοινού, όπως και κάθε μεταβολή αυτού. Στις περιπτώσεις όμως στις οποίες η επιμέλεια ανήκει στον ένα γονέα, καθοριστικός παράγοντας για τον προσδιορισμό του τόπου κατοικίας του τέκνου αποτελεί η δυνατότητα πραγμάτωσης του δικαιώματος της προσωπικής επικοινωνίας του παιδιού. Ουσιαστικά το συμφέρον του τέκνου, ο βασικότερος «ρυθμιστής» κάθε κανόνα και κάθε απόφασης που το αφορά, να έρχεται σε επαφή με τον μη διαμένοντα μαζί του γονέα και να μην παρεμποδίζεται αυτή η επαφή από τις ενέργειες του έτερου γονέα είναι αυτό που συντελεί στην εξάρτηση του τόπου κατοικίας του με την δυνατότητα επικοινωνίας. Μάλιστα η παρεμπόδιση της επικοινωνίας δεν αφορά μόνο την χιλιομετρική απόσταση της οικίας του παιδιού με αυτή του δικαιούχου γονέα, αλλά την ουσιαστική δυσκολία που επέρχεται⁸¹, για παράδειγμα η μετακίνηση σε μία πόλη, η οποία βρίσκεται οδικώς πιο μακριά αλλά με ευκολότερη αεροπορική σύνδεση με τον παρόντα τόπο κατοικίας θα πρέπει να επιτραπεί. Επίσης δεν μπορεί να εμποδίσει την μετοίκηση το δικαίωμα επικοινωνίας, όταν η επικοινωνία γίνεται κυρίως με άλλους τρόπους και όχι δια ζώσης.⁸² Κρίσιμο είναι ακόμη να αποδειχθεί ότι η μετακίνηση του τέκνου δεν γίνεται καταχρηστικά, ακριβώς για τον λόγο παρεμπόδισης του δικαιώματος επικοινωνίας.⁸³ Τέλος η απόφαση του εκάστοτε Δικαστηρίου επί αδυναμίας εύρεσης μίας κοινώς αποδεκτής λύσης, δεν θα πρέπει να αναλώνεται στην έγκριση ή απόρριψη του σχετικού αιτήματος του ασκούντα την επιμέλεια γονέα, αλλά θα πρέπει να επιδιώξει να παραθέσει διάφορες εναλλακτικές, ώστε να επιτευχθεί η κοινή επιλογή από αμφότερους τους γονείς.⁸⁴

Μία νέα σκέψη, η οποία αναδύθηκε με τις αλλαγές που επέφερε ο Ν. 4800/2021, υποστηρίζει πως καθώς πλέον το δικαίωμα επικοινωνίας, αναγνωρίζεται και ρητώς στο νόμο ως γενικότερη υποχρέωση, η οποία αφορά στο περιεχόμενό της μια «ενισχυμένη» επικοινωνία⁸⁵, η ουσία αυτού έχει διευρυνθεί. Βάση του ως άνω σκεπτικού αποτέλεσε η διατύπωση της διάταξης ήδη κατά τα νομοπαρασκευαστικά στάδια στο ΣχΝ, η οποία υιοθετήθηκε και αυτούσια στο κείμενο του Ν. 4800/2021.

⁸⁰ Β. Περάκη, Σημαντικά ζητήματα επιμέλειας (ΑΚ 1519), ΕΛΛΔνη 2022.656

⁸¹ Β. Περάκη, Σημαντικά ζητήματα επιμέλειας (ΑΚ 1519), ΕΛΛΔνη 2022.657

⁸² Β. Περάκη, Σημαντικά ζητήματα επιμέλειας (ΑΚ 1519), ΕΛΛΔνη 2022.657

⁸³ Ν. Λεοντίδης, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3566

⁸⁴ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, έκδοση 3^η, Εκδ. Σάκκουλας σελ. 698

⁸⁵ Γ. Βαλμαντώνης, Ο ν. 4800/2021 και η εναρμόνιση της χώρας μας με τα διεθνή οικογενειακά πρότυπα, Lex&Forum 2022.884, Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 81

Έτσι εκ νόμου «ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το τέκνο, έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση της, κατά το δυνατό, ευρύτερης επικοινωνίας με αυτό». Βασικότερη παράμετρος διεύρυνσης του περιεχομένου του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας είναι η πρόβλεψη του νόμου για διαμονή στην οικία του δικαιούχου γονέα ως μορφή επικοινωνίας και όχι στο πλαίσιο της εναλλασσόμενης κατοικίας⁸⁶. Η παραμονή του παιδιού στο σπίτι του γονέα – δικαιούχου την επικοινωνία είναι ο αμεσότερος τρόπος συναναστροφής με το παιδί και εκμετάλλευσης του διαθέσιμου χρόνου στο έπακρο. Σχετικώς το άρθρο 9 της Σύμβασης του ΟΗΕ ορίζει πως τα συμβαλλόμενα κράτη θα πρέπει να σέβονται το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί κανονικά τις προσωπικές σχέσεις και επαφές και με τους 2 γονείς του παρόλο που ίσως ζει χωριστά και από τους δύο ή τον ένα από αυτούς. Ο ρόλος του γονέα εξακολουθεί να υφίσταται αδιαφόρως της τύχης του γάμου ή της συμβίωσης και έτσι θα πρέπει να εξασφαλίζεται η αντίστοιχη πραγμάτωση μέσω της επαφής με το τέκνο με κάθε δυνατό μέτρο. Έτσι ο νόμος παρέχει όλα τα εχέγγυα προς τον εκάστοτε δικαιούχο να αιτηθεί ενώπιον του Δικαστηρίου την ποιοτικότερη δυνατή επικοινωνία, καθώς ουσιαστικά στις μεταξύ των γονέων συμφωνίες ο νόμος είναι συμβουλευτικός. Πρακτικά όμως ελάχιστοι είναι όμως οι γονείς, οι οποίοι αξιώνουν περισσότερα από ό,τι ορίζει ο νόμος και κυρίως από αυτά που είθισται να διατάσσει το Δικαστήριο. Σίγουρα η νέα αυτή μορφή της διάταξης αναμφισβήτητα αποτελεί αόριστη έννοια και θα έχει ως αποτέλεσμα την έκδοση αντιφατικών αποφάσεων, οι οποίες θα ερμηνεύσουν το επίμαχο χωρίο της πρώτης παραγράφου του 1520 ΑΚ κατά βούληση με αποτέλεσμα εκμετάλλευσης κατά το συμφέρον του εκάστοτε αιτούντος σχετικά με τον προσδιορισμό του τεκμηρίου.

Αναλογιζόμενοι την καθιέρωση του συστήματος της συνεπιμέλειας ως εκ νόμου σύστημα άσκησης της επιμέλειας, γεννάται παράλληλα η ανάγκη επαναπροσδιορισμού του περιεχομένου του δικαιώματος επικοινωνίας με βασικό στόχο την προστασία αυτού. Η αποσύνδεση της επιμέλειας από την διαμονή του τέκνου με τον γονέα στον οποίο έχει ανατεθεί ή άσκηση της έχει ως αποτέλεσμα να ανατρέπονται οι συνιστώσες, οι οποίες έχουν διαμορφώσει την πρακτική αντιμετώπιση των υποθέσεων έως σήμερα. Αναμφισβήτητα μπορεί να υποστηρίξει κανείς πως η επικοινωνία με το τέκνο χάνει την σκοπιμότητά της εάν εφαρμοστεί το σύστημα της εναλλασσόμενης κατοικίας για παράδειγμα ή περιορίζεται σημαντικά ως προς το εύρος της με την καθιέρωση της συναπόφασης και της συνεκτέλεσης. Ένα τέτοιο πόρισμα είναι λανθασμένο. Σίγουρα, πληθώρα υποθέσεων, οι οποίες ξεφεύγουν από την κατεύθυνση του νόμου περί συνεπιμέλειας, απαιτούν νομοθετική πρόβλεψη για την εξαιρετική ρύθμιση της επικοινωνίας, όπως λ.χ. εάν επί συνεπιμέλειας διατηρηθεί η διαμονή του τέκνου με μόνο τον ένα γονέα είτε εάν η ανάθεση της επιμέλειας ή της γονικής μέριμνας γίνει με συμφωνία αυτών αποκλειστικά στον ένα δυνάμει του άρθρου 1514 ΑΚ. Με τις αλλαγές του Ν. 4800/2021 το δικαίωμα του 1520 ΑΚ κατέληξε εκτεθειμένο σε αόριστους νομικούς

⁸⁶ Α. Βαλτούδης, Συνεπιμέλεια και εναλλασσόμενη κατοικία στο νέο οικογενειακό δίκαιο, ΕΛΛΔνη 4/2021.1007, Χρ. Σταμπέλου, «Εισαγωγή στο Ν. 4800/2021», ΕΛΛΔνη 2022.643

όρους και πρωτόγνωρες διαδικασίες. Παράλληλα θεμέλιο της όλης πρόσφατης μεταρρύθμισης είναι η προστασία του πυρήνα του θεσμού της οικογένειας με όλες τις μορφές που αυτή μπορεί να παρουσιάσει. Έτσι, όπως και με την συνεπιμέλεια, η επικοινωνία διέπεται από όρους ίσους μεταξύ των γονέων με απώτερο στόχο την ενίσχυση των δεσμών των μελών κι όχι απλά την «επιβίωση» τους. Εκ προοιμίου ήδη ο μέχρι πρότινος δικαιούχος αποκτά επιπλέον και ρητή υποχρέωση για προσωπική επαφή με το παιδί, η οποία υποχρέωση θα πρέπει να εκληφθεί διασταλτικά κι όχι ως τυπική αναγκαστική επαφή. Ακολούθως επί πολλών υποθέσεων αναλόγως των περιστάσεων δικαιούχοι είναι και οι δύο γονείς εναλλάξ για παράδειγμα στις περιπτώσεις όπου το παιδί θα διαμείνει μια ημέρα στο σπίτι του πατέρα του, η μητέρα δύναται να επικοινωνήσει τηλεφωνικώς με το παιδί βάσει της ερμηνείας του κανόνα του άρθρου 1520 ΑΚ. Στο πλαίσιο ενδυνάμωσης του δικαιώματος επίσης ο νομοθέτης υποδεικνύει στον γονέα την «σωστή» συμπεριφορά και τον υποχρεώνει να διευκολύνει και να προωθεί την επαφή του παιδιού με τον έτερο γονέα σε τακτή χρονική βάση. Ο χρονικός αυτός προσδιορισμός αν και γενικός και αόριστος τίθεται σκόπιμα για να καταδείξει το διαρκές καθήκον που βαρύνει τον γονέα αφενός να διατηρεί ενεργά την επαφή με το παιδί του και αφετέρου να μην προσβάλλει αλλά και να προάγει την σχέση του άλλου γονέα με αυτό ουσιαστικά, όπως και την σχέση του λοιπών δικαιούχων την επικοινωνία του άρθρου 1520 ΑΚ. Μάλιστα εκδηλώνεται ως έκφανση της καλόπιστης συνεργασίας που απαιτείται από τους ασκούντες από κοινού την επιμέλεια στα πλαίσια της συνεργασίας και της δράσης τους ως σύνολο και όχι ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο. Έτσι οποιαδήποτε ενέργεια μη σύμφωνη με τις ως άνω επιταγές οδηγεί μέσω του 1532 ΑΚ σε περιπτώσεις κατάφασης κακής άσκησης γονικής μέριμνας. Είναι πράγματι ζωτικής σημασίας η εύρυθμη λειτουργία των σχέσεων του τέκνου ώστε η μη συμμόρφωση του γονέα με τους κανόνες επιφέρει βάσει νόμου βαρύτερες συνέπειες.

III. ΣΥΜΦΕΡΟΝ

Μέσω της προσωπικής επικοινωνίας ικανοποιούνται οι ψυχικές και συναισθηματικές ανάγκες τόσο του ίδιου του παιδιού αποβλέποντας στον εκ νόμου απώτερο σκοπό, την εξυπηρέτηση του βέλτιστου συμφέροντος του⁸⁷ όσο και οι αντίστοιχες ανάγκες του δικαιούχου γονέα ή των λοιπών δικαιούχων προσώπων. Ο κύριος παράγοντας γύρω από το οποίο περιστρέφονται όλες οι διαδικασίες και ρυθμίσεις είναι το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου όπως έχει αναφερθεί πολλάκις. Η επικοινωνία δεν θα πρέπει να ταραξεί το παιδί και να του δημιουργεί αισθήματα φόβου και αβεβαιότητας. Αντίθετα η κάθε ενέργεια επιτάσσεται να συμβαδίζει με την εξέλιξη του παιδιού. Το περιεχόμενο της έννοιας του συμφέροντος με άλλα λόγια είναι καθολικό, αφορά δηλαδή σωματικά, ψυχικά, ηθικά, πνευματικά και

⁸⁷ ΑΠ 655/1998 ΝοΒ 1999.1412, ΕφΑθ 5798/2006 ΕΛΛΔνη 2007.221, ΕφΘες 738/2009 ΕΦΑΔ 2010/191, ΜΠρΑθ 127/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 8η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 339, Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας - Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 478

οικονομικά το παιδί.⁸⁸ Αυτό επιτάσσει μάλιστα και κάθε σχετικό νομοθέτημα πέραν του 1520 ΑΚ είτε αφορά εθνικές ρυθμίσεις κατ' άρθρα 21 παρ. 1 και 3 του Συντάγματος είτε αφορά αλλοδαπό δικαιο όπως το άρθρο 8 παρ. 2 ΕΣΔΑ και 9 παρ. 3 της Σύμβασης του ΟΗΕ για Δικαιώματα του Παιδιού.⁸⁹ Το συμφέρον του τέκνου πλέον βέλτιστο συμφέρον, όπως αυτό χαρακτηρίζεται μετά τον Ν. 4800/2021 και την τροποποίηση του 1511 ΑΚ, κυριαρχεί σε κάθε συζήτηση περί επικοινωνίας. Το άρθρο 1511 ΑΚ περιλαμβάνει κατευθυντήριες οδηγίες προσδιορισμού των περιπτώσεων που εξυπηρετείται το συμφέρον του τέκνου στο έπακρο και σε ποια πλαίσια θα πρέπει να κινούνται οι συμφωνίες των γονέων. Όμως ο νομοθέτης αναφέρεται στο 1511 ΑΚ ρητώς σε υποθέσεις ανάθεσης της γονικής μέριμνας και αφήνει να εννοηθούν οι λοιπές διαδικασίες όπου εξετάζονται υπό την σκοπιά του όπως εν προκειμένω η ρύθμιση της επικοινωνίας του παιδιού ή σε υποθέσεις δικαστικής αναγνώρισεως του άρθρου 1515 ΑΚ. Όμως, η ενδεικτική απαρίθμηση κάποιων εκ των παραμέτρων που πρέπει να λάβει υπόψιν του Δικαστήριο, όπως αυτές εκτίθενται κατά το νέο άρθρο 1511 ΑΚ, προτάσσουν κυρίως τα «συμφέροντα» των γονέων και όχι των τέκνων. Ενδεικτικά, η ικανότητα και η πρόθεση καθενός εκ των γονέων να σεβαστεί τα δικαιώματα του άλλου είναι στοιχείο κατά βάση ξένο για το συμφέρον του παιδιού και σε κάθε περίπτωση δε θα πρέπει να αναδεικνύεται σε κυρίαρχο.⁹⁰

Ο νεοεισαχθείς όρος «βέλτιστο» συναντάται αποκλειστικά στο 1511 ΑΚ και δεν έχει επεκταθεί σε κάθε αναφορά του συμφέροντος στα υπόλοιπα άρθρα του νόμου. Έτσι, παρατηρείται μια πόλωση ανάμεσα σε όσους επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν την επιλογή αυτή του νομοθέτη. Από τη μία υποστηρίζεται πως ο χαρακτηρισμός «βέλτιστο» εισήχθη στο άρθρο χάριν έμφασης αποκλειστικά.⁹¹ Ο όρος «βέλτιστο συμφέρον» κατ' ουσίαν, αποδίδει την προισχύουσα έννοια του «συμφέροντος του τέκνου» και επομένως, δεν εισάγεται διά του νέου όρου «βέλτιστο συμφέρον» καμία διαφοροποίηση σε σχέση με το προϊσχύσαν δικαιο ως προς την έννοια και το περιεχόμενο της αόριστης νομικής έννοιας του συμφέροντος του παιδιού.⁹² Συμβαδίζοντας με τις επιταγές της ΕΣΔΑ και των λοιπών ευρωπαϊκών κανόνων και κατ' αντιστοιχία της αγγλικής φράσης «best interest of the child», η οποία συναντάται στο άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και «child's best interest» στο άρθρο 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁹³, ο νομοθέτης προέβη στην σχετική προσθήκη χωρίς να αποβλέπει σε κάποια ιδιαίτερη νομική συνέπεια παρά μόνο στον εκσυγχρονισμό του Δικαίου. Σχετικώς η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού στο Γενικό Σχόλιο υπ' αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να

⁸⁸ Α. Κοτζάμπαση, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, έκδοση 2^η Εκδ Σάκκουλας, σελ. 260

⁸⁹ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 267

⁹⁰ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 24

⁹¹ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 27

⁹² ΜΠρΜεσς 24/2022, ΑΠ 78/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁹³ Ο όρος διατυπώνεται ρητά στο άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989) που κυρώθηκε ήδη με τον Ν. 2101/1992, Ε. Κώνστα, Το «βέλτιστο συμφέρον» του τέκνου και ο ρυθμιστικός του ρόλος μετά τις τροποποιήσεις στο Οικογενειακό Δικαιο, ΕλλΔνη 2021.1061 σημ. 14

λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το υπέρτατο συμφέρον του (άρθρο 3 § 1) υπογραμμίζει ότι το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού αποτελεί μια τριπλή έννοια: α) ένα ουσιαστικό δικαίωμα, ήτοι το δικαίωμα του παιδιού να αξιολογούνται και να λαμβάνονται πρωτίστως υπόψη τα συμφέροντά του, όταν εξετάζονται διαφορετικά συμφέροντα π.χ. σε σχέση με τα δικαιώματα των γονέων, όπου επί συγκρούσεως των δύο αυτών υπερισχύει το συμφέρον του παιδιού, β) μια θεμελιώδης ερμηνευτική δικαιοκή αρχή, όταν σε μια νομική διάταξη είναι δυνατό να δοθούν περισσότερες από μία ερμηνεία, θα πρέπει να επιλεγεί η ερμηνεία που εξυπηρετεί πιο αποτελεσματικά το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, γ) ένα διαδικαστικό κανόνα, δηλαδή κάθε φορά που πρέπει να ληφθεί μια απόφαση, η οποία θα επηρεάσει ένα παιδί, μια συγκεκριμένη ομάδα παιδιών ή τα παιδιά γενικώς, η διαδικασία λήψης αποφάσεων πρέπει να περιλαμβάνει αξιολόγηση των πιθανών συνεπειών θετικών ή αρνητικών) της απόφασης για το εν λόγω παιδί ή τα παιδιά.⁹⁴ Η σύμφωνη με το Σύνταγμα και τις διεθνείς συμβάσεις ερμηνεία της διάταξης πρέπει να οδηγεί τον εφαρμοστή του δικαίου στην εξατομικευμένη κρίση χωρίς δέσμευση από τα κριτήρια του άρθρου 1511 ΑΚ.⁹⁵

Για το λόγο αυτό μάλιστα η αλλαγή αυτή δεν εντοπίζεται στο ΣχΝ καθώς πρακτικά ουδεμία διαφοροποίηση επιφέρει και τελεολογικά εξυπηρετεί αποκλειστικά την κατάδειξη του παιδοκεντρικού χαρακτήρα των κανόνων. Στον αντίλογο το άρθρο 1511 ΑΚ αποτελεί το άρθρο-ορισμό της έννοιας του συμφέροντος του τέκνου και κατ' επέκταση δεν είναι απαραίτητο κάθε αναφορά στο συμφέρον να συνοδεύεται από τον χαρακτηρισμό του ως βέλτιστο καθώς η σημασία του έχει αποδοθεί στο βασικότερο σημείο. Απώτερος σκοπός της διαφοροποίησης του 4800/2021 είναι να καταστήσει σαφές πως το συμφέρον του παιδιού δεν είναι δεκτικό διαβαθμίσεων. Αυτή ακριβώς η απουσία διαφόρων επιπέδων συμφέροντος είναι η εικόνα που θέλει να θεμελιώσει ο νομοθέτης. Το συμφέρον είναι ένα, αυτό το οποίο προωθεί στον καλύτερο βαθμό την ασφάλεια και την ανάπτυξη του⁹⁶, είναι όμως πολύπλευρο καθώς νοείται το σωματικό, υλικό, πνευματικό, ψυχικό, ηθικό και γενικά κάθε είδους συμφέρον, που αποσκοπεί στην ανάπτυξη του ανηλίκου σε μια ανεξάρτητη και υπεύθυνη προσωπικότητα.⁹⁷ Ένεκα της εξέχουσας σημασίας που παρουσιάζει συνεπώς η επικοινωνία για το παιδί αλλά και στο πλαίσιο του λειτουργικού χαρακτήρα του δικαιώματος το δικάζον δικαστήριο έχει, αφού σαφώς επιβάλλεται από το συμφέρον του τέκνου, την δυνατότητα να καθορίζει και αυτεπαγγέλτως όρους τήρησής της χωρίς σχετικό αίτημα των μερών.⁹⁸

⁹⁴ Γενική Παρατήρηση αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του (άρθρο 3 παράγραφος 1), CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013, Ε. Κώνστα, Το «βέλτιστο συμφέρον» του τέκνου και ο ρυθμιστικός του ρόλος μετά τις τροποποιήσεις στο Οικογενειακό Δίκαιο, ΕΛΛΔνη 2021.1065, σημ. 13

⁹⁵ ΜΠρΜεσς 24/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁹⁶ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 27

⁹⁷ ΑΠ 78/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁹⁸ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 266, ΕφΛαρ 567/2003, ΕφΛαρ 387/2006, ΜΠρΣερ 156/2019 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

Ο κανόνας λοιπόν είναι πως το βέλτιστο συμφέρον απαραίτητα εξυπηρετείται σε όλες τις αποφάσεις, οι οποίες αφορούν το τέκνο είτε επί συμφωνιών μεταξύ των γονέων είτε αυτές του Δικαστηρίου. Ο νομοθέτης, λόγω της αδυναμίας καθορισμού εκ των προτέρων αντικειμενικών κριτηρίων εξειδίκευσης της αόριστης νομικής έννοιας του συμφέροντος του τέκνου, προκειμένου να καθαρισθεί η προσωπική επικοινωνία του γονέα με τον οποίο αυτό δεν διαμένει, παρέχει εξουσία στο Δικαστή να μπορεί να κρίνει, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, όπως θα έπραττε ο ίδιος (ο νομοθέτης), αν επρόκειτο να τάμει με νόμο τη συγκεκριμένη διαφορά, χωρίς, για την εξειδίκευση της ανωτέρω αόριστης νομικής έννοιας, να είναι δυνατόν να προταθεί ένα ενιαίο κριτήριο για όλες τις περιπτώσεις, αλλά περισσότερα διαφορετικά, που σε κινητή μεταξύ τους σχέση μπορούν, συνδυασμένα μεταξύ τους, να καθίστανται κάθε φορά αποφασιστικά⁹⁹.

Πέραν των κατευθυντήριων οδηγιών εκ νόμου και από το επιβαλλόμενο στον δικαστή καθήκον να σεβαστεί την ισοτιμία μεταξύ των γονέων και να μην κάνει διακρίσεις εξαιτίας του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της φυλής, της γλώσσας, της θρησκείας, των πολιτικών ή όποιων άλλων πεποιθήσεων, της ιθαγένειας, της εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης ή της παρουσίας¹⁰⁰ για την εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας του συμφέροντος δεν παρέχονται από τον νομοθέτη εκ των προτέρων πιο συγκεκριμένα προσδιοριστικά στοιχεία.¹⁰¹ Ως κριτήρια εξειδίκευσης του συμφέροντος του παιδιού εν προκειμένω επί της ρύθμισης του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας δυνάμει του τρίτου εδαφίου στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 1520 αναφέρονται οι συνθήκες διαβίωσης του παιδιού και διατήρησης της σταθερότητας της καθημερινότητάς του, κριτήρια τα οποία είναι ενδεικτικά και σε αυτά μπορούν να περιλαμβάνονται κατά περίπτωση και άλλα κριτήρια εξειδίκευσης του συμφέροντος του παιδιού που ταιριάζουν κατά περίπτωση.¹⁰² Μπορεί να υπάρξουν και άλλοι περιορισμοί της επικοινωνίας πέραν του χρονικού περιορισμού της, όπως η επικοινωνία με φυσική παρουσία ή μέσω ηλεκτρονικού μέσου ή παρουσία τρίτων προσώπων. Τα κριτήρια αυτά αναδεικνύονται από τον νομοθέτη και ισχυροποιούνται έναντι άλλων, χωρίς ωστόσο, να δεσμεύουν το Δικαστήριο ως προς την ιεράρχηση ή την υιοθέτησή τους στο σύνολό τους.

Τις περισσότερες φορές όμως τα όρια είναι δυσδιάκριτα. Τα κριτήρια αυτά αναδεικνύονται από το νομοθέτη και ισχυροποιούνται έναντι άλλων, χωρίς, ωστόσο, να δεσμεύουν το δικαστήριο, ως προς την ιεράρχηση ή την υιοθέτησή τους, στο σύνολό τους.¹⁰³ Τι οφείλει να πράξει ο Δικαστής λόγου χάριν επί συγκρούσεως οικονομικού και ψυχικού συμφέροντος, όταν δηλαδή ο ένας γονέας είναι πολύ πλούσιος, αλλά το παιδί διατηρεί εντονότερο συναισθηματικό δεσμό με τον άλλο; Οι κατευθυντήριες γραμμές, οι οποίες περιέχονται στο άρθρο 1511, όσο γενικές και

⁹⁹ ΕφΑθ 4818/1997 ΕΛΛΔνη 1998.879, ΕφΔωδ 157/2009, ΕφΠειρ 475/2016 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰⁰ ΜΠρΜεσς 24/2022, ΑΠ 78/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰¹ ΜΠρΠειρ 2167/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰² ΜΠρΠειρ 60/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰³ ΑΠ 78/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αόριστες φαντάζουν με μια πρώτη ματιά, είναι το εργαλείο του εκάστοτε Δικαστή, με των οποίων θα διερευνηθεί η καλύτερη δυνατή λύση. Παράλληλα και φυσικά όταν το τέκνο φτάσει σε ώριμη ηλικία δεύτερο κριτήριο αποτελεί και η βούληση του ίδιου δυνάμει της τέταρτης παραγράφου του άρθρου 1511 ΑΚ και της τρίτης παραγράφου του 1520 ΑΚ, η οποία συνεκτιμάται για την εύρεση της «χρυσής τομής». Για να κριθεί τι αποτελεί συμφέρον του ανηλίκου, στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα εκτιμηθούν τα περιστατικά που διαπιστώθηκαν βάσει αξιολογικών κριτηρίων που αντλεί το δικαστήριο από τους κανόνες της λογικής και τα διδάγματα της κοινής πείρας και σχετικά με το πρόσωπο του ανηλίκου, θα ληφθούν υπόψη και τα πορίσματα της εξελικτικής ψυχολογίας και παιδοψυχιατρικής.¹⁰⁴ Η σχετική με το συμφέρον κρίση πρέπει να αιτιολογείται ειδικά και εμπειριστικά.¹⁰⁵

Τέλος, εφόσον το συμφέρον του τέκνου συνιστά αόριστη νομική έννοια με αξιολογικό περιεχόμενο, το οποίο εξειδικεύεται από το ουσιαστικό δικαστήριο, η κρίση του ως προς το αν, ενόψει των περιστάσεων που δέχθηκε, για την ύπαρξη των οποίων κρίνει ανέλεγκτα, εξυπηρετείται το συμφέρον του τέκνου, υπόκειται στον αναρτητικό έλεγχο. Ειδικότερα, αν η απόφαση περιέχει κρίση για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος του τέκνου, πλην όμως αυτή είναι εσφαλμένη, δημιουργείται λόγος αναιρέσης από το άρθρο 559 αριθ. 1 ΚΠολΔ.¹⁰⁶

IV. ΤΕΚΜΗΡΙΟ 1/3

Η πλέον πολυσυζητημένη αλλαγή που επέφερε ο Ν. 4800/2021 είναι και αυτή η οποία έχει υποστεί την περισσότερη κριτική. Με το άρθρο 1520 ΑΚ καθιερώνεται ελάχιστο τεκμήριο χρόνου επικοινωνίας του τέκνου με το γονέα με τον οποίο δεν διαμένει. Δεν εντοπίζεται πουθενά σε παγκόσμιο επίπεδο αντίστοιχη ρύθμιση οριζόντιου χρονικού προσδιορισμού¹⁰⁷. Μάλιστα κατά τις διαδικασίες της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής η σχετική πρόταση είχε απορριφθεί με ευρύτατη πλειοψηφία¹⁰⁸. Όμως παρά την σφοδρή εναντίωση πληθώρα επιστημόνων το σχετικό τεκμήριο ενσωματώθηκε στο σώμα του άρθρου και πλέον αποτελεί παγκόσμια πρωτοτυπία¹⁰⁹. Υπήρξε ο ισχυρισμός¹¹⁰ πως σε χώρες που έχουν θεσμοθετήσει νόμο με την από κοινού άσκηση της γονικής μέριμνας παρατηρούνται χαμηλά ποσοστά χρόνου επικοινωνίας των δικαιούχων γονέων και εξακολουθεί στην ουσία να εφαρμόζεται το σύστημα της αποκλειστικής επιμέλειας με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Ιταλία, ενώ διαφορετική είναι η εικόνα σε χώρες οι

¹⁰⁴ ΕφΔωδ 157/2009, ΕφΠατρ 155/2021, ΑΠ 156/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰⁵ ΜΠρΑθ 127/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰⁶ ΑΠ 1175/2020, ΑΠ 78/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁰⁷ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 89 υποσημ. 279

¹⁰⁸ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 89

¹⁰⁹ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 89 υποσημ. 279

¹¹⁰ Γ. Βαλμαντώνης, Ο ν. 4800/2021 και η εναρμόνιση της χώρας μας με τα διεθνή οικογενειακά πρότυπα, Lex&Forum 2022.884

οποιές στράφηκαν προς την ισόχρονη παρουσία των γονέων όπως η Σουηδία, η Γαλλία και το Βέλγιο. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί συνεπώς πως η εισαγωγή του τεκμηρίου ήταν μια ανεπιτυχής προσπάθεια ενίσχυσης της ανάμειξης του γονέα στην ζωή του παιδιού. Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση η εν λόγω ρύθμιση στοχεύει στην δημιουργία μια υπαρκτής βάσης διαλόγου μεταξύ των γονέων, ώστε να αποφεύγονται οι εντάσεις και οι διαφωνίες μεταξύ τους, ως προς το δικαίωμα επικοινωνίας του τέκνου με το γονέα με τον οποίο δεν διαμένει, οι οποίες αποβαίνουν εν τελεί σε βάρος του τέκνου.¹¹¹

Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο πως το τεκμήριο του ενός τρίτου από την φύση του αφορά την αποδεικτική διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου και ως εκ τούτου κατ' αρχήν δεν αφορά τις μεταξύ των γονέων συμφωνίες που γίνονται εξωδικαστικά. Ακόμη καθίσταται χωρίς πραγματικό έρεισμα η εφαρμογή του στις περιπτώσεις όπου εφαρμόζεται το σύστημα της εναλλασσόμενης κατοικίας¹¹², καθώς ο βασικότερος στόχος καθιέρωσης του τεκμηρίου είναι η αποφυγή της αποξένωσης με τον γονέα, κατάσταση που δεν ευσταθεί σε μία τέτοια περίπτωση. Δεν γίνεται ρητή αναφορά στον νόμο, συνάγεται όμως ερμηνευτικά αξιολογώντας την διατύπωση του εδαφίου, το οποίο κάνει λόγο για αίτημα του γονέα ή κρίση του δικαστηρίου περί του συμφέροντος του τέκνου. Εάν όμως στόχος της συνολικής ρύθμισης του 1520 είναι η αποφυγή των διενέξεων και εντάσεων, εύκολα γίνεται αντιληπτό πως ο συλλογισμός του ενός τρίτου θα πρέπει εφαρμόζεται το πρώτον στις συζητήσεις των γονέων, πολύ πριν καταλήξουν στην δικαστική αίθουσα, καθώς αυτή η κατάληξη είναι και που στοχεύεται να αποφευχθεί.

Ο χρόνος επικοινωνίας του τέκνου με φυσική παρουσία με τον γονέα, με τον οποίο δεν διαμένει, τεκμαίρεται στο ένα τρίτο (1/3) του συνολικού χρόνου, εκτός αν ο γονέας αυτός ζητά μικρότερο χρόνο επικοινωνίας ή επιβάλλεται να καθορισθεί μικρότερος ή μεγαλύτερος χρόνος επικοινωνίας για λόγους που αφορούν στις συνθήκες διαβίωσης ή στο συμφέρον του τέκνου, εφόσον, σε κάθε περίπτωση, δεν διαταράσσεται η καθημερινότητα του τέκνου. Η εν λόγω ρύθμιση εισάγει μαχητό τεκμήριο ως προς τον χρόνο επικοινωνίας του τέκνου με φυσική παρουσία με τον γονέα, με τον οποίο δεν διαμένει, καθοριζόμενου στο ένα τρίτο του συνολικού χρόνου θέτοντας ως στόχο την ομαλή ψυχοπνευματική ανάπτυξη του τέκνου και την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του και ταυτόχρονα την αποφυγή δικαστικών διενέξεων και εντάσεων μεταξύ των γονέων, οι οποίες αντιβαίνουν στο συμφέρον του τέκνου.¹¹³ Θεμέλιο της κριτικής κατά της ρύθμισης αποτελεί το γεγονός πως ο νομοθέτης επέλεξε άστοχα την μορφή του τεκμηρίου για να εισαγάγει στον κανόνα δικαίου ένα ελάχιστο χρόνο¹¹⁴, τον οποίο θα πρέπει κάθε γονέας να περνά με το

¹¹¹ Ε. Κώνστα, Η δίκη της επιμέλειας και επικοινωνίας (δικονομικά θέματα και διαχρονικό δικαιο), ΕΛΛΔνη 2022.674, ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ Ν. 4800/2021 σημείο 1 «Η ταυτότητα της αξιολογούμενης ρύθμισης»

¹¹² ΜΠρΧαν 16/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹¹³ ΕΦΑΘ 2417/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ Ν. 4800/2021 σημείο 2 «Γιατί αποτελεί πρόβλημα»

¹¹⁴ Ε. Κώνστα, Δικονομικά ζητήματα στο δικαιο της (συν)επιμέλειας μετά τον ν. 4800/2021 ΕΠοΔΔ 2023.274

παιδί του. Τα τεκμήρια είναι κρίσεις συμπερασματικές που ο νόμος αντλεί από γνωστά πράγματα για άγνωστα, με σκοπό να διευκολύνουν το δικαστή να δέχεται, ως αληθινά περιστατικά που είναι πολύ δύσκολο ή αδύνατο να αποδειχτούν, ενώ κατά κανόνα τα τεκμήρια που καθιερώνει ο Αστικός Κώδικας είναι μαχητά, δηλαδή είναι δυνατό να ανατραπούν, αν καταστεί δυνατό να αποδειχτεί το αντίθετο από αυτό που δέχονται.¹¹⁵ Σαφώς ο πραγματικός χρόνος επικοινωνίας δεν είναι δυνατό να «τεκμαίρεται», γιατί δεν συνιστά ένα δυσαπόδεικτο πραγματικό γεγονός, το οποίο συνάγεται από τη συνδρομή κάποιου άλλου γεγονότος.¹¹⁶ Κάτι τέτοιο στην περίπτωση της διαδικασίας της προσωπικής επικοινωνίας δεν ευσταθεί και αποβαίνει παράδοξη η ρύθμιση. Συζητήθηκε το ζήτημα εάν το τεκμήριο του ενός τρίτου είναι κατ' ακριβολογία τεκμήριο, καθώς ο χρόνος επικοινωνίας δεν αποτελεί ζήτημα δυσχερές στην απόδειξη και εν τέλει πρόκειται για «ψευδοτεκμήριο».¹¹⁷ Ο μοναδικός συλλογισμός ερμηνείας θα ήταν να αφορά το τεκμήριο τον ελάχιστο χρόνο της επικοινωνίας συναρτώμενο με την εξυπηρέτηση του συμφέροντος του τέκνου όπως αυτός εκτίθεται από την καθηγήτρια Φουντεδάκη «από μόνο το γεγονός ότι το παιδί διαμένει συνήθως με τον ένα γονέα ο νόμος πιθανολογεί ότι το συμφέρον του επιβάλλει να επικοινωνεί κατά το 1/3 του συνολικού του χρόνου με τον άλλο»¹¹⁸.

Πώς όμως επελέχθη συγκεκριμένα το ένα τρίτο δεν προκύπτει, ούτε αιτιολογείται πώς αυτός ο χρονικός προσδιορισμός βρίσκει βέλτιστη εφαρμογή σε όλα τα παιδιά. Κατά τις επιταγές τόσο της μεθοδολογίας του Δικαίου αλλά και των βασικών αρχών του Οικογενειακού Δικαίου θα ήταν προτιμότερο να αρκестεί ο νομοθέτης στην αναφορά της κατά το δυνατόν ευρύτερης επικοινωνίας και κατόπιν *ad hoc* ο Δικαστής θα έκρινε τον απαραίτητο χρόνο προσωπικής επικοινωνίας. Με άλλα λόγια αυτό που εν προκειμένω πρέπει να προσδιοριστεί από το δικαστήριο είναι ο προσηκόν χρόνος επικοινωνίας, που ικανοποιεί το δικαίωμα του γονέα για επικοινωνία και το συμφέρον του ανήλικου.¹¹⁹ Εν τέλει ο οριζόντιος αυτός προσδιορισμός καταλήγει επί της ουσίας «άχρηστος», καθώς, όπως και στην ίδια την διάταξη αναφέρεται, έγκειται στην ευχέρεια του Δικαστή να προσδιορίσει τον χρόνο επικοινωνίας λαμβάνοντας υπόψη αφενός το συμφέρον του τέκνου, αφετέρου επιμέρους αιτήματα του δικαιούχου και τις συνθήκες διαβίωσης και καθημερινότητας τους. Αναφορικά με την επίδραση του τεκμηρίου στην δίκη δεν θα πρέπει να αποδειχθεί από τον ενάγοντα δικαιούχο ότι το ένα τρίτο ωφελεί καλύτερα την ψυχοσύνθεση του τέκνου καθώς αυτό τεκμαίρεται από μόνη τη γονεϊκή ιδιότητα ενός προσώπου.¹²⁰ Υποστηρίζεται ότι η διάταξη εισάγει μια μορφή ρύθμισης του

¹¹⁵ Δ. Παπαστεργίου, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, έκδοση 2^η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 95

¹¹⁶ ΜΠρΘες 317/2022, ΜΠρΘες 2792/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹¹⁷ Ε. Κώνστα, Δικονομικά ζητήματα στο δίκαιο της (συν)επιμέλειας μετά τον ν. 4800/2021, ΕΠολΔ 2023.274

¹¹⁸ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 90 υποσημ. 283

¹¹⁹ Μ. Σταθόπουλος, Η νέα ρύθμιση της συνεπιμέλειας, ΕΛΛΔνη 2021.968

¹²⁰ Α. Βαλτούδης, Συνεπιμέλεια και εναλλασσόμενη κατοικία στο νέο οικογενειακό δίκαιο, ΕΛΛΔνη 2021.1007

βάρους απόδειξης του συμφέροντος του παιδιού, κατ' αναλογία με τη νομοθετική ρύθμιση για την αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα του άρθρου 1400 ΑΚ.¹²¹ Πλην, όμως η αυστηρή τυπική λειτουργία του νόμιμου μαχητού τεκμηρίου, που θα επέβαλλε το βάρος απόδειξης για το εύρος και το περιεχόμενο της επικοινωνίας αποκλειστικά στους διαδικούς γονείς δεν συνάδει με τον παιδοκεντρικό χαρακτήρα των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου και τη σταθερή προσήλωση του προς συμφέρον του παιδιού, ιδίως όταν η ρύθμιση των εν λόγω ζητημάτων γίνεται ετερόνομα από το δικαστήριο και όχι αυτόνομα από τους γονείς.¹²² Το τέκνο δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν περιουσιακό στοιχείο, το οποίο αποκτήθηκε κατά την διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης και μετά τον χωρισμό αυτό θα πρέπει να κατανεμηθεί, ως άλλο απόκτημα της κοινής τους ζωής με αποτέλεσμα η υλοποίηση της επικοινωνίας να καταντά μέσο εκβίασης.¹²³ Έτσι, παρέχεται η δυνατότητα ανατροπής του τεκμηρίου στις περιπτώσεις όπου το ένα τρίτο δεν εξυπηρετεί το συμφέρον του τέκνου.¹²⁴ Υποστηρίζεται, λοιπόν, σχετικά ότι οι λόγοι που αφορούν το συμφέρον του τέκνου και επιβάλλουν την επιβολή μεγαλύτερου ή μικρότερου χρόνου επικοινωνίας, θα μπορούν να εξειδικεύονται μέσω της αποδεικτικής διαδικασίας και να λαμβάνονται υπόψη αυτεπαγγέλτως από το Δικαστήριο, διότι πρόκειται στην ουσία για εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας του συμφέροντος του τέκνου, η οποία ως τέτοια μπορεί και πρέπει να εξειδικευτεί μέσω των αποδείξεων και με εφαρμογή των διδαγμάτων της κοινής πείρας.¹²⁵ Μάλιστα θα πρέπει το δικάζον να αιτιολογήσει ειδικά την απομάκρυνσή του από τον προσδιορισμό του ενός τρίτου και να μην εναπόκειται στον εναγόμενο γονέα να αποδείξει γιατί η επικοινωνία στο ένα τρίτο του χρόνου δεν συμφέρει το τέκνο.¹²⁶ Αφού, λοιπόν, η κρίση γίνεται εξατομικευμένα ποιος ο σκοπός της εισαγωγής του τεκμηρίου στον κανόνα δικαίου; Οι υποστηρικτές της ρύθμισης¹²⁷ αναφέρουν πως η εισαγωγή του αριθμητικού κριτηρίου του ενός τρίτου ήταν προσπάθεια να απομακρυνθεί πλέον η νομολογιακή πρακτική από τον καθορισμό της επικοινωνίας κατά τα Σαββατοκύριακα, τις περισσότερες φορές όχι όλα του μήνα, 15 μέρες τα καλοκαίρια, 7 μέρες τις γιορτές, κατανομή, η οποία απείχε κατά πολύ από την κάλυψη του ενός τρίτου του συνολικού χρόνου του παιδιού. Υποστηρίζεται σχετικά πως η ποιότητα του χρόνου, τον οποίο περνά κάθε γονέας με το παιδί του

¹²¹ Γ. Βαλμαντώνης, Η προσαρμογή του ελληνικού οικογενειακού δικαίου στις σύγχρονες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, με την καθιέρωση του κανόνα της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας μετά το χωρισμό των γονέων, ΕλλΔνη 2021.1083, ΜΠρΘες 2792/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹²² ΜΠρΘες 317/2022, ΜΠρΘες 3763/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹²³ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3569

¹²⁴ ΜΠρΘες 2792/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹²⁵ Ε. Κώνστα, Δικονομικά ζητήματα στο δίκαιο της (συν)επιμέλειας μετά τον ν. 4800/2021 ΕΠολΔ 2023.274

ΜΠρΘες 2792/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹²⁶ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, έκδοση 3η, Εκδ. Σάκκουλας σελ. 685, Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 91

¹²⁷ Ι. Βαλμαντώνης, Συμπλήρωμα μετά τον Ν. 4800/2021 για την ρύθμιση γονέων - τέκνων σε Ερμηνεία ΑΚ και Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, σελ. 33-34

επιηρεάζεται σημαντικά και από την ποσότητα αυτού.¹²⁸ Η αναλογία της ρύθμισης μάλιστα με αυτή του άρθρου 1400 ΑΚ χρησιμοποιείται ως επιχείρημα παρομοιάζοντας τον μη διαμένοντα πλέον με το τέκνο γονέα, με τον οικονομικά ασθενέστερο σύζυγο. Απώτερος στόχος είναι η ομαλή μετάβαση του παιδιού στην νέα πραγματικότητα, μέσω της όσο το δυνατόν ισόχρονης κατανομής της επαφής του παιδιού με τους γονείς, με τους οποίους πριν την διακοπή της συμβίωσης διέμενε σε καθημερινή βάση και η αποφυγή της περιθωριοποίησης του δικαιούχου γονέα λόγω της μη κοινής τους διαμονής.

Το πλέον κρίσιμο για την όλη συλλογιστική είναι να προσδιοριστεί το περιεχόμενο του όρου «συνολικός χρόνος». Η πλειοψηφία των αποφάσεων που έχουν ασχοληθεί με το θέμα αναφέρουν πως θα πρέπει να θεωρείται αυτός που προσδιορίζεται ημερολογιακά. Ο υπολογισμός του διαθέσιμου χρόνου θα πρέπει να νοείται και ως ο ακραία ακριβής μαθηματικός υπολογισμός, οκτώ ώρες την ημέρα, 24 ώρες δια 3, ή 2,93 ημέρες την εβδομάδα;¹²⁹ Ακόμη δεν θα πρέπει να εξετάζεται συνολικά ο χρόνος, αλλά ανά περιόδους, δηλαδή να υπάρχει ξεχωριστή ρύθμιση για το σχολικό έτος και ξεχωριστή για περιόδους διακοπών και γιορτών. Προχωρώντας, για τον καθορισμό του χρόνου επικοινωνίας και τον υπολογισμό του τεκμηρίου πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο συνολικός «διαθέσιμος» χρόνος του τέκνου δημιουργεί περαιτέρω ασάφειες και άρα κίνδυνο για περαιτέρω δικαστικές διενέξεις μεταξύ των γονέων, ως προς τον προσδιορισμό του χρόνου αυτού, ιδίως κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους οπότε είναι αυξημένες όχι μόνο οι καθημερινές υποχρεωτικές σχολικές δραστηριότητες του ανηλικού τέκνου, αλλά και οι αναγκαίες εξωσχολικές δραστηριότητες που κατατείνουν στην ανάπτυξη και την κοινωνική του ανέλιξη¹³⁰, αθλητικές δραστηριότητες, καλλιτεχνικά μαθήματα ζωγραφικής ή μουσικής. Ακολούθως γεννάται ερώτημα αν για τον προσδιορισμό του διαθέσιμου χρόνου θα προσμετράται ο χρόνος ανάπαυσης, ψυχαγωγίας και των κοινωνικών συναναστροφών του τέκνου¹³¹, αλλά και για το ποια είναι η διάρκεια και ποιος είναι ο αναγκαίος χρόνος για την πραγμάτωση όλων των ανωτέρων, προκειμένου αφού υπολογισθούν χρονικά οι ενδεικτικά ανωτέρω αναφερόμενες ανάγκες του ανηλικού τέκνου να εξευρεθεί ο «διαθέσιμος» συνολικός χρόνος επί του οποίου θα ισχύσει το άνω τεκμήριο¹³². Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στο πλαίσιο της προσπάθειας να μη διαταραχθεί η καθημερινότητα του παιδιού, δεν θα πρέπει να οδηγεί στη λύση το παιδί να διαμένουν όλες τις εργάσιμες ημέρες με τον διαμένοντα με το τέκνο γονέα και όλα τα Σαββατοκύριακα και διακοπές με τον άλλο γονέα. Αυτό θα πρέπει να εξετάζεται με σκοπό την αποφυγή να κατακλύζεται ο χρόνος με τον ένα γονέα από υποχρεώσεις και όρια ενώ ο ποιοτικός χρόνος που θα περνούν με τον άλλο

¹²⁸ Ι. Βαλμαντώνης, Συμπλήρωμα μετά τον Ν. 4800/2021 για την ρύθμιση γονέων – τέκνων σε Ερμηνεία ΑΚ και Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, σελ. 34

¹²⁹ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 92

¹³⁰ ΜΠρΧαν 16/2022, ΜΠρΚορ4412021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹³¹ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 92

¹³² ΜΠρΧαν 16/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

γονέα θα έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την ψυχαγωγία.¹³³ Η επιταγή της «εξίσου» άσκησης της γονικής μέριμνας αντικατοπτρίζεται και στο σημείο αυτό, με την ερμηνεία που αυτή λαμβάνει με την έννοια της ίσης αξίας και ισορροπημένης συμμετοχής αμφοτέρων των γονέων.¹³⁴

Περιπτώσεις όπου δεν θα πρέπει να εφαρμοστεί το τεκμήριο του ενός τρίτου λόγω αντίθεσης προς το συμφέρον του τέκνου μπορεί να αποτελέσουν υποθέσεις όπου ο ίδιος ο δικαιούχος ζητά μικρότερο χρόνο επικοινωνίας. Δεν είναι λίγες οι υποθέσεις όπου γονείς ένεκα των επαγγελματικών ή προσωπικών τους υποχρεώσεων ζητούν οι ίδιοι χρόνο επικοινωνίας με το παιδί τους, ο οποίος να είναι αρκετά περιορισμένος.¹³⁵ Ζήτημα γεννάται εν προκειμένω εάν ένα τέτοιο αίτημα μπορεί να θεμελιώσει περίπτωση κακής άσκησης της γονικής μέριμνας κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1532 ΑΚ. Αντιστοιχώς σε περιπτώσεις όπου το παιδί διαθέτει ήδη περιορισμένο ελεύθερο χρόνο λόγω πολλών εξωσχολικών δραστηριοτήτων π.χ. πρωταθλητισμό ή έντονη ενασχόληση με κάποιο μουσικό όργανο, ή σε περιπτώσεις όπου το παιδί νοσηλεύεται ή βρίσκεται σε καραντίνα, το Δικαστήριο προβαίνει σε στάθμιση των παραμέτρων και ρυθμίζει κατάλληλα την επικοινωνία. Επίσης σε περιπτώσεις όπου ο δικαιούχος γονέας διαμένει σε σημαντικά μεγάλη απόσταση από τον τόπο διαμονής του τέκνου ή τους χώρους που το παιδί έχει τις καθημερινές του δραστηριότητες και είναι αντικειμενικά αδύνατη η πραγμάτωση του χρόνου επικοινωνίας που επιβάλλεται από το τεκμήριο τότε και πάλι η δικαστική απόφαση θα πρέπει να ακολουθήσει έναν εξειδικευμένο καθορισμό του χρόνου επικοινωνίας.

Συμπερασματικά το βασικότερο που θα πρέπει να υπογραμμιστεί από την νέα ρύθμιση είναι πως το ένα τρίτο αποτελεί τον αντικειμενικά ενδεδειγμένο χρόνο, που θα πρέπει ένα παιδί να επικοινωνεί με τον γονέα του. Εναπόκειται στο Δικαστήριο σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά, κατ' εφαρμογή του δεύτερου εδαφίου του άρθρου 1520 ΑΚ, δυνατότητα καθορισμού μικρότερου ή μεγαλύτερου χρόνου επικοινωνίας για λόγους που αφορούν στις συνθήκες διαβίωσης ή στο συμφέρον του τέκνου, με γνώμονα πάντοτε τη μη διατάραξη της καθημερινότητας του¹³⁶ αλλά παράλληλα και την διατήρηση του δεσμού με τον δικαιούχο γονέα.

3. ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΙ

I. ΓΟΝΕΑΣ

Ο βασικότερος φορέας του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας είναι σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο του 1520 ΑΚ ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το παιδί. Δεν έχει νομικώς καμία σημασία πλέον εάν ο γονέας αυτός συνεχίζει να

¹³³ ΜΠρΘεσς 3763/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹³⁴ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 93

¹³⁵ ΑΠ 58/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹³⁶ Ε. Κώνστα, Η δίκη της επιμέλειας και επικοινωνίας (δικονομικά θέματα και διαχρονικό δικαιο) ΕΛΛΔνη 2022.674, ΜΠρΑθ 317/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ασκεί την επιμέλεια ή του έχει αφαιρεθεί¹³⁷, ούτε το πού βρίσκεται το παιδί¹³⁸. Ακόμη το δικαίωμα επικοινωνίας δεν επηρεάζεται εάν ο δικαιούχος είναι υπαίτιος της διακοπής της έγγαμης συμβίωσης¹³⁹. Φυσικά είναι αυτονόητο πως η διάταξη του άρθρου 1520ΑΚ δεν περιορίζει την εφαρμογή της αποκλειστικά στις περιπτώσεις διακοπής της (έγγαμης) συμβίωσης αν και αυτές αποτελούν την πλειοψηφία.¹⁴⁰ Το κείμενο του προϊσχύοντος άρθρου περιείχε την φράση «μετά το διαζύγιο», καθιστώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα επικοινωνίας, προνόμιο μόνο του διαζευγμένου γονέα, ο οποίος είχε απολέσει την επιμέλεια του παιδιού. Άμεση συνέπεια της «απλοποίησης», η οποία επήλθε με τον Ν. 1329/1983, καθώς προηγουμένως το δικαίωμα επικοινωνίας κάλυπτε έτσι μόνο περιπτώσεις διαζυγίου, διάστασης και ακύρωσης γάμου, είναι πως πλέον και τα γεννημένα εκτός γάμου των γονέων τους αναγνωρισμένα τέκνα αλλά και ο γονέας ο οποίος είτε επειδή του έχει αφαιρεθεί κατά τα άρθρα 1532 ΑΚ και 1538 ΑΚ ολικά ή μερικά η γονική μέριμνα είτε βρίσκεται σε αδυναμία άσκησης της δύναμει του άρθρου 1510 ΑΚ συμπεριλαμβάνονται στην ρύθμιση του 1520 ΑΚ¹⁴¹, όπως και οι περιπτώσεις ακυρώσεως ή λύσεως του σύμφωνου συμβίωσης. Άλλη περίπτωση, οι οποία δύνανται να έχει ως αποτέλεσμα την χωριστή διαμονή του γονέα με το τέκνο και εντάσσεται στο πεδίο του 1520 ΑΚ, είναι το παιδί γεννημένο εκτός γάμου αλλά με αναγνωρισμένη πατρότητα κατά το 1515 ΑΚ. Επομένως στις συνηθέστερες περιπτώσεις για την θεμελίωση του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας απαιτείται η ύπαρξη γονεϊκής σχέσης καθώς και ο μη κοινός τόπος διαμονής¹⁴².

Για την περίοδο πριν την αναγνώριση του γεννημένου εκτός γάμου παιδιού από τον βιολογικό πατέρα δεν υπάρχει η δυνατότητα να εφαρμοστούν οι διατάξεις του 1520 ΑΚ αναφορικά με την επικοινωνία γονέα και παιδιού, διότι δεν έχει θεμελιωθεί νομικά κάποια τέτοια σχέση¹⁴³ και έτσι θα μπορεί να έρχεται σε επαφή με το παιδί ως τρίτος, εφόσον συντρέχει η προϋπόθεση της ύπαρξης κοινωνικοσυναισθηματικής σχέσης, η οποία εξυπηρετεί το συμφέρον του τέκνου.¹⁴⁴

Μετά την τροποποίηση των ρυθμίσεων του Οικογενειακού Δικαίου και την καθιέρωση της από κοινού άσκησης της επιμέλειας και κυρίως της δυνατότητας της

¹³⁷ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 8η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 337, ΕφΑθ 8668/1987 ΕΛΛΔνη 1988.695, ΕφΑθ 10235/1984 ΝοΒ 1985.473, ΜΠρΜυτλ 54/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹³⁸ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης - Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 239, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1097

¹³⁹ ΑΠ 534/1991, ΕφΑθ 10235/1984 ΝοΒ 1985.473, ΕφΑθ 2758/1998, ΕφΛαρ 567/2003, ΜΠρΑθ 8074/2004 ΝοΒ 2005.312, ΑΠ 255/2011, ΕφΑθ 500/2018, ΕφΛαρ 406/2018, ΕφΘεο 1617/2021,

¹⁴⁰ ΜΠρΘεο 28658/2006 Αρμ 2007.385, ΜΠρΘεο 38610/2005 Αρμ 2007.526 «Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1520 του ΑΚ, ο γονέας μετά του οποίου δεν διαμένει, για οποιονδήποτε λόγο, το ανήλικο τέκνο του, διατηρεί το δικαίωμα της προσωπικής μετ' αυτού επικοινωνίας...»

¹⁴¹ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1098

¹⁴² Ι. Σπυριδάκης, Συναινετικό διαζύγιο και Γονική Μέριμνα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 94, ΕφΑθ 10235/1984 ΝοΒ 1985.473, ΕφΑθ 8668/1987 ΕΛΛΔνη 1988.695

¹⁴³ ΜΠρΘεο 1939/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁴⁴ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας - Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.990

εναλλασσόμενης κατοικίας με τον Ν. 4800/2021 πλέον το δικαίωμα επικοινωνίας απέκτησε ένα επιπλέον χαρακτηριστικό. Ο ρόλος του δικαιούχου γονέα έχει καταστεί μεταβλητός, διότι ο εκάστοτε γονέας, ο οποίος θα βρίσκεται μακριά από το παιδί του όταν σειρά θα έχει ο άλλος γονέας, θα διαθέτει δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας βάσει των όσων ορίζονται στο νόμο επί του συστήματος της εναλλασσόμενης κατοικίας. Συνεπώς την αξίωση αυτή επικοινωνίας θα έχει περιστασιακά όταν δεν θα διαμένει μαζί με το τέκνο του, ενώ τις υπόλοιπες μέρες θα βρίσκεται στην θέση του υπόχρεου γονέα.

Με τον όρο γονεϊκή σχέση φυσικά δεν θα πρέπει να ταυτίζεται ο βιολογικός δεσμός του παιδιού με τον γονέα. Αφενός η ταύτιση της νομικής και βιολογικής συγγένειας αποτελεί τον κανόνα, αφετέρου τα νέα δεδομένα των καιρών επιτάσσουν την εξής διευκρίνιση. Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής και υιοθεσίας η γονεϊκή σχέση πηγάζει από τα όσα ο ίδιος ο νόμος ορίζει για την ίδρυση της οικογένειας. Έτσι, στην Ι.Υ.Α. γονείς και άρα δικαιούχοι του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας θεωρούνται τα πρόσωπα, τα οποία εκκίνησαν την όλη διαδικασία και έλαβαν την αντίστοιχη άδεια του Δικαστηρίου και συνδέονται με το παιδί συνεπώς με κοινωνικοσυναισθηματική συγγένεια. Οι τρίτοι, δότες του γεννητικού υλικού, σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσαν να αποκτήσουν δικαίωμα επικοινωνίας με το τέκνο, αφού μάλιστα σύμφωνα με το άρθρο 1460 ΑΚ η ταυτότητα του δότη εν θα πρέπει να γνωστοποιείται στους μελλοντικούς γονείς και αντίστοιχα η ταυτότητα των γονέων και του τέκνου δεν θα πρέπει να γνωστοποιείται στους δότες. Μόνη εξαίρεση που θα μπορούσε να αποτελέσει η περίπτωση της παρένθετης κυοφόρου, σε περίπτωση κατά την οποία για οιοδήποτε λόγο ακυρωθεί η απόφαση, με την οποία δόθηκε η άδεια, τότε αυτή θα είναι δυνάμει του τεκμηρίου γέννησης τόσο η βιολογική όσο και η νομική μητέρα του.

Ενώ στις περιπτώσεις υιοθεσίας, εφόσον εκ νόμου με την τέλεση της υιοθεσίας αποκόπτεται κάθε δεσμός με τους βιολογικούς γονείς, δικαιούχοι του δικαιώματος επικοινωνίας είναι οι θετοί γονείς του παιδιού δυνάμει νομικής συγγένειας¹⁴⁵. Ρύθμιση που έρχεται σε ταύτιση με το άρθρο 10 παρ. της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την υιοθεσία ανηλίκων¹⁴⁶ (Ν.1049/1980)¹⁴⁷. Συνεπώς με την διακοπή της έγγαμης συμβίωσης των θετών γονέων, αυτός ο οποίος δεν θα διαμένει με το τέκνο διαθέτει φυσικά δικαίωμα ρύθμισης της επικοινωνίας με αυτό. Αντίθετα οι βιολογικοί γονείς του παιδιού αποστερούνται την εν λόγω αξίωση επικοινωνίας. Υποστηριζόταν παλαιότερα βέβαια από την μεριά της θεωρίας και το επιχείρημα πως οι βιολογικοί γονείς δεν θα πρέπει να αποκόβονται πλήρως από το τέκνο, αποτελούσε κανόνα η

¹⁴⁵ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 240, Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 481

¹⁴⁶ «Από της δημιουργίας των εις την παράγραφον 1 του παρόντος άρθρου αναφερομένων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων τα της αυτής φύσεως δικαιώματα και υποχρεώσεις υφιστάμενα μεταξύ του υιοθετούμενου και του πατρός ή της μητρός του ή άλλου προσώπου ή συμβουλίου παύουν υφιστάμενα.»

¹⁴⁷ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 59

διατήρηση της επικοινωνίας των βιολογικών γονέων με το θετό τέκνο και μόνο κατ' εξαίρεση η τελευταία μπορούσε να απαγορευθεί αν κρινόταν από το δικαστήριο επιβλαβής για τη σωματική ή ψυχική υγεία του παιδιού.¹⁴⁸ Μια τέτοια όμως περίπτωση αφενός θα αποδυνάμωνε τον ίδιο τον σκοπό του θεσμού της υιοθεσίας αφετέρου θα προκαλούσε σύγχυση στο παιδί καθώς έτσι θα ήταν πολύ δύσκολο να ενταχθεί στην νέα οικογένειά του. Σχετικώς και η νομολογία του ΕΔΑΔ δεν έχει μέχρι σήμερα δεχθεί την ύπαρξη οικογενειακής ζωής και δικαιώματος επικοινωνίας ανάμεσα στο τέκνο και τους φυσικούς του γονείς, μετά την τέλεση της υιοθεσίας.

Μπορεί κανείς όμως να υποστηρίξει το ίδιο και για τις περιπτώσεις αναδοχής; Το άρθρο 1655 ΑΚ ρητώς ορίζει πως οι έννομες σχέσεις μεταξύ του ανηλικού και της φυσικής του οικογένειας ή του επιτρόπου και ιδίως οι αρμοδιότητες από τη γονική μέριμνα ή την επιτροπεία παραμένουν αμετάβλητες, εφόσον δεν ορίζεται διαφορετικά στο νόμο. Ακολουθώντας οι ανάδοχοι γονείς δεν θεμελιώνουν κάποιο δεσμό συγγένειας ούτε διακόπτονται οι δεσμοί του τέκνου με την βιολογική του οικογένεια. Επομένως για την αποφυγή παρερμηνειών ο νομοθέτης αποτυπώνει στο άρθρο 1656 ΑΚ πως οι ανάδοχοι γονείς οφείλουν να διευκολύνουν τις προσωπικές σχέσεις και την επικοινωνία των φυσικών γονέων ή του επιτρόπου με τον ανήλικο, εφόσον δεν παραβλάπτονται ουσιώδη συμφέροντά του. Αξιοσημείωτο της διάταξης αυτής φαίνεται να είναι εξ ερμηνείας επέκταση της εφαρμογής του κανόνα του άρθρου 1520 ΑΚ στις περιπτώσεις αναδοχής, εφόσον και σε αυτές ο γονέας δεν διαμένει με το τέκνο και υφίσταται ανάγκη αποφυγής της γονεϊκής αποξένωσης.¹⁴⁹ Επομένως στην περίπτωση που το παιδί διαμένει χωριστά και από τους δύο γονείς του, ο καθένας τους έχει δικαίωμα επικοινωνίας με το παιδί.¹⁵⁰ Φυσικά δεν θα πρέπει να αγνοείται ο λόγος, ο οποίος οδήγησε στην αναδοχή. Έτσι, σε περιπτώσεις βίαιων συμπεριφορών των βιολογικών γονέων αποτελεί επιλογή και ο (προσωρινός) αποκλεισμός επικοινωνίας του φυσικού γονέα με το παιδί του, διότι δεν μπορεί να εδραιωθεί δικαίωμα επικοινωνίας εφόσον τίθεται ζήτημα κινδύνου για το ίδιο το τέκνο.

Ακόμη ζήτημα γεννάται τις περισσότερες φορές από την πλευρά της πατρικής σχέσης. Εκτός των ανωτέρω ιδιαίτερων περιπτώσεων, μητέρα ενός τέκνου θεωρείται αυτή που το γέννησε. Στην ελληνική έννομη τάξη η ρύθμιση αυτή έχει «λύσει» τα χέρια του Δικαστηρίου. Δεν ισχύει όμως το ίδιο και για άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Χαρακτηριστική η υπόθεση *Marckx* κατά Βελγίου ενώπιον του ΕΔΔΑ, στην οποία μια ανύπαντρη Βελγίδα μητέρα κατήγγειλε ότι εκείνη και η κόρη της δεν είχαν τα ίδια δικαιώματα με εκείνα που αναγνωρίζονταν στις παντρεμένες μητέρες και τα παιδιά τους. Για να θεμελιωθεί η συγγενική σχέση, η μητέρα όφειλε να αναγνωρίσει το παιδί της, ενώ ως προς τις παντρεμένες μητέρες αρκούσε, για αυτόν τον σκοπό, απλώς η πράξη γεννήσεως. Φυσικά και το Δικαστήριο ανέπτυξε πως η διάταξη του άρθρου 8 ΕΣΔΑ περί την προστασία και το σεβασμό της οικογενειακής ζωής δεν

¹⁴⁸ άρθρο 13 παρ. 2 του ΝΔ 610/70

¹⁴⁹ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 256

¹⁵⁰ Ι. Σπυριδάκης, Συναινετικό διαζύγιο και Γονική Μέριμνα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 94

διακρίνει μεταξύ φυσικής και νομικής συγγένειας και ανέθεσε στην μητέρα την φροντίδα της κόρης της καθώς από την στιγμή της γέννησης της την είχε υπό την προστασία και φροντίδα της.¹⁵¹

Για τον πατέρα όμως η αντίστοιχη λογική αλληλουχία είναι πιο περίπλοκη. Το άρθρο 1463 ΑΚ στο δεύτερο εδάφιο ορίζει πως η συγγένεια με τον πατέρα πηγάζει είτε από γάμο ή σύμφωνο συμβίωσης με την μητέρα που το γέννησε είτε ιδρύεται με την διαδικασία αναγνώρισης. Αρχικά υφίσταται το τεκμήριο του άρθρου 1465ΑΚ και του άρθρου 9 του ν. 4356/2015 για τα τέκνα γεννημένα ενόσω διαρκεί ο γάμος ή το σύμφωνο των γονιών τους και έτσι πατέρας θεωρείται ο σύντροφος της μητέρας.¹⁵² Το ίδιο ισχύει και για χρονικό διάστημα τριακοσίων ημερών μετά τη λύση του γάμου ή του συμφώνου. Εν προκειμένω ο δικαιούχος γονέας είναι εύκολο να εντοπιστεί. Για το παιδί που έχει γεννηθεί από άγαμη μητέρα αρκεί η νομική (δικαστική ή εκούσια) πράξη αναγνώρισης ώστε να θεωρηθεί πατέρας ο αναγνωριστής¹⁵³, πριν από την οποία δεν έχει τέτοιο δικαίωμα και φυσικά δεν νομιμοποιείται να το ασκήσει.

Έντονη συζήτηση έχει προκαλέσει το εάν ο πατέρας που αναγνώρισε εν τέλει το τέκνο ενώ προηγήθηκε άρνησή του και έντονη δικαστική διαμάχη με την μητέρα έχει δικαίωμα να ασκεί το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας ή θα πρέπει να κριθεί ως καταχρηστική συμπεριφορά βάσει του άρθρου 281 ΑΚ.¹⁵⁴ Από τη μία υποστηρίζεται πως το να επιτραπεί στον πατέρα αυτόν η επαφή με το τέκνο έρχεται σε αντίθεση με το συμφέρον του τελευταίου και θα πρέπει να απαγορεύεται. Με δεδομένο ότι η αναγνώριση ήταν για αυτόν τόσο δυσμενής και απευκταία όσο να αξιώσει την απαλλαγή του ενώπιον Δικαστηρίου, τα αισθήματα και το ενδιαφέρον προς το παιδί του κατά πάσα πιθανότητα δεν υφίστανται και έτσι δεν θα μπορέσει να προσφέρει στο τέκνο την αγάπη και την στοργή που κάθε γονέας οφείλει να δείχνει. Αντίθετα μερίδα νομικών ισχυρίζεται πως λόγω της εξέχουσας σημασίας τόσο της ύπαρξης πατρικού προτύπου όσο και του απαραίτητου δεσμού αυτού για την ανάπτυξη της ιδιοσυγκρασίας του τέκνου θα πρέπει να δίνεται η δυνατότητα στον πατέρα να συναντηθεί με το τέκνο ώστε να καλλιεργηθούν τα αισθήματα αμοιότροπων και να εξελιχθεί η μεταξύ τους σχέση εφόσον υπάρχει μεταγενέστερα της διαμάχης τέτοια βούληση.¹⁵⁵

Τέλος ας δούμε και τι δικαιώματα έχει ο βιολογικός πατέρας του τέκνου γεννημένου εκτός γάμου, ο οποίος όμως δεν έχει προβεί σε κάποια πράξη αναγνώρισης. Υπό την σκοπιά της θεωρίας στο βωμό της εξυπηρέτησης του βέλτιστου συμφέροντος του τέκνου μέσω της επαφής με τον ίδιο του τον πατέρα γίνεται δεκτό πως μπορεί ο βιολογικός πατέρας να θεμελιώσει αξίωση για δικαίωμα

¹⁵¹ Κ. Παναγούλιας, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων (1520ΑΚ) – Οι εγγυήσεις αποτελεσματικής προστασίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 20

¹⁵² ΕφΘες 2027/2003 Αρμ 2004.876

¹⁵³ ΜΠρΑθ 1605/2002 ΝοΒ 2003.74, ΕφΘες 2027/2003 Αρμ 2004.876

¹⁵⁴ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.991

¹⁵⁵ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.991

προσωπικής επικοινωνίας στο συνταγματικό δικαίωμα της προσωπικότητας.¹⁵⁶ Όπως αναλύθηκε ανωτέρω το 1 520 ΑΚ προϋποθέτει την ύπαρξη γονεϊκής σχέσης, η οποία θα πρέπει να ερμηνευτεί νομικά, στοιχείο που εν προκειμένω λείπει. Είναι απαραίτητη συνεπώς η εξεύρεση μιας μέσης λύσης σε περιπτώσεις όπου ο γονέας δεν έχει πλέον την δυνατότητα να προβεί σε πράξη αναγνώρισης αν και διαθέτει την αντίστοιχη βούληση. Αντίθετα τα ελληνικά Δικαστήρια στην συντριπτική τους πλειοψηφία ¹⁵⁷ έχουν αποφανθεί αρνητικά. Αναλυτικότερα η νομολογία βασισμένη στην παραδοχή πως η γονεϊκή σχέση που απαιτείται από την διάταξη του 1520 ΑΚ αφορά την νομικώς κατοχυρωμένη συγγένεια δεν αναγνωρίζει στον βιολογικό πατέρα δικαίωμα επικοινωνίας με το μη αναγνωρισμένο τέκνο του. Για το λόγο αυτό πλέον η πεπατημένη περιλαμβάνει ένωση αγωγών ζητώντας με το ίδιο δικόγραφο τόσο την δικαστική αναγνώριση όσο και την ρύθμιση τη προσωπικής επικοινωνίας¹⁵⁸.

Μια δευτέρα επιμέρους περίπτωση, αποτελεί η περίπτωση των τέκνων γεννημένων σε γάμο, για τα οποία πατέρας τεκμαίρεται εκ νόμου δυνάμει του τεκμηρίου καταγωγής από γάμο ο σύζυγος/σύντροφος της μητέρας, όμως ο βιολογικός πατέρας είναι άλλος. Σε περίπτωση σύγκρουσης της νομικής και της βιολογικής συγγένειας θα πρέπει να προηγηθεί δίκη ανατροπής της πατρότητας και αναγνώρισης του βιολογικού πατέρα και κατόπιν ο τελευταίος θα πρέπει να ζητήσει την ρύθμιση της επικοινωνίας εφόσον έχει θεμελιώσει για λογαριασμό του την ζητούμενη γονεϊκή σχέση.¹⁵⁹

Η διαδικασία αυτή βέβαια έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ, το οποίο στοχεύει στην προστασία της οικογένειας και ειδικότερα εν προκειμένω των ήδη υπάρχουσών δεσμών ανάμεσα στην υφιστάμενη οικογένεια.¹⁶⁰ Έτσι με μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια επιρρίπτουν μεγάλο βάρος αναφορικά με το δικαίωμα επικοινωνίας στη σχέση που έχει προγενέστερα αναπτυχθεί μεταξύ του βιολογικού και του νομικού γονέα με το τέκνο αντί να απαιτεί αποκλειστικά την νομική ρύθμιση της συγγένειας τους όπως συμβαίνει με τα εθνικά Δικαστήρια. Για να σχηματίσει επομένως ο δικαστής γνώμη προσανατολίζεται σε πιο υποκειμενικά κριτήρια. Με βάση αυτά λοιπόν, ο βιολογικός πατέρας θα πρέπει να έχει αναπτύξει ουσιαστικούς δεσμούς με το παιδί και να εκφράζει ειλικρινές ενδιαφέρον για αυτό και στον αντίποδα λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η σχέση του τεκμαιρόμενου πατέρα με το παιδί ενόσω δεν έχει προσβληθεί η πατρότητα του. Βάσει της γενικότερης αυτής θεώρησης στην υπόθεση Keegan κατά Ιρλανδίας το ΕΔΔΑ τονίζει πως η έννοια της οικογένειας ιδωμένη υπό το πρίσμα του άρθρου 8 ΕΣΔΑ δεν περιορίζεται σε μόνες τις σχέσεις που στηρίζονται

¹⁵⁶ Χρ. Σταμπέλου, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 69

¹⁵⁷ ΜΠρΤρικ 634/1989 Αρμ. 1989.650

¹⁵⁸ ΕφΠειρ 55/2020 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁵⁹ ΜΠρΑθ 1605/2002 ΝοΒ 2003,79

¹⁶⁰ ΟΛΑΠ 9/2009 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

στο γάμο και μπορεί να συμπεριλαμβάνει και άλλους de facto οικογενειακούς δεσμούς, όταν τα μέρη συγκατοικούν εκτός γάμου.¹⁶¹

II. ΥΠΟΧΡΕΟΣ ΓΟΝΕΑΣ

Με τον Ν. 4800/2021 εισήχθη στο σώμα του νόμου μια πρωτόγνωρη ρύθμιση, η οποία αντικατοπτρίζει την λυπηρή πραγματικότητα. Στις περισσότερες περιπτώσεις της διακοπής της έγγαμης συμβίωσης οι σχέσεις των δύο γονέων και πρώην συζύγων, είναι ταραγμένες και συνήθως εχθρικές. Το παιδί από τη μία καθίσταται εργαλείο¹⁶² στα χέρια των γονέων με σκοπό να πιέσουν καταστάσεις και να εξαναγκάσουν τον έτερο γονέα και από τον άλλο βρίσκεται εν μέσω μιας εμπόλεμης ζώνης, έρμαιο της διαμάχης των γονέων του, συγχυσμένο και βαθύτατα πληγωμένο προσπαθώντας να διατηρήσει τις ισορροπίες και να ικανοποιήσει και τις δύο πλευρές. Το ζητούμενο όμως, όπως έχει πολλάκις αναφερθεί, κάθε νομοθετικής ρύθμισης είναι να εξυπηρετείται το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου, το οποίο στις ως άνω περιγραφόμενες περιπτώσεις πλήγεται σφοδρά. Παράλληλα ο Ν. 4800/2021 έχοντας θέσει ως βασική επιδίωξη του την ενίσχυση του θεσμού της επικοινωνίας διαμόρφωσε εκ θεμελίων το κείμενο του άρθρου 1520 ΑΚ καθιερώνοντας κανόνες, οι οποίοι ήταν μεν διαδεδομένοι μέχρι πρότινος, δεν διέθεταν όμως νομοθετική κατοχύρωση. Μάλιστα θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως ένας, εκ των πολλών, παράγοντας που οδήγησε στην εισαγωγή του θεσμού της συνεπιμέλειας ως εκ νόμου σύστημα άσκησης της επιμέλειας των τέκνων εδράζεται στην αυτή ανάγκη εξασφάλισης της προσήκουσας ισότιμης επικοινωνίας και για τους δύο γονείς. Επ' αυτού μάλιστα, οι πολέμιοι του Ν. 4800/2021 αναφέρουν ως βασική έλλειψη του την απουσία μίας ισχυρής σύστασης προς τους γονείς για την επίτευξη μιας οργανωτικής συμφωνίας¹⁶³, «parenting plan» με απώτερο στόχο να μην προσφεύγουν πλέον με κάθε ευκαιρία στο Δικαστήριο ένεκα διαφωνιών. Κατά το σκεπτικό αυτό ο νομοθέτης στο τελευταίο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του 1520 ΑΚ περιγράφει την αυτονόητη υποχρέωση αμοιτέρων των γονέων, η οποία μάλιστα έχει και παλαιότερα αποτυπωθεί στα κείμενα της νομολογίας¹⁶⁴, να μην αναμειγνύουν το παιδί εντός του προσωπικού πεδίου εντάσεως καθώς και να μην θίγουν με την συμπεριφορά τους τα δικαιώματα του έτερου γονέα. Κατά το σύνδρομο της γονικής αποξένωσης, όπως έχει γίνει πλέον γνωστό, ο γονέας, ο οποίος διαμένει με το τέκνο, εμφυσεί στο παιδί τα αρνητικά συναισθήματά του προς τον άλλο γονέα και αυτό απομακρύνεται από τον τελευταίο. Είναι όμως αποκλειστικά υπεύθυνος ο διαμένων με το τέκνο γονέας για την συναισθηματική απομάκρυνση του από τον έτερο γονέα; Το ζήτημα είναι πολύπλοκο και προκύπτει με βεβαιότητα από πληθώρα παραγόντων, μεταξύ των οποίων δύναται να είναι και η ανήθικη συμπεριφορά του υπεύθυνου για το τέκνο γονέα. Αποτελεί όμως αναμφισβήτητα επιθυμητή ρύθμιση η

¹⁶¹ Κ. Παναγούλιας, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων (1520ΑΚ) – Οι εγγυήσεις αποτελεσματικής προστασίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 24

¹⁶² ΑΠ 507/2011 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΑΠ 317/2015 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΜΠρΜυτλ 54/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁶³ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαίο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 1

¹⁶⁴ ΕφΑθ 10897/1980 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ενσωμάτωση στο γράμμα του νόμου, της αυτονόητης υποχρέωσης του γονέα να ενισχύει την επικοινωνία του παιδιού με τον δικαιούχο.

Εν προκειμένω στις ρυθμίσεις αναφορικά με την προσωπική επικοινωνία του παιδιού με τον δικαιούχο γονέα, ο οποίος δεν διαμένει μαζί του πραγματώνεται ακριβώς αυτό, ήτοι ο υπόχρεος γονέας βαρύνεται έτσι, με υποχρέωση ανοχής, αλλά και προώθησης και ενίσχυσης της επικοινωνίας με τον έτερο γονέα. Αναλυτικότερα η υποχρέωση περιλαμβάνει όχι μόνο να την διευκόλυνση της προσωπικής επικοινωνίας αλλά και την προώθηση αυτής σε τακτή χρονική βάση.¹⁶⁵ Με άλλα λόγια το δικαίωμα επικοινωνίας του ενός γονέα ισοδυναμεί με καθήκον του άλλου τόσο να μην παρεμποδίζει την εν λόγω επικοινωνία όσο κάνοντας και ένα βήμα παραπέρα να την ενισχύει και να την προωθεί. Μόνο ο συνδυασμός των δύο ενεργειών θα έχει ακριβώς το αποτέλεσμα που επιδιώκεται. Η ανοχή και ακόμη περισσότερο η υποχρέωση ενίσχυσης της επικοινωνίας συμβάλλει στην καλλιέργεια της επικοινωνίας αναμφισβήτητα, είναι όμως δώρον άδωρον χωρίς την θετική-ενισχυτική συνδρομή του υπόχρεου γονέα για ουσιαστική πραγμάτωση.¹⁶⁶ Κατά το σκεπτικό αυτό συνεπώς η πρόβλεψη που εισήχθη στο σώμα του άρθρου 1520 ΑΚ θα πρέπει να ερμηνευτεί ως η αντίστροφη όψη της παρεμπόδισης.¹⁶⁷ Ο γονέας με τον οποίο διαμένει το τέκνο είναι υποχρεωμένος εκ νόμου να το διαπαιδαγωγεί με αυτόν ακριβώς τον τρόπο, ώστε να δέχεται και να αξιοποιεί την επικοινωνία με τον άλλο γονέα του.¹⁶⁸

Το περιεχόμενο και τα όρια της έννοιας της παρεμπόδισης αποτελούν αντικείμενο περαιτέρω εξειδίκευσης λόγω των βαρύτατων συνεπειών που αυτή επιφέρει, καθώς ελάχιστοι αμφισβητούν την άμεση συνάρτηση της λεγόμενης υποχρέωσης ανοχής του γονέα με την ποιότητα της άσκησης της γονικής μέριμνας εκ μέρους του. Προαπαιτούμενο της παρεμπόδισης της επικοινωνίας αποτελεί η αθέτηση μίας «συμφωνίας» ή δικαστικής απόφασης βάσει της οποίας έχει ρυθμιστεί η επικοινωνία και αξιώνεται η ανεμπόδιση άσκησή της. Τέτοια δέσμευση πηγάζει αφενός από δικαστική απόφαση, η οποία ρυθμίζει την διαδικασία της επικοινωνίας, αφετέρου κάθε άλλο έγγραφο όπως το συμβολαιογραφικό έγγραφο του συναινετικού διαζυγίου, το πρακτικό δικαστικού συμβιβασμού ή επιτυχούς διαμεσολάβησης ή συμβιβαστικής επίλυσης της διαφοράς.¹⁶⁹ Η προσβολή του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας είναι νοητή ακόμη και εάν δεν έχουν συγκεκριμενοποιηθεί οι όροι της άσκησης του¹⁷⁰, αφού όπως αναλύθηκε ανωτέρω το δικαίωμα αυτό χορηγείται εκ νόμου και είναι ανεξάρτητο άλλων.

¹⁶⁵ Ε. Ζερβογιάννη, Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση, ΕΛΛΔνη 2022.668

¹⁶⁶ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 249

¹⁶⁷ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 687

¹⁶⁸ ΕφΘες 2948/2017ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Γ. Γεωργιάδης «Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο (1520ΑΚ)» ΧρΙΔ 2016.724

¹⁶⁹ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 319

¹⁷⁰ Γ. Γεωργιάδης «Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο» ΧρΙΔ 2016.724

Ο υπόχρεος γονέας πλήττει το δικαίωμα επικοινωνίας παραβιάζοντας τους συμφωνημένους ή ορισμένους κανόνες είτε με την πλήρη παρακώλυση της επικοινωνίας, ήτοι με την ματαιώση αυτής, είτε όταν δεν συμμορφώνεται ο υπόχρεος με τους όρους της επικοινωνίας και ενεργεί διαφορετικά όπου και μιλάμε για μερική παρεμπόδιση. Ένα παράδειγμα μερικής παρεμπόδισης μπορεί να εντοπιστεί στην καθυστέρηση της μητέρας, η οποία διαμένει με το τέκνο, δολίως να παραδώσει στις 16:00 αντί 15:00 το τέκνο κατά την συμφωνημένη ώρα με σκοπό να περάσει λιγότερη ώρα με το παιδί ο πατέρας, ο οποίος πρέπει να το επιστρέφει οπίτι μέχρι τις 21:00.

Από τις πιο διαδεδομένες πρακτικές παρεμπόδισης της άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας είναι η άρνηση παράδοσης του τέκνου, η απόκρυψή του¹⁷¹ ή απομάκρυνση του από το σημείο όπου θα πρέπει να το παραλαμβάνει ο πατέρας επί παραδείγματι λόγω προγραμματισμένης εξωσχολικής δραστηριότητας παρά την συμφωνία¹⁷², η παρουσία κατά την διάρκεια της επικοινωνίας και η εμπομπία αυτής από τρίτο ή την μητέρα ενώ δεν έχει οριστεί κάτι τέτοιο από το Δικαστήριο, η πρόκληση έντασης και επεισοδίων κατά την ώρα άφιξης του δικαιούχου γονέα¹⁷³ ή η πρόφαση ασθένειας του τέκνου¹⁷⁴ κλπ.

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει μια πρακτική έμμεσης παρεμπόδισης της επικοινωνίας, κατά την οποία ο υπόχρεος γονέας προσπαθεί να επηρεάσει την βούληση του τέκνου και να επιδράσει στην θέληση του να επικοινωνήσει με τον άλλο γονέα.¹⁷⁵ Να τονιστεί πρωτίστως πως είναι εντελώς διαφορετική η αντιμετώπιση όταν το παιδί αρνείται την προσωπική του επικοινωνία με τον γονέα αυτοβούλως και κανένα Δικαστήριο δεν έχει την δικαιοδοσία να διατάξει τον εξαναγκασμό του.¹⁷⁶ Η ειδική αυτή υποχρέωση του γονέα με τον οποίο διαμένει το τέκνο νοείται συνεπώς ως η εμφύσηση καλών συναισθημάτων για τον άλλο γονέα¹⁷⁷ αλλά και η παρακίνηση για την ανάπτυξη ουσιαστικής σχέσης μαζί του¹⁷⁸. Παράλληλο καθήκον του υπόχρεου είναι η καλή συνεργασία με τον δικαιούχο γονέα με κύριο στόχο την ανεμπόδιστη απόλαυση του δικαιώματος επικοινωνίας για το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου¹⁷⁹, όπως επιτάσσει και το άρθρο 3 § 1 της Σύμβασης ΟΗΕ, όπου καθιερώνεται προληπτικά, η υποχρέωση συνεργασίας των συζύγων ιδίως μετά το χωρισμό τους, η οποία πρέπει να υλοποιείται στην πράξη μέσω της εξεύρεσης κοινά αποδεκτών λύσεων.

¹⁷¹ ΕφΘρ 67/1998 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁷² ΜΠρΘεος 4752/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁷³ ΜΠρΘεος 10024/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁷⁴ ΕφΛαρ 409/1995 Αρμ 1998.175

¹⁷⁵ ΕΦΑΘ 10897/1980 Αρμ 1982.637, ΑΠ 422/1999, ΑΠ 1395/2008 ΝοΒ 2009,1114, Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 588, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 8η, Εκδ Σάκκουλας, σελ. 329

¹⁷⁶ Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 491, ΑΠ 197/1987 ΕΛΛΔνη 1988.499, ΕφΑθ 292/1991

¹⁷⁷ ΜΠρΘεος 317/2022, ΜΠρΘεος 2792/2022 ΜΠρΘεος 4752/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁷⁸ ΜΠρΑθ 1464/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁷⁹ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 7η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 329, ΕφΘεος 954/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

Στην περίπτωση κατά την οποία παρά τις επιταγές του νόμου ο διαμένων με το τέκνο γονέας παραλείπει την όλη ως άνω περιγραφόμενη υποχρέωση του δυνάμει του δεύτερου εδαφίου της πρώτης παραγράφου άρθρου 1520 ΑΚ, εφόσον δεν εντοπίζεται κίνδυνος για τον ίδιο ή το παιδί συντρέχει κατά πάγια των ελληνικών Δικαστηρίων περίπτωση κακής άσκησης της γονικής μέριμνας βασιζόμενη στη διάταξη του 1532 ΑΚ στοιχείο 2 της δεύτερης παραγράφου.¹⁸⁰ Με δεδομένη πλέον την εξέχουσα σημασία της επικοινωνίας μεταξύ γονέα και τέκνου ακόμα και μετά την διακοπή της συμβίωσης του για την θεμελίωση ψυχικών και συναισθηματικών δεσμών με απώτερο σκοπό την ισορροπημένη ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού φυσικά μία υπαίτια παρακώλυση αυτής δεν δύναται να παραμείνει ατιμώρητη από τον νομοθέτη. Επομένως, πάντα ως έσχατη λύση και αφού έχει αποτύχει κάθε άλλη προσπάθεια εύρεσης μέσης λύσης για την επίτευξη της επικοινωνίας, εφόσον διαπιστώσει το Δικαστήριο ενδείξεις κακής άσκησης της γονικής μέριμνας αναφορικά με την επικοινωνία, έχει την δυνατότητα να αφαιρέσει ολικά ή μερικά την άσκηση της και να την αναθέσει στον άλλο γονέα ή σε τρίτο πρόσωπο. Μια παλαιότερη μάλιστα απόφαση του Εφετείου Θράκης, η υπ' αρ. 2773/1992¹⁸¹, χαρακτηριστικά, αφού εντόπισε όχι μόνο παρεμπόδιση από μεριάς του πατέρα αλλά πλήρη απαγόρευση της επικοινωνίας του παιδιού με την μητέρα του, αφαίρεσε την γονική μέριμνα από αυτόν και την ανέθεσε στη μητέρα.

Βασικό στοιχείο της όλης αυτής κατακριτέας συμπεριφοράς είναι σύμφωνα με την περιγραφή της υποχρέωσης στο κείμενο του άρθρου 1520 ΑΚ η πρόθεση παρακώλυσης της προσωπικής επικοινωνίας¹⁸², ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν πως αρκεί και η ελαφρά αμέλεια¹⁸³. Αντίθετα κατά το γράμμα του άρθρου 1532 παράγραφος 2 ΑΚ δεν απαιτείται παιίσμα για την με κάθε άλλο τρόπο παρεμπόδιση. Συνάγουμε, λοιπόν, πως για περιπτώσεις τυχόν καθυστέρησης παράδοσης του τέκνου στον δικαιούχο γονέα ένεκα επαγγελματικών για παράδειγμα υποχρεώσεων του υπόχρεου δεν εντοπίζεται παράβαση και προσβολή του δικαιώματος επικοινωνίας εφόσον αυτή η συμπεριφορά δεν γίνεται συστηματικά και με στόχο την αναβολή της επικοινωνίας. Μεγάλη προσοχή απαιτείται όταν το ίδιο το παιδί αρνείται πεισματικά την επικοινωνία. Αφενός κατά τη νομολογιακή κρίση δεν θεσπίζεται υποχρέωση του υπόχρεου να κάμψει την άρνηση του τέκνου να επικοινωνήσει με τον άλλο γονέα, πειθαναγκάζοντας το προς το σκοπό αυτό με κάθε μέσο.¹⁸⁴ Η πρόθεση εκεί του υπόχρεου είναι δυνατόν να υποβόσκει και να πηγάζει από την καλλιέργεια δυσάρεστων και εχθρικών

¹⁸⁰ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 590, Ε. Ζερβογιάννη, Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση, ΕΛΛΔνη 2022.668, Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 491

¹⁸¹ Αρμ 1992.1229

¹⁸² ΕφΑθ 1271/2005, ΣΤΡΑΘ (ΑΕΡ)21/2014, ΕφΔωδ 151/2018 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1395/2008 ΝοΒ 2009.1114, ΑΠ 429/2002 ΕΛΛΔνη 2002.1622, Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 590, Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 61

¹⁸³ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 320

¹⁸⁴ ΑΠ 429/2002 ΕΛΛΔνη 2003.1621, ΜΠρΠατρ 698/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

συναισθημάτων για τον δικαιούχο γονέα. Επαφίεται έτσι, στο δικάζον δικαστήριο να εξετάσει την κάθε περίπτωση *ad hoc* και να διαλευκάνει πού πράγματι εδράζεται η αποστροφή του παιδιού και η βούλησή του να μην επικοινωνεί.¹⁸⁵

Ομοίως σύμφωνα και με την γενική επιταγή της τέταρτης παραγράφου του άρθρου 1518 ΑΚ και ο δικαιούχος την επικοινωνία γονέας βαρύνεται με αντίστοιχη υποχρέωση να απέχει από κάθε ενέργεια που τείνει προς την διατάραξη της συναισθηματικής σχέσης του παιδιού με τον διαμένοντα μαζί του γονέα¹⁸⁶. Για παράδειγμα δεν πρέπει να ενοχοποιεί τον γονέα για την περιορισμένη διάρκεια της συνάντησής τους κ.λπ. Επίσης και ο δικαιούχος γονέας υποχρεούται να τηρεί την συμφωνία με τον έτερο γονέα ή την δικαστική απόφαση ρύθμισης της επικοινωνίας και του όρους αυτής. Επομένως εάν δεν συμμορφωθεί και αυτός δύναται να υπαχθεί στη ρύθμιση του 1532 ΑΚ αναφορικά με την κακή άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας.

Επίσης η υποχρέωση του διαμένοντος με το τέκνο γονέα δεν ισχύει αν ο καθορισμένος τρόπος επικοινωνίας ή έστω μια λεπτομέρεια που έχει αφεθεί στην βούληση των γονέων προσκρούει στο συμφέρον του τέκνου ή εγκυμονεί κινδύνους για αυτό.¹⁸⁷ Αρκετοί ονομάζουν την απόκλιση αυτή από τα ορισθέντα ή συμφωνηθέντα «δικαιολογημένη παρεμπόδιση»¹⁸⁸. Για παράδειγμα εάν η μητέρα είδε στον καιρό ότι θα υπάρξουν καταιγίδες και φοβάται να στείλει το παιδί της αεροπορικώς να συναντήσει τον πατέρα του¹⁸⁹. Σε τέτοιες περιπτώσεις είναι λεπτή η γραμμή για να θεωρηθεί ή όχι η συμπεριφορά του υπόχρεου ως προσβολή του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας ή όχι. Εντοπίζονται τόσο υποστηρικτικές απόψεις, βέβαια σε μειοψηφία, όσο και αυτές που διαφωνούν έντονα με την ευχέρεια αυτή του γονέα. Από τη μία λοιπόν, κατά την κρατούσα επιχειρηματολογία, εάν ο υπόχρεος γονέας διαθέτει την δυνατότητα μονομερούς απόκλισης από τα συμφωνηθέντα ή ορισθέντα ένεκα του συμφέροντος του τέκνου, τότε εκμηδενίζεται πλήρως το κύρος τους.¹⁹⁰ Η διευθέτηση των όρων της επικοινωνίας εκ των προτέρων επιτελεί βασικό έργο κατά την προσαρμογή των γονέων και των τέκνων στη μετά την διακοπή της συμβίωσης περίοδο ενισχύοντας την σταθερότητα και την ομαλή συνύπαρξη χωρίς εντάσεις και απειλές. Συνεπώς με την διατάραξη της κοινής προσπάθειας αυτής περισσότερο προσβάλλεται το συμφέρον παρά ενισχύεται. Εάν είναι τόσο σοβαρή η απειλή ή έχουν μεταβληθεί οι

¹⁸⁵ Τόθ κατά Ουγγαρίας της 19.10.2023, I.S. κατά Ελλάδα της 25.05.2023, Τσίπρας κατά Ελλάδα της 06.04.2023, <https://hudoc.echr.coe.int>

¹⁸⁶Θ. Τροκανάς σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 854, Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 320

¹⁸⁷ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 686, Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 61

¹⁸⁸ Μ. Σπυριδάκης, Προσωπική επικοινωνία με ανήλικο τέκνο, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 31

¹⁸⁹ Γ. Γεωργιάδης «Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο (1520ΑΚ)» ΧρΙΔ 2016.724

¹⁹⁰ Γ. Γεωργιάδης «Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο (1520ΑΚ)» ΧρΙΔ 2016.723

συνθήκες βάσει των οποίων ρυθμίστηκε η επικοινωνία, έχει την δυνατότητα να ζητηθεί τροποποίηση με την διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων. Τίθεται επί τούτου ζήτημα, το οποίο θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο εκτενέστερα, αναφορικά με το ποιος νομιμοποιείται να αιτηθεί την μεταρρύθμιση της υπάρχουσας συμφωνίας ή απόφασης με την πλειοψηφία να υποστηρίξει πως μεν την αρχική ρύθμιση νομιμοποιείται να αιτηθεί μόνο ο δικαιούχος την επικοινωνία γονέας, την μεταρρύθμιση δε έχει την δυνατότητα να ζητήσει και ο υπόχρεος ανοχής γονέας εάν αποδειχθούν όντως οι επικαλούμενες μεταβληθείσες συνθήκες.¹⁹¹

Υπό την αντίθετη οπτική η όλη δεσμευτικότητα της συμφωνίας δεν θα πρέπει να είναι απόλυτη. Αναμφισβήτητα είναι πιθανό να υπάρξουν καταστάσεις τόσο επείγουσες όπου δεν υπάρχουν χρονικά περιθώρια προσφυγής στα Δικαστήρια λόγω της επικείμενης απειλής. Δυνάμει του εξαιρετικού χαρακτήρα αυτών των καταστάσεων όμως θα πρέπει ουσιαστικά να συντρέχουν οι όροι κατάστασης ανάγκης¹⁹² κρίνοντας πάντοτε με αντικειμενικά κριτήρια. Εάν δεν υφίσταται τέτοιου μεγέθους κίνδυνος για την μεταρρύθμιση είναι απαραίτητη η δικαστική οδός.

Παρόλα αυτά στην απόφαση, η οποία ρυθμίζει την επικοινωνία, αυτεπαγγέλτως εμπεριέχεται πρόβλεψη δυνάμει του άρθρου 950 παρ. 2 ΚΠολΔ, η οποία αφορά τον υπόχρεο γονέα για την περίπτωση όπου θα εμποδίσει την επικοινωνία, χρηματικής ποινής έως 10.000€ και προσωπικής κράτησης έως ένα έτος. Κάτι αντίστοιχο βέβαια δεν ισχύει όταν η επικοινωνία έχει ρυθμιστεί βάσει εξωδικαστικής συμφωνίας. Οι ποινές αυτές έχουν σε πρώτη φάση την μορφή δυνητικής καταδίκης. Κυριαρχεί διαφωνία στον νομικό κόσμο σχετικά με το εάν η απειλή κυρώσεων για την προσβολή του δικαιώματος επικοινωνίας θα πρέπει αυτεπαγγέλτως να ενταχθεί στο σώμα της απόφασης ή απαιτείται σχετικό αίτημα του ενάγοντος- δικαιούχου γονέα. Στη συνέχεια θα πρέπει με δεύτερη δίκη να επιβεβαιωθεί η μη συμμόρφωση και κατ' επέκταση η παράβαση του διατακτικού της πρώτης απόφασης και να διαταχθεί ο υπόχρεος γονέας στις αντίστοιχες κυρώσεις, με τις οποίες είχε απειληθεί. Επί του πρακτέου όμως η όλη αυτή διαδικασία σπάνια συντελεί στην αποκατάσταση της επικοινωνίας και κυρίως της συνεργασίας των δύο γονέων. Δυστυχώς για την αποφυγή ακριβώς της κύρωσης αυτής που περιγράφηκε ανωτέρω εντοπίζονται ουκ ολίγες περιπτώσεις, όπου τεχνηέντως επιρρίπτεται το βάρος στην άρνηση του τέκνου, ενώ έχει προηγηθεί χειραγώγηση αυτού από τον υπόχρεο γονέα. Επειδή όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό είναι δύσκολο για το Δικαστή να εντοπίσει την πραγματική βούληση του παιδιού, οι περιπτώσεις αυτές αποτελούν γκριζα ζώνη.

Επιπροσθέτως μεγάλη σημασία παρουσιάζει και η οικονομική κατάσταση των μερών αφού γίνεται λόγος για τέτοιου μεγέθους ποσά επί της χρηματικής ποινής.

¹⁹¹Π. Νικολόπουλος «Ποιος έχει την ενεργητική νομιμοποίηση για την δικαστική ρύθμιση ή μεταρρύθμιση της επικοινωνίας τέκνου με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια» ΕΦΑΔ 2014.231, ΜΠρΑθ 1429/2009 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹⁹² Γ. Γεωργιάδης «Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο» ΧρΙΔ 2016.723

Επειδή της περισσότερες φορές ο υπόχρεος γονέας δεν είναι αντικειμενικά σε θέση να καταβάλει το ποσό, με δεδομένο μάλιστα πως είναι επιφορτισμένος και με τα όποια πέραν το ποσού της διατροφής έξοδα επιβίωσης του τέκνου, τα Δικαστήρια παρουσιάζονται διστακτικά και μόνο σε εξόφθαλμες περιπτώσεις επιλέγουν την επιβολή κυρώσεων.

Καταλήγοντας να σημειωθεί πως η διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 950 παρ.2 ΚΠολΔ κατά την γνώμη της γράφουσας δεν εξομαλύνει το τεταμένο κλίμα μεταξύ των γονέων, εξαιτίας του οποίου μάλιστα κατέληξαν ενώπιον του Δικαστή και για αυτό ακριβώς το λόγο είναι αντίθετα και προς τον βασικότερο σκοπό των ρυθμίσεων, το συμφέρον του τέκνου. Συνεπώς δεν έχει καμία ουσιαστική αξία και θα πρέπει να αναζητηθούν άλλοι τρόποι «εξαναγκασμού» του υπόχρεου γονέα σε συνεργασία, μέσω της συμμετοχής λ.χ. σε συνεδρίες συμβουλευτικής γονέων.

Τέλος δεν θα πρέπει να παραλειφθεί και η εκδοχή, στην οποία το τέκνο δεν διαμένει με κανέναν από τους δύο γονείς του, σε περιπτώσεις που περιγράφηκαν ανωτέρω, όπου βάσει την επιταγής του άρθρου 1656 παρ. 1 ΑΚ το τρίτο πρόσωπο, το οποίο διαμένει με το παιδί, βαρύνεται με την υποχρέωση διευκόλυνσης των σχέσεων παιδιού και γονέων.¹⁹³ Αντίστοιχα η υποχρέωση είναι όμοια και περιέχει τόσο την αποχή από αρνητικές ενέργειες, με τις οποίες δυσκολεύει η επαφή των δικαιούχων γονέων με το παιδί τους, όσο και τις θετικές ενέργειες ενθάρρυνσης της επαφής.¹⁹⁴ Η μόνη διαφορά στην περίπτωση αυτή εντοπίζεται στην ευχέρεια που διαθέτει ο ανάδοχος να μην επιτρέψει την επικοινωνία εάν εντοπίσει πιθανότητα βλάβης του συμφέροντος του τέκνου.

III. ΤΕΚΝΟ

Κατά το γράμμα του νόμου ως δικαιούχοι του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας παρουσιάζονται οι γονείς, οι απώτεροι ανιόντες, οι αδελφοί και οι τρίτοι ως αυτοί περιγράφονται στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 1520 ΑΚ. Δικαίωμα όμως διαθέτει και η «άλλη μεριά» της σχέσης, ήτοι το τέκνο. Αναλογιζόμενοι τον σκοπό της προσωπικής επικοινωνίας όπως πολλάκις έχει ειπωθεί εξέχοντα ρόλο κατέχει το συμφέρον του τέκνου και η βέλτιστη εξυπηρέτηση του. Το ίδιο το τέκνο με λίγα λόγια βρίσκεται στο επίκεντρο του θεσμού της επικοινωνίας, καθώς οι δικές του ανάγκες και τα δικά του συναισθήματα προστατεύονται. Ατυχής συνεπώς η παράλειψη της ρητής αναφοράς και του τέκνου στα πρόσωπα δικαιούχους στο κείμενο του 1520 ΑΚ. Ο ρόλος αυτός πηγάζει από το φυσικό δικαίο¹⁹⁵, ενώ στηρίζεται επίσης στην αμοιβαία υποχρέωση των μερών για βοήθεια, στοργή και σεβασμό του άρθρου 1507ΑΚ καθώς προαπαιτούμενο όλων

¹⁹³ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 682, Ε. Ζερβογιάννη, Η επικοινωνία με το ανήλικό τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση, ΕλλΔνη 2022.668

¹⁹⁴ Θ. Τροκανάς σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 854

¹⁹⁵ Π. Φίλιος, Οικογενειακό Δίκαιο, έκδοση 4^η, Εκδ. Σάκκουλας, 2011, σελ 343

αυτών είναι η προσωπική επαφή του γονέα με το τέκνο και η καλλιέργεια της μεταξύ τους σχέσης. Το ισχυρότερο θεμέλιο του δικαιώματος των τέκνων να επικοινωνούν με το γονέα με τον οποίο δεν διαμένουν πέραν του 1520 ΑΚ, εντοπίζεται στη συνταγματική προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου των άρθρων 5 και 9 Σ και 57ΑΚ. Επίσης κατά το άρθρο 8 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Ν. 2101/1992, «Τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται μεταξύ άλλων το δικαίωμα του παιδιού για την διατήρηση των οικογενειακών σχέσεων του», και κατά την τρίτη παράγραφο του άρθρου 9 «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού που ζει χωριστά από τους δύο γονείς του ή από τον έναν από αυτούς να διατηρεί κανονικά προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δύο γονείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο με το συμφέρον του παιδιού.» Ομοίως και το όγδοο άρθρο της ΕΣΔΑ σε ένα ευρύτερο προστατευτικό πλαίσιο υποχρεώνει τα κράτη να μην διαταράσσουν τις επαφές της οικογένειας.

Μια ακόμη σημαντική λεπτομέρεια αναφορικά με το τέκνο που αξιώνει την επικοινωνία είναι και η ανηλικότητα αυτού, αν και δεν αναφέρεται ρητά ο νομοθέτης του 1520 ΑΚ σε ανήλικο τέκνο. Είναι τοις πάσι γνωστό πως όλες οι διατάξεις του κεφαλαίου για τις σχέσεις γονέων και τέκνων αφορούν τα ανήλικα τέκνα. Επιπρόσθετα το δικαίωμα επικοινωνίας συνδέεται άμεσα, δεν εξαρτάται όμως, από τις διατάξεις του 1518 και 1510 ΑΚ σχετικά με τους ορισμούς της επιμέλειας και της γονικής μέριμνας αντίστοιχα. Το σύμπλεγμα αυτό των ρυθμίσεων αφορά φυσικά τέκνα, τα οποία δεν έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους, ενώ η επικοινωνία όπως αυτή νοείται στην παρούσα ρύθμιση δύναται να λάβει χώρα και ενώ το τέκνο είναι ακόμα βρέφος μερικών μηνών.¹⁹⁶ Ακολούθως εφόσον μετά την ενηλικίωση παύει η γονική μέριμνα και η επιμέλεια, σταματά και η ισχύς του δικαιώματος επικοινωνίας βασιζόμενη στις προσαγές του άρθρου 1520 ΑΚ και έγκειται πλέον αποκλειστικά στην βούληση και την ευχέρεια του ίδιου του ενήλικου τέκνου¹⁹⁷. Παράλληλα το ενήλικο πλέον τέκνο, όπως και πριν την ενηλικίωση του, δεν δύναται να αξιώσει επικοινωνία με το γονέα. Συνεπώς για να γίνεται λόγος για διευθέτηση θεμελιωθεί αξίωση επικοινωνίας με το τέκνο απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η ανηλικότητα αυτού. Συνεπώς αγωγή, η οποία είχε ασκηθεί πριν την ενηλικίωση, καθίσταται μετά από αυτή άνευ αντικειμένου.¹⁹⁸ Ασφαλώς το δικαίωμα αυτό δεν παύσει ποτέ να υφίσταται απλά απεκδύεται τον αυστηρό του χαρακτήρα όταν αφορά ενήλικα τέκνα και οι κανόνες εφαρμογής κινούνται γύρω από τις προστατευτικές διατάξεις της προσωπικότητας του ατόμου 57ΑΚ και 5Σ¹⁹⁹.

Υπάρχει βέβαια ομάδα της θεωρίας²⁰⁰, η οποία αντιτίθεται στις ως άνω υποστηριζόμενες απόψεις και προβάλλει την δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής

¹⁹⁶ Α. Κοτζάμπαση, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, έκδοση 2^η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 272

¹⁹⁷ ΜΠρΠειρ 1611/1999, ΕφΑΘ 333/2008, ΜΠρΘες 8513/2018 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁹⁸ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3562

¹⁹⁹ ΜΠρΘες 8513/2018 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁰⁰ Π. Φίλιος, Οικογενειακό Δίκαιο, έκδοση 4^η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 343

του άρθρου 1520 ΑΚ και στο δικαίωμα επικοινωνίας των ενήλικων τέκνων με τους γονείς τους. Υπό την οπτική αυτή δεν θα πρέπει να διαχωρίζεται το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας σε ενηλίκων και ανηλίκων. Αμφότερες οι καταστάσεις αυτές παρουσιάζουν ταυτόσημους σκοπούς, ήτοι την επικοινωνία γονέα και τέκνου για την καλλιέργεια της μεταξύ τους σχέσης και την αποφυγή αποξένωσης. Έτσι, το δικαίωμα επικοινωνίας των ενηλίκων θα πρέπει να αντιμετωπίζεται αντίστοιχα, δηλαδή δυνάμει των οριζομένων στο άρθρο 1520 ΑΚ.

Αντίθετα η νομολογία σύσσωμη διαχωρίζει τις δύο αυτές κατηγορίες.²⁰¹ Η βασική διαφοροποίηση της εκάστοτε κρίσης αφορά τη νομική βάση της επικοινωνίας που τελικώς εφαρμόζεται. Η παρεμπόδιση της επικοινωνίας ενός ενήλικου τέκνου με το γονέα του σύμφωνα με τα Δικαστήρια λοιπόν συνιστά προσβολή της προσωπικότητας του ανθρώπου και των αξιώσεων του άρθρου 57ΑΚ.²⁰² Αποκλείεται ρητώς και κατηγορηματικώς η εφαρμογή του 1520 ΑΚ όταν πρόκειται για ενήλικο τέκνο. Επομένως αφενός αναγνωρίζει η ελληνική νομολογία τη σημασία της επικοινωνίας ως βασικός συντελεστής ψυχικής και κοινωνικής ατομικότητας του ανθρώπου αφετέρου αυτή θα πρέπει να ασκηθεί στα πλαίσια σεβασμού της αξίας του ανθρώπου ως αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητας του και όχι ως απόρροια του συγγενικού τους δεσμού.

IV. ΑΠΩΤΕΡΟΙ ΑΝΙΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΙΑ

Η διάταξη του άρθρου 1504 ΑΚ, όπως αυτή ίσχυε πριν τον Ν. 1329/1983 και διευθετούσε το δικαίωμα επικοινωνίας με το τέκνο, ουδεμία αναφορά περιείχε στο δικαίωμα των απώτερων ανιόντων να επικοινωνούν μετά την λύση του γάμου του παιδιού τους με το εγγόνι τους.²⁰³ Μέχρι τον Ν. 1329/1983 μοναδικός δικαιούχος την επικοινωνία αναγνωριζόταν ο γονέας, ο οποίος μετά το διαζύγιο δεν είχε πλέον την επιμέλεια του τέκνου.²⁰⁴ Ένεκα αυτού του κενού στο νόμο, καταβλήθηκαν ποικίλες προσπάθειες ερμηνείας και ανεύρεσης μίας λύσης υπέρ της αναγνώρισης του δικαιώματος αυτού και στο πρόσωπο των απώτερων ανιόντων τόσο στο χώρο της θεωρίας²⁰⁵ όσο και στις τάξεις της νομολογίας.²⁰⁶ Με την προσωπική επαφή τους με τα εγγόνια τους εκφράζουν την αγάπη, ενδιαφέρον και στοργή μεταξύ τους. Αυτή

²⁰¹ ΜΠρΚαβ 10/1994, ΜΠρΠειρ 1611/1999, ΜΠρΣπарт 835/2005, ΜΠρΑθ 1936/2008, ΜΠρΘες 8513/2018 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁰² Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3562, Κ. Φουντεδάκη, Η «οικογενειακή ζωή» ως έκφανση της προσωπικότητας σύμφωνα με το άρθρο 57 ΑΚ, σε: Α. Κοτζάμπαση/Ν. Κουμουτζής/Γ. Λέκκας/Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή/Π. Ραβδός/Γ. Σεργίδη/Θ. Τροκάνας/Χ. Αργυρόπουλος/Κ. Φουντεδάκη/Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Το οικογενειακό δίκαιο στον 21ο αιώνα, 2012, σελ. 138, ΜΠρΣπ 835/2005 ΝοΒ 2007.635, ΜΠρΘες 8513/2018 ΝοΒ 2018.1435

²⁰³ Ε. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη, Μελέτες Οικογενειακού Δικαίου & Δικαίου της Βοϊατρικής, 2010.238

²⁰⁴ ΜΠρΑθ 1751/1977 ΝοΒ 1979.911

²⁰⁵ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1102, Σχόλιο Α. Γεωργιάδη Αρμ. 1970.18, Γ. Ρούλος /Γ. Κουμάντος, Οικογενειακό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλας, έκδοση 2^η, σελ. 244, Β. Βαθρακοκύλης, ΕΡΝΟΜΑΚ, Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), Τόμος 5, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 993

²⁰⁶ Πρόεδρος Πρωτοδικών Αθηνών 5440/1960 ΑρχΝ 1961.286, ΕφΘες 707/1980 Αρμ. 1880.27, ΜονΠρωτΘες 3073/1969 Αρμ 1970.182, ΜΠρΑθ 14180/1972, ΝοΒ 1973.529

η έκφραση συντελεί στην ψυχική ολοκλήρωση των παιδιών και στην ισορροπία αμφοτέρων των πλευρών²⁰⁷. Για την πολύπλευρη ανάπτυξή τους πρωταρχική σημασία έχει η επικοινωνία τους με το στενότερο συγγενικό περιβάλλον τους, ιδιαίτερα δε με τους στενούς εξ αίματος συγγενείς τους, πέραν φυσικά των γονέων τους. Αυτή προσφέρει δυνατότητα καλλιέργειας και έκφρασης των παραπάνω συναισθημάτων από διαφορετικές θέσεις, με διαφορετική ένταση και διαφορετικές αποχρώσεις.²⁰⁸

Ορισμένοι²⁰⁹ εξ αυτών στράφηκαν στο επιχείρημα της εξ αίματος συγγένειας. Κατά αυτή την λογική ακολουθία οι ανιόντες β' βαθμού, φυσικά και δικαιούνται να επικοινωνούν με το εγγόνι τους, διότι το δικαίωμα αυτό πηγάζει από την συγγενική σχέση και ανάγεται στο φυσικό δίκαιο και κατ' επέκταση τυγχάνει έννομης προστασίας, παρόλο που άλλες έννομες τάξεις δεν αναγνωρίζουν παρόμοιο δικαίωμα.²¹⁰ Καθώς όμως η λύση αυτή διευρύνει υπέρμετρα την λίστα των δικαιούχων την επικοινωνία αναγνωρίζοντας αντίστοιχο δικαίωμα σε όλους τους συγγενείς του τέκνου, δεν κέρδισε υποστηρικτές. Άλλοι²¹¹ βασίστηκαν στην θεωρία περί της αυτοτέλειας του δικαιώματος επικοινωνίας αναλογικώς εφαρμοζόμενης και στους απώτερους ανιόντες του τέκνου, ερμηνεία, η οποία την εποχή εκείνη αποτέλεσε μειοψηφία χωρίς ιδιαίτερη εξέλιξη.

Κατά κύριο λόγο βέβαια ελλείπει νομοθετικού ερείσματος τα Δικαστήρια απέρριψαν την εποχή εκείνη αντίστοιχες αιτήσεις επικοινωνίας ανιόντων. Ορόσημο αποτέλεσε η απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου 1179/1978²¹², στο σκεπτικό της οποίας ορίζεται πως δεν δύναται να βασιστεί ούτε στον δεσμό αίματος το δικαίωμα των απωτέρων ανιόντων αλλά και των λοιπών συγγενών ούτε να αντιμετωπιστεί ως ανεξάρτητο δικαίωμα μπορεί, γιατί εάν αυτή ήταν η βούληση του νομοθέτη θα το ενσωματώσει σχετική διάταξη στο κείμενο του νόμου. Αποκλείεται επομένως κατά το σκεπτικό της ως άνω απόφασης κάθε προσπάθεια αναλογικής ή διασταλτικής εφαρμογής του ισχύοντος τότε άρθρου 1504ΑΚ, το οποίο διευθετεί το δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα. Το κεφάλαιο του Αστικού Κώδικα ονομάζεται σχέσεις γονέων και τέκνων και οι απώτεροι ανιόντες δεν υπάγονται σε αυτή την σχέση. Παρ' όλα αυτά αν και κατά τα ρηθέντα της Ολομέλειας δεν αναγνωρίζεται δικαίωμα, εάν ο γονέας εμποδίσει την επικοινωνία, η συμπεριφορά αυτή θα υπόκειται στον έλεγχο του 281 ΑΚ²¹³. Άποψη παραπλήσια της σημερινής κατά την οποία συνιστά προσβολή προσωπικότητας η παρεμπόδιση της επικοινωνίας του τέκνου με πρόσωπο, το οποίο έχει αναπτύξει σχέση οικειότητας με το τέκνο αλλά δεν

²⁰⁷ ΜΠρΚαβ 10/1994 Αρμ 1994.432

²⁰⁸ Κ. Παναγούλιας, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων (1520ΑΚ), Εκδ. Σάκκουλας, 2011, σελ. 34

²⁰⁹ Σχόλιο Μίχου ΑρχΝ 1959.234 όπου παρατηρείται ιδιαίτερη επιρροή από το Γαλλικό Δίκαιο και τις αντίστοιχες αποφάσεις του Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Σχόλιο Δ. Μανουσάκη ΝοΒ 1956.816, Πρόεδρος Πρωτοδικών Αθηνών 5440/1960 ΑρχΝ 1961.286

²¹⁰ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης - Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 54

²¹¹ ΕφΑθ 2749/1975 Αρμ 1976.593, Πρόεδρος Πρωτοδικών Αθηνών 1263/1979 Νοβ 1979.1662

²¹² ΝοΒ 1979.912

²¹³ ΑΠ 140/2022, ΜΠρΑθ 1731/1977 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αναγνωρίζεται ως δικαιούχος του δικαιώματος του 1520 ΑΚ. Εξ ου και η απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών 1731/1977²¹⁴ συμβαδίζει με τα ως άνω δέχεται όμως μόνο τον έτερο μη ασκούντα την επιμέλεια γονέα ως αιτούντα της ρύθμισης της επικοινωνίας με τους παππούδες και τις γιαγιάδες κι όχι τους ίδιους τους ανιόντες. Το βασικότερο της απόφασης της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου είναι η απαγκίστρωση από το άρθρο 1504 ΑΚ και η ερμηνεία του ζητήματος υπό το πρίσμα του τότε ισχύοντος 1502 ΑΚ στα πλαίσια της καταχρηστικής συμπεριφοράς των γονέων.

Με την αναθεώρηση του 1983 έγινε προσπάθεια πλήρωσης του κενού του νόμου αναφορικά με την επικοινωνία των παππούδων και των γιαγιάδων με το εγγόνι τους. Η ατυχής διατύπωση όμως του κειμένου της διάταξης πλέον του 1520 ΑΚ είχε αποτέλεσμα οι διαφωνίες απλώς να αλλάξουν χροιά. Το γράμμα του νόμου δεν αποδίδει ρητά δικαίωμα στους απώτερους ανιόντες. Να σημειωθεί εδώ πως ως απώτεροι ανιόντες πρέπει να νοούνται και οι προπαππούδες και οι προγιαγιάδες²¹⁵. Η αναμφισβήτητη ουσία της διάταξης του κανόνα του άρθρου 1520 ΑΚ είναι η υποχρέωση του γονέα να ανέχεται και τίποτα περαιτέρω. Αφενός η άρνηση αναγνώρισης του αυτοτελούς δικαιώματος φαίνεται τυπολατρική και ανούσια, διότι ο νομοθέτης αναφέρεται ακριβώς σε επικοινωνία απώτερων ανιόντων και τέκνου σύμφωνα και με τον κυριαρχικό στόχο, ήτοι την αποφυγή της αποξένωσης εν προκειμένω από με τους παππούδες και τις γιαγιάδες, αφετέρου γεννάται το ερώτημα γιατί επέλεξε ο νομοθέτης αυτόν τον τρόπο θεμελίωσης του δικαιώματος επικοινωνίας των απώτερων ανιόντων στον Αστικό Κώδικα.

Μειοψηφούσα μερίδα²¹⁶ ισχυριζόταν ήδη από την έναρξη εφαρμογής του Ν. 1329/1983 πως με την διατύπωση αυτή δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί ο αυτοτελής χαρακτήρας. Ακολούθως η τροποποίηση του νομοθέτη είχε ως σκοπό την νομική θεμελίωση της απόφασης της υπ' αρ. 1179/1978 Ολομέλειας του Αρείου Πάγου. Εξ αυτού του λόγου και η αναφορά στους απώτερους ανιόντες ούτε βρίσκεται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου όπου αναγνωρίζεται το δικαίωμα στον μη ασκούντα την επιμέλεια γονέα, ούτε γίνεται μέσω σαφούς πρόβλεψης αναγνώρισεως, αλλά γίνεται με εντελώς διακριτό τρόπο. Εφόσον εμπλέκονται ως «επόπτες» οι γονείς στην διαδικασία επικοινωνίας, το μόνο δικαίωμα, το οποίο μπορεί να αναγνωρισθεί στους απώτερους ανιόντες είναι στην μη παρεμπόδιση της επικοινωνίας τους με το εγγόνι τους κι όχι άμεσο και αυτοτελές δικαίωμα. Επομένως το δικαίωμα επικοινωνίας των απώτερων ανιόντων ασκείται μέσω το αντίστοιχου δικαιώματος του γονέα. Ο ανωτέρω ισχυρισμός φυσικά δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί αναλογιζόμενοι τη σωρεία περιπτώσεων²¹⁷ όπου ο γονέας έχει απολέσει το δικαίωμα του εάν για παράδειγμα έχει αποβιώσει ή του έχει αφαιρεθεί η γονική μέριμνα. Ακόμη έχει υποστηριχθεί μεμονωμένα και η άποψη ότι οι απώτεροι

²¹⁴ Δίκη 1977.159

²¹⁵ Κ. Παναγούλιας, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων, Εκδ. Σάκκουλας, 2011, σελ. 34, ΜΠρΘες7466/2005 Αρμ 2005.701

²¹⁶ ΜΠρΚαστ 215/1985 Σχόλιο Μ. Τζέλης ΝοΒ 1986.899, Σχόλιο Λυμπερόπουλου ΕΛΛΔνη 1986.1381

²¹⁷ ΜΠρΘες 3178/2008, ΜΠρΘες 15530/2009,

ανιόντες δεν διαθέτουν οι ίδιοι δικαίωμα αλλά το εγγόνι τους είναι αυτό, το οποίο στα πλαίσια της ευρύτερης οικογένειας και στην αποφυγή της διακοπής των σχέσεων διαθέτει δικαίωμα με αυτούς.²¹⁸

Ετέρα μειοψηφούσα προσέγγιση θεωρούσε την εισαγωγή του χωρίου αυτού μια επιπλέον υποχρέωση των γονέων στο πλαίσιο του 1532 ΑΚ και της άσκησης της επιμέλειας. Για αυτό ακριβώς το λόγο προέβη ο νομοθέτης στην αρνητική διατύπωση και μάλιστα εντός του πλαισίου των κανόνων που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων ερμηνεύοντας συστηματικά την διάταξη.²¹⁹ Χαρακτηριστική η υπ' αρ. 258/2008 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Γρεβενών²²⁰, σύμφωνα με το σκεπτικό της οποίας σαφώς προκύπτει ότι ο νόμος δεν αναγνωρίζει αυτοτελές δικαίωμα επικοινωνίας των απώτερων ανιόντων με το τέκνο, αλλά επιβάλλει στους γονείς, οι οποίοι έχουν, στα πλαίσια της επιμέλειας, το δικαίωμα προσδιορισμού και ελέγχου των συναναστροφών του τέκνου, συγκεκριμένη υποχρέωση συμπεριφοράς: αρνητικά, ότι αυτοί δεν μπορούν, χωρίς σοβαρό λόγο, να εμποδίζουν την επικοινωνία του τέκνου με τους απώτερους ανιόντες του, και προς θετική κατεύθυνση, δεδομένου ότι κριτήριο του προσδιορισμού των συναναστροφών και της εν γένει επικοινωνίας του παιδιού με τρίτους αποτελείτο αντικειμενικά κρινόμενο συμφέρον του, οι γονείς θα πρέπει να ευνοούν την επικοινωνία αυτή, εφόσον έχει θετική επίδραση στη γενικότερη ανάπτυξη και διαμόρφωση του παιδιού. Συνεπώς, η επικοινωνία του ανηλικού με τους απώτερους ανιόντες του δεν αποτελεί περιεχόμενο αντίστοιχου δικαιώματος των τελευταίων, αλλά συνδέεται άμεσα με την άσκηση της γονικής μέριμνας και, ειδικότερα, την επιμέλεια του προσώπου του τέκνου. Στο πλαίσιο αυτό, η καλή και σύμφωνη με το συμφέρον του παιδιού άσκηση της επιμέλειας θα ελέγχεται από το δικαστήριο με βάση τις διατάξεις των 1520 παρ. 2, 3 και 1532 ΑΚ, που θα αποτελούν τα κυριότερα μέσα αμύνης των απώτερων ανιόντων ενάντια στους γονείς που εμποδίζουν αδικαιολόγητα την επικοινωνία. Όμως νομιμοποιούνται εν τοις πράγμασι οι απώτεροι ανιόντες να προσέλθουν ενώπιον του Δικαστηρίου βασιζόμενοι στο 1532ΑΚ; Για να τελεσφορήσει μια τέτοια υπόθεση θα πρέπει οι αιτούντες να αντιταχθούν στο ίδιο τους το παιδί, ήτοι τον γονέα του τέκνου, αλλά και το αντίθετο με τελικό αποτέλεσμα την ανεπανόρθωτη βλάβη της ψυχολογίας του τέκνου με την δημιουργία εχθρικού κλίματος.²²¹ Περαιτέρω το 1532 ΑΚ δεν θα πρέπει να θεωρείται διάταξη-ομπρέλα, ήτοι να εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση όπου εντοπίζεται ζήτημα το οποίο δεν βρίσκει εφαρμογή σε ειδικότερη διάταξη καθώς απειλείται έτσι η ασφάλεια του δικαίου και προκύπτουν θέματα υπερ-διασταλτικής ερμηνείας του 1532ΑΚ. Καταλήγοντας λοιπόν, μόνο μέσω του 1520 παρ.2 ΑΚ θα μπορούσαν να αξιώσουν οι απώτεροι ανιόντες δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο.

²¹⁸ Σχόλιο Κ. Λυμπερόπουλου ΕΛΛΔνη 1986.1381 σε ΜΠρΚαστ 215/1985

²¹⁹ Θ. Πουλιανός σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 255

²²⁰ Αρμ 2008.1678

²²¹ Χρ. Σταμπέλου, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 85

Η κρατούσα άποψη όμως συχνότερα εκφραζόμενη μέσω της νομολογίας²²² τάχθηκε υπέρ της αυτοτέλειας του δικαιώματος²²³. Βασικό επιχείρημα αποτέλεσε το εξής σκεπτικό. Είναι τόσο ξεκάθαρη η αυθυπαρξία του δικαιώματος ώστε το μόνο στοιχείο που έλειπε από την διάταξη ήταν η κατοχύρωση της εκ νόμου υποχρέωσης των γονέων να σέβονται αυτό με απώτερο σκοπό να διαφυλαχθεί στο μέγιστο.²²⁴ Η αρνητική διατύπωση εξυπηρετεί έναν ακόμη σκοπό. Εξυπακούεται μεν η ύπαρξη αυτοτελούς δικαιώματος όμως ο νομοθέτης ενσωμάτωσε στην ρύθμιση και την δυνατότητα εάν υφίσταται σοβαρός λόγος να αποκλείεται η επικοινωνία.²²⁵ Επιπλέον ο περιορισμός ενός δικαιώματος όπως αυτός εν προκειμένω προκύπτει από το τελευταίο εδάφιο της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 1520 ΑΚ (προϊσχύον δίκαιο) προϋποθέτει την ύπαρξη του δικαιώματος κατά κύριο λόγο.²²⁶ Υπέρ της ανεξάρτητης φύσης του δικαιώματος συνηγορεί και το γεγονός πως οι απώτεροι ανιόντες δύνανται να κάνουν χρήση αυτού και σε περίπτωση που δεν εντοπίζεται λήξη συμβίωσης των γονέων του τέκνου.²²⁷ Με τον καιρό μάλιστα η ερμηνευτική αυτή εκδοχή υιοθέτησε ένα επιπλέον «όπλο», αυτό του συμφέροντος του τέκνου. Οι ευρωπαϊκές δικαιοτικές επιρροές θέτοντας το συμφέρον του τέκνου στο προσκήνιο κάθε κανόνα έδωσαν ώθηση και στον ελληνικό νομικό κόσμο να στρέψει την προσοχή του στην εξυπηρέτηση αυτού μέσω της εφαρμογής του δικαίου. Οι επαφές με τους παππούδες και τις γιαγιάδες συμβάλλουν πολύτιμα στην εξέλιξη του ψυχικού κόσμου, διασφαλίζουν ακόμη, όσον αφορά τη διανοητική τους ανάπτυξη, τη μετάδοση εμπειρικών ή και γενικότερων γνώσεων από περισσότερες κατευθύνσεις με φυσικότερο τρόπο και σε προγενέστερο στάδιο από αυτό που προσφέρει η συστηματική σχολική εκπαίδευση. Αναφορικά με την παράταιρη τοποθέτηση του δικαιώματος των απώτερων ανιόντων στο κεφάλαιο των σχέσεων γονέων και τέκνων, το άρθρο 1520 ΑΚ είναι το μόνο σημείο όπου πραγματεύεται την επικοινωνία και έτσι δίνεται η δυνατότητα να ρυθμιστεί ενιαία το ζήτημα. Επομένως, οι λόγοι της σύμπτωσης των δύο δικαιωμάτων, γονέων και απώτερων ανιόντων, είναι περισσότερο πρακτικοί και όχι τελεολογικοί. Ακόμη η τότε τροποποίηση του άρθρου 592 παρ. 3 ΚΠολΔ όπου αναφορικά με τις οικογενειακές διαφορές ο νομοθέτης τελών εν γνώσει του χορηγηθέντος δικαιώματος επικοινωνίας στους ανιόντες, συμπεριέλαβε και τις διαφορές σχετικά με την

²²² 1265/1979 ΝοΒ 1980.1662, ΑΠ 1308/1989, ΑΠ 645/1989 ΝοΒ 1990.990, ΑΠ 645/1990 ΝοΒ 1990.250, ΕφΑθ 4339/1993, ΜΠρΚαβ 10/1994 Αρμ 1994.432, ΑΠ 22/1996 ΝοΒ 1998.205, ΕφΑθ 1804/2004 ΕλλΔνη 2004.1692, ΑΠ 5/2005 ΕλλΔνη 2006.441, ΕφΑθ 2718/2011, ΜΠρΘες 65/2016, ΑΠ 140/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ Ε. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη, Μελέτες Οικογενειακού Δικαίου & Δικαίου της Βοϊατρικής, 2010.239

²²³ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 7η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 334, Α. Κοτζάμπαση, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, έκδοση 7η, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 271, Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας - Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕλλΔνη 2023.991

²²⁴ Β. Βαθρακοκοίλης, ΕΡΝΟΜΑΚ, , Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 993

²²⁵ Σχόλιο Θ. Παπαχρίστου ΝοΒ 1989.900

²²⁶ Β. Βαθρακοκοίλης, ΕΡΝΟΜΑΚ- Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), Τόμος 5, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 993

²²⁷ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1103, Ε. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη, Μελέτες Οικογενειακού Δικαίου & Δικαίου της Βοϊατρικής, 2010.239

επικοινωνία των «λοιπών ανιόντων».²²⁸ Τέλος από τις σημαντικότερες αναγνωρίσεις της ανεξαρτησίας του δικαιώματος επικοινωνίας με το εγγόνι τους αποτέλεσε η παραδοχή ευρισκόμενη στην Αιτιολογική Έκθεση στο άρθρο 17 παρ. 1 πως η νομοπαρασκευαστική επιτροπή βασίστηκε στην επικείμενη αναθεώρηση δυνάμει του Σχεδ.Αναθ του άρθρου 70 ΚΠολΔ, στο οποίο αναγνωρίζεται αυτοτελές δικαίωμα επικοινωνίας στους απώτερους ανιόντες.

Η πρόσφατη τροποποίηση που επήλθε με το άρθρο 13 του Ν. 4800/2021 πρακτικά δεν έλυσε την διχογνωμία του προϊσχύοντος κανόνα. Πλέον όμως ελάχιστοι αρνούνται τον αυτοτελή χαρακτήρα του δικαιώματος επικοινωνίας των απώτερων ανιόντων. Συνεπώς η πάγια νομολογία²²⁹ αναγνωρίζει το δικαίωμα επικοινωνίας αυτοτελώς και ανεξάρτητα στο πρόσωπο των απώτερων ανιόντων. Μόνη αλλαγή που εντοπίζεται και προκάλεσε κύμα αποριών σχετικά με την σκοπιμότητά της, αποτελεί η αντικατάσταση της λέξης «απώτεροι» με την λέξη «ανώτεροι». Η πλειοψηφία του νομικού κόσμου, ειδικότερα εκπρόσωποι της θεωρίας²³⁰, δίνουν ως μόνη εξήγηση την εκ παραδρομής αλλαγή των όρων καθώς αυτή η αντικατάσταση δεν εξυπηρετεί κάποιο σκοπό, ούτε μπορεί να θεωρηθεί ως κάποιου είδους βελτίωση²³¹.

Σημαντική προσθήκη φυσικά αποτελεί η εισαγωγή αφενός των αδελφών του τέκνου αφετέρου ορισμένων τρίτων προσώπων στον κατάλογο των δικαιούχων την επικοινωνία με το τέκνο. Τα πρόσωπα αυτά μέχρι τον Ν. 4800/2021 δεν διέθεταν αναγνωρισμένο δικαίωμα επικοινωνίας και εφαρμόζονταν το 1520 ΑΚ αναλογικά²³². Δεν υπάρχει όμως και για τα αδέρφια ενιαία άποψη στον νομικό κόσμο. Αρχικά αναφορικά με τα αδέρφια βασικό είναι να τονιστεί πως και εδώ η ρύθμιση αφορά ανήλικα αδέρφια ή έστω ένα ανήλικο και ένα ενήλικο τέκνο. Οι ενήλικες καθορίζουν τις προσωπικές τους σχέσεις κατά βούληση και δεν έχει καμία εξουσία ο νομοθέτης να επέμβει.²³³ Φυσικά στον κανόνα υπάγονται και οι ετεροθαλείς αδερφοί και τα παιδιά του θετού γονέα του τέκνου, βιολογικά και μη.²³⁴

Πριν την κατοχύρωση του δικαιώματος (κατά την κρατούσα άποψη) και των αδερφών με τη νέα μορφή της παραγράφου 2 του άρθρου 1520 ΑΚ σύμφωνα με την πλειοψηφία ό,τι επιχείρημα είχε εκτεθεί για τους απώτερους ανιόντες επεκτείνονταν και στην επικοινωνία των αδερφών του τέκνου. Χαρακτηριστική η κρίση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης στην υπ' αρ. 7466/2005 απόφασή του, όπου ενήλικη ζητά να ρυθμιστεί η επικοινωνία με την ανήλικη ετεροθαλή αδερφή

²²⁸ ΕφΘες 1506/1989 Αρμ. 1990.537

²²⁹ ΕφΠατρ 137/2019, ΕφΘρακ 180/2020, ΑΠ 140/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²³⁰ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 276, Α.

Φουντεδάκη, Το νέο δικαίο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 95

²³¹ Κ. Φουντεδάκη, Πρώτες σκέψεις και παρατηρήσεις για το ν. 4800/2021, ΕΛΛΔνη 2021.987

²³² ΜΠρΘες 7466/2005 Αρμ. 2005.701, Β. Βαθρακοκοίλης, ΕΡΝΟΜΑΚ - Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), Τόμος 5, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 983

²³³ ΜΠρΠειρ 1611/1999 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²³⁴ ΜΠρΘες 7466/2005 Αρμ. 2005.701

της, η οποία όμως διαμένει με τον πατέρα της και η μητέρα τους δεν ασκεί το δικαίωμα επικοινωνίας με την ανήλικη κόρη της. Το δικαστήριο κάνει δεκτό το αίτημά της και τάσσεται υπέρ του δικαιώματος των αδερφών. Το γεγονός ότι ο Αστικός Κώδικας δεν απονέμει ονομαστικά δικαίωμα στα αδέρφια του τέκνου δεν σημαίνει ότι τα πρόσωπα αυτά απαγορεύεται να επικοινωνούν με το τέκνο ή ότι η επικοινωνία αυτή αδιάφορη νομικά. Ο νομοθέτης απλώς προέκρινε ως άξιο προστασίας το δικαίωμα επικοινωνίας με τον γονέα ο οποίος δεν διαμένει με το τέκνο και αυτό ενσάρκωσε στο άρθρο 1520 ΑΚ. Συνεπώς στο πλαίσιο του περιβάλλοντος της ευρύτερης οικογένειας και τα αδέρφια δικαιούνται να αξιώσουν ρύθμιση της επικοινωνίας με το τέκνο.²³⁵ Υπήρξαν και ορισμένοι²³⁶, οι οποίοι υποστήριξαν το αντίθετο, δηλαδή πως εφόσον το δικαίωμα επικοινωνίας είναι άρρητα συνδεδεμένο με την επιμέλεια του τέκνου, κάθε άλλος πέραν των γονέων θα πρέπει να αποκλειστεί από αυτό. Παρόλα αυτά η πλειοψηφία του νομικού κόσμου ανεξαρτήτως εάν τάσσονταν υπέρ η κατά της αυτοτέλειας του σχετικού δικαιώματος υποστήριξε πως η παρεμπόδιση της επικοινωνίας μεταξύ των αδερφών γεννά την ανάγκη ελέγχου στα πλαίσια του 281 ΑΚ. Έτεροι αναγνώρισαν ως δικαιολογημένη την παράλειψη του νομοθέτη σε ρητή αναφορά σε αδερφούς ως συνειδητό κενό νόμου καθώς λόγω της ιδιαιτερότητας των περιπτώσεων θα πρέπει ο δικαστής να είναι ελεύθερος να κρίνει *ad hoc* με την συνηθέστερη λύση την πλήρωση αναλογικώς με την ρύθμιση του 1520 παρ. 2 σχετικά με τους ανιόντες.²³⁷ Ελάχιστες αλλά άξιας αναφοράς περιπτώσεις παλαιότερα όπου τα αδέρφια μετά την διακοπή της έγγαμης συμβίωσης των γονέων χωρίζονταν με κριτήριο το φύλλο, ήτοι τα κορίτσια αναλάμβανε η μητέρα και τα αγόρια ο πατέρας. Πλέον ο σύγχρονος Δικαστής δύσκολα θα επιλέξει μια αντίστοιχη ρύθμιση.

Η προσθήκη των αδερφών με τον Ν. 4800/2021 αφενός αποβλέπει στην λύση των ως άνω διχογνωμιών, καθώς είναι ανακόλουθο να θεμελιώνει ο νομοθέτης δικαίωμα για τους παππούδες και να το αποκλείει για τα αδέρφια²³⁸, ομοίως συγγενείς 2^{ου} βαθμού και έτσι με την προσθήκη διορθώνεται η ανακολουθία. Αφετέρου έγκειται στην προσπάθεια εναρμόνισης του δικαίου με αντίστοιχους κανόνες του γαλλικού και του γερμανικού, αλλά και του γενικότερου ευρωπαϊκού Δικαίου²³⁹²⁴⁰. Βασικό ζήτημα, το οποίο επηρεάζει εξαιρετικά την χώρα μας, ήτοι αυτό των προσφύγων και ειδικότερα των παιδιών, τα οποία καταλήγουν σε δομές φιλοξενίας, ενώ η οικογένεια «διαμελίζεται» γραφειοκρατικά. Το Ευρωπαϊκό

²³⁵ ΕφΛαρ 382/2020 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²³⁶ Θ. Πουλιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 255

²³⁷ Χρ. Σταμπέλου, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 87-88, Σχόλιο Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη ΧρΙΔ 2013.163, Κ. Παναγούλιας, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων, Εκδ. Σάκκουλας, 2011, σελ. 33

²³⁸ Κ. Παναγούλιας, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων, Εκδ. Σάκκουλας, 2011, σελ. 33

²³⁹ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 622

²⁴⁰ CASE OF OLSSON v. SWEDEN (No. 1) (Application no. 10465/83)

Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου²⁴¹ εξισώνει την σχέση μεταξύ γονέα και τέκνου με αυτή μεταξύ των αδερφών στο πλαίσιο της προστασίας του δικαιώματος που απορρέει από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

V. ΤΡΙΤΟΙ

Από τις πιο συζητημένες κατά γενική ομολογία προσθήκες που έλαβαν χώρα με τον Ν. 4800/2021 είναι η νομοθετική θεμελίωση του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας με το τέκνο των τρίτων προσώπων, με τα οποία το παιδί έχει αναπτύξει κοινωνικοσυναισθηματική σχέση οικογενειακής φύσης. Η δυνατότητα αυτή παρέχεται υπό την αυστηρή προϋπόθεση η επικοινωνία να εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού. Σε συνέχεια της επιχειρηματολογίας που αναπτύχθηκε ως άνω για τους απώτερους ανιόντες και τους αδελφούς και σε αυτή την κατηγορία εξακολουθεί να εντοπίζεται μειοψηφούσα άποψη, η οποία υποστηρίζει πως η δεύτερη παράγραφος του 1520 ΑΚ δεν αποδίδει αυτοτελές δικαίωμα στα πρόσωπα που αναγράφει αλλά μόνο θεσπίζει υποχρέωση ανοχής εκ μέρους των γονέων. Κατά την κρατούσα βέβαια άποψη μια εντελώς καινούρια κατηγορία δικαιούχων βγήκε με την τελευταία τροποποίηση των διατάξεων του Οικογενειακού Δικαίου στην επιφάνεια, αποτελούμενη από άτομα τα οποία ήταν αδιάφορα παραδοσιακά για τον νομοθέτη. Οι μέχρι πρότινος αντιλήψεις θεωρούσαν τα ως άνω πρόσωπα εκτός του προστατευόμενου πυρήνα της οικογένειας και συνεπώς δεν προέκυπτε κάποια ανάγκη εξασφάλισης της συνέχισης της σχέσης τους με το τέκνο. Ο όρος της «κοινωνικοσυναισθηματικής σχέσης» με έναν ελαφρώς διαφορετικό χαρακτηρισμό εντοπίζεται και στο Γερμανικό Δίκαιο ως «κοινωνική οικογενειακή σχέση» (*sozial familiäre Beziehung*) και αφορά πρόσωπα τα οποία έχουν αναπτύξει με το τέκνο πραγματική σχέση οικειότητας και ενδιαφέροντος.

Ακόμη ο όρος «τρίτοι» αποτελεί αόριστη νομική έννοια και για τον λόγο αυτό περιορίζεται αρχικά από τον νομοθέτη σε όσους τρίτους έχουν αναπτύξει με το τέκνο κοινωνικοσυναισθηματική σχέση, ήτοι μια σχέση αφενός στα πλαίσια κοινωνικής συμπεριφοράς εξ' αντιδιαστολής με την οικογενειακή σχέση αφετέρου όμως συναισθηματική και όχι τυπική και ανούσια. Η «θαρραλέα» συμπερίληψη τους στην ρύθμιση του 1520 ΑΚ μετριάζεται από την επιπλέον προϋπόθεση που έθεσε ο νομοθέτης. Είναι απαραίτητο οι τρίτοι να επικαλεστούν και να αποδείξουν ότι η επαφή τους με το τέκνο θα συμβάλλει στην ανάπτυξή του και θα το ωφελήσει.²⁴² Το μοναδικό κριτήριο κατάταξης οποιουδήποτε τρίτου στην κατηγορία αυτή είναι η εξυπηρέτηση του συμφέροντος του τέκνου. Με μία πιο προσεκτική ανάγνωση της διάταξης ο νόμος απαιτεί ουσιαστικά την προαγωγή του συμφέροντος του τέκνου και δεν αρκείται απλά στην μη βλαπτική επίδραση της επικοινωνίας στην

²⁴¹ CASE OF MUSTAFA AND ARMAĞAN AKIN v. TURKEY (*Application no. 4694/03*)

²⁴² Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 701

ψυχοσύνθεση του τέκνου.²⁴³ Επομένως όποιος δύναται να αποδείξει πως μεταξύ αυτού και του τέκνου υφίσταται σχέση, η οποία ενισχύει την ανάπτυξη και εξέλιξη του παιδιού έχει δικαίωμα να αξιώσει βάσει της νέας ρύθμισης την ρύθμιση της επικοινωνίας με το τέκνο.

Έτσι, επί παραδείγματι ο νέος σύντροφος του μη έχοντα την επιμέλεια ή του μη διαμένοντα με το τέκνο γονέα δικαιούται να αιτηθεί αντίστοιχη διάταξη από το αρμόδιο Δικαστήριο.²⁴⁴ Αρκετοί εκπρόσωποι του νομικού κόσμου συνομολογούν στην αναγκαιότητα του επαναπροσδιορισμού των οικογενειακών σχέσεων αναλογιζόμενοι τις νέες αντιλήψεις και παραμέτρους της κοινωνίας. Ορισμένοι²⁴⁵ εν αντιθέσει περιορίζουν σημαντικά τα πρόσωπα-δικαιούχους την επικοινωνία αποκλειστικά σε αυτά τα οποία η σχέση τους με το τέκνο είναι αυστηρά οικογενειακή, χωρίς αυτό να σημαίνει πως κάθε οικογενειακή σχέση θεμελιώνει αυτομάτως και δικαίωμα επικοινωνίας²⁴⁶. Με αποτέλεσμα δάσκαλοι, φίλοι ή σύντροφοι του ενός γονέα να αποκλείονται εάν ο έτερος δεν συναινεί. Η πλειοψηφία²⁴⁷ πάντως είναι αντίθετη με την προηγούμενη άποψη και υποστηρίζει ότι θα πρέπει να γίνονται δεκτοί οι τρίτοι «εκτός οικογένειας» και ειδικότερα οι σύντροφοι των γονέων.

Έντονη φημολογία έχει δημιουργηθεί μάλιστα αναφορικά με τις προθέσεις του νομοθέτη επί του θέματος. Το βασικό ερώτημα έχει ως εξής: Ήταν βούληση του νομοθέτη να συμπεριλάβει και του ομόφυλους συντρόφους του γονέα ως δικαιούχους επικοινωνίας με τα τέκνα; Με άλλα λόγια έκρινε ότι η ελληνική κοινωνία ήταν έτοιμη για μία τέτοια έστω και καμουφλαρισμένη προοδευτική ρύθμιση; Έγκειται πλέον στους ερμηνευτές του δικαίου να κρίνουν ποιο τρίτο πρόσωπο κατατάσσεται στους εκ νόμου δικαιούχους και ποιο όχι. Κατά γενική ομολογία δεν θα πρέπει η προσθήκη των τρίτων στον κανόνα του 1520 ΑΚ να αποτελέσει προπύργιο άλογων αποφάσεων. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να προσφεύγει ο καθείς στην ρύθμιση αυτή για το λόγο ότι δεν υπάγεται σε κάποια άλλη κατηγορία δικαιούχων της επικοινωνίας (ή δικαιούμενων την επικοινωνία). Πιθανόν και ένεκα του «κινδύνου» αυτού να προέβη ο νομοθέτης στην διατύπωση αυτή, ώστε η τελική κρίση να είναι ευθύνη του δικάζοντος.

Ορθότερο μοιάζει να γίνει δεκτό το εξής σκεπτικό: Ο όρος της σχέσης οικογενειακής φύσεως, τον οποίο πολλοί εκλαμβάνουν ως παράγοντα αποκλεισμού ενός προσώπου από την επικοινωνία, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ως σχέση, η οποία παρουσιάζει χαρακτήρα όμοιο με τις σχέσεις των μελών μίας οικογένειας, ως πρότυπο κι όχι ως προϋπόθεση. Ο τρίτος θα πρέπει να συμβάλλει στην συναισθηματική και ψυχοκοινωνική εξέλιξη του παιδιού, να το φροντίζει και να το

²⁴³ Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.670

²⁴⁴ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 701

²⁴⁵ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 702, ΜΠρΠατρ 204/2020, ΕφΛαρ 138/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁴⁶ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 630

²⁴⁷ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 627, Χρ. Σταμπέλου, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 89

νοιάζεται έμπρακτα. Σαφώς ο νομοθέτης είχε ως σκοπό την νομική κατοχύρωση της σχέσης των προσώπων, τα οποία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην καθημερινότητα του παιδιού αντίστοιχο ενός γονέα ή έστω μέλους του πυρήνα μίας οικογένειας. Σημαντική λεπτομέρεια του νέου κανόνα του 1520ΑΚ περαιτέρω αποτελεί η απαίτηση υφιστάμενης σχέσης με το παιδί δυνάμει της φράσης «έχουν αναπτύξει». Ουσιαστικά η νέα διάταξη περιορίζει ακόμη περισσότερο τον κύκλο των τρίτων-δικαιούχων καθώς προϋποθέτει η σχέση βάσει της οποίας αξιώνει ο τρίτος να επικοινωνήσει με το παιδί να υπάρχει ήδη όταν ζητείται η επικοινωνία. Για παράδειγμα ο μελλοντικός σύντροφος της μητέρας δεν μπορεί να αξιώσει την επαφή του με το τέκνο, το οποίο διαμένει με τον πατέρα του και δεν έχει αλληλεπιδράσει με αυτόν ουσιαστικά. Μοιάζει αρκετά παράδοξη όμως η επιλογή της διατύπωσης αυτής καθώς υπάρχουν πρόσωπα τα οποία θα προκύψουν στη ζωή του παιδιού και με τα οποία δύναται να αναπτυχθεί σχέση οικειότητας στα πλαίσια κοινωνικοσυναισθηματικού χαρακτήρα, τα οποία όμως εφόσον δεν διαθέτουν το «βήμα» να επικοινωνούν με το παιδί πρακτικά αδυνατούν να αναπτύξουν την απαιτούμενη από τον νομοθέτη σχέση. Το πνεύμα του κανόνα αυτού αντικατοπτρίζει για ακόμη μία φορά την διστακτικότητα με την οποία ο νομοθέτης προέβη στην προσθήκη των τρίτων στη δεύτερη παράγραφο του 1520 ΑΚ ως επιπλέον δικλείδα ασφαλείας των σχέσεων που διατηρεί το παιδί.

Αντίστοιχη απαίτηση στα διάφορα νομοθετήματα ευρωπαϊκών χωρών δεν συναντάται. Ακολουθώς πάγια θέση του ΕΔΔΑ αποτελεί πως στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής δεν προστατεύεται μόνο η υπάρχουσα οικογενειακή σχέση αλλά και η επιθυμία για την δημιουργία της.²⁴⁸ Για παράδειγμα σε υπόθεση όπου μια έγγαμη γυναίκα απέκτησε δίδυμα τέκνα με τον εραστή της, ενώ πατέρας αυτών εκ νόμου θεωρείται ο σύζυγος αυτής. Ο βιολογικός πατέρας των παιδιών ο οποίος δεν διεκδικεί την πατρότητα αλλά επιθυμεί να αναπτύξει σχέση με τα δίδυμα, μόνο ως τρίτος έχει την δυνατότητα να αξιώσει την επικοινωνία με αυτά βασιζόμενος στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Παρόλα αυτά αναμφισβήτητα συνετέλεσαν στην ως άνω προσθήκη σε γενικότερα πλαίσια αρκετές σχετικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ²⁴⁹.

Συνεπώς ο κανόνας της δεύτερης παραγράφου του 1520 ΑΚ όπως διαμορφώθηκε μετά τον Ν. 4800/2021 επιβάλλεται να ερμηνευτεί διασταλτικά. Σίγουρα μπορεί ο κάθε τρίτος να αξιώσει την επικοινωνία εναλλακτικά βασιζόμενος στο άρθρο 57 ΑΚ και την προσβολή που υφίσταται η προσωπικότητά του²⁵⁰. Επί σχετικής κρίσης²⁵¹, όπου ο βιολογικός πατέρας δεν είχε αναγνωρίσει την κόρη του και φυσικά δεν είχε και επαφή με το παιδί, αλλά αντιτάχθηκε στην υιοθεσία αυτού από τον επί σειράς ετών σύντροφο της μητέρας, ο οποίος συνοικούσε και με την μητέρα και το τέκνο, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε τον σύντροφο της μητέρας ως

²⁴⁸ Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.677

²⁴⁹ Ε. Ζερβογιάννη, «Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.670 (Nazarenko κατά Ρωσίας, Anayo κατά Γερμανίας, Söderback κατά Σουηδίας)

²⁵⁰ Χρ. Σταμπέλου, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις, Εκδ. Σάκουλας, σελ. 87-88

²⁵¹ Söderback κατά Σουηδίας

συναισθηματικό πατέρα του παιδιού, ο οποίος είχε καλλιεργήσει μαζί του ουσιαστική σχέση όμοια με αυτή ενός πατέρα με το παιδί του και έδωσε έγκριση για την υιοθεσία.

Η κατηγορία των τρίτων προσώπων, τα οποία αξιώνουν την επικοινωνία με το τέκνο ως νέο φαινόμενο στην ελληνική έννομη τάξη αντιμετωπίζεται με ενδοιασμούς. Δεν έχουν προκύψει για την ώρα αξιοσημείωτες αποφάσεις ρύθμισης δικαιώματος επικοινωνίας τρίτου και το όλο ζήτημα μονοπωλεί θεωρητικό ενδιαφέρον. Στο μέλλον βέβαια όσο το φαινόμενο αφομοιώνεται στην κοινωνία αναμένονται ιδιαίτερες νομολογιακές αναπτύξεις, οι οποίες θα διανθήσουν την επιχειρηματολογία γύρω από το θέμα.

4. ΡΥΘΜΙΣΗ

Εάν έπρεπε να δώσουμε έναν τίτλο στην διαδικασία ρύθμισης της επικοινωνίας των γονέων με το τέκνο αυτός θα ήταν «στάθμιση συμφερόντων». Είτε η ρύθμιση είναι αποτέλεσμα κοινής συμφωνίας των γονέων είτε πόρισμα δικαστικής κρίσης, το αποτέλεσμα προκύπτει από την εξέταση των «θέλω» του τέκνου και των γονέων, όμως πάνω από όλα από την διερεύνηση του συμφέροντος του τέκνου. Αναφορικά με το συμφέρον του γονέα, ο οποίος διαμένει με το τέκνο, αυτό λαμβάνεται υπόψη όταν υπάρχει ενδεχόμενο σύγκρουσης του δικαιώματος επικοινωνίας με τα αντίστοιχα δικά του δικαιώματα ανατροφής και γονικής μέριμνας.²⁵² Συνηθίζεται όμως με σκοπό να εξυπηρετηθεί το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου με ορισμένες ρυθμίσεις να βλάπτεται το συμφέρον του γονέα.²⁵³ Εξάλλου για τον λόγο αυτό ακριβώς και εάν προκύψει κίνδυνος για το παιδί το δικαίωμα επικοινωνίας όσο πολύτιμο και εάν είναι περιορίζεται και αλλοιώνεται στον ελάχιστο δυνατό βαθμό από το Δικαστήριο, το οποίο ορίζεται προασπιστής και θεματοφύλακας του αληθούς συμφέροντος.²⁵⁴ Ομοίως αλλά σε αρκετά μικρότερο βαθμό επηρεάζει και η μικρή ηλικία του τέκνου την κρίση του Δικαστηρίου ως προς την σύμπτυξη του χρόνου και της έκτασης της επικοινωνίας, κάτι που αναλυθεί παρακάτω.

Με την πρόσφατη τροποποίηση του Ν. 4800/2021 ο νομοθέτης εισήγαγε στο σώμα του άρθρου 1520 ΑΚ περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις διαδικασίες ρύθμισης της επικοινωνίας. Ρητά πλέον ο νόμος αναφέρει δύο τρόπους ρύθμισης. Σε αντίθεση με τις αντιλήψεις και κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες είχαν οδηγήσει στην διάπλαση της προϊσχύουσας μορφής του άρθρου, η Πολιτεία με σκοπό να ενισχύσει την αυτονομία της βούλησης των γονέων περιορίζοντας όσο το δυνατόν τον αναγκαστικό χαρακτήρα των διατάξεων προτρέπει τους γονείς να ρυθμίζουν «στα μέτρα τους» τις σχέσεις τους και θέτει την διαδικασία ρύθμισης από το Δικαστήριο επικουρικά για εξαιρετικές περιπτώσεις κινδύνου ή αδυναμίας εύρεσης μίας μέσης

²⁵²Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 483

²⁵³ ΕφΑθ 2417/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΕΔΑΔ./Bayar Vs Germany

²⁵⁴ ΕφΑθ 20/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

λύσης. Για το λόγο αυτό και δεν παρέχει αναλυτικές οδηγίες στη νέα διάταξη. Παρουσιάζει το ενδεδειγμένο πλαίσιο, ήτοι την συμφωνία, και αφήνει τους γονείς να ενεργήσουν όπως οι ίδιοι επιθυμούν πάντα υπό το πρίσμα του ΑΚ προς εξυπηρέτηση του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού. Την οπτική αυτή υιοθετεί και η πλειοψηφία του νομικού κόσμου υποστηρίζοντας πως η συμφωνία των γονέων του 1520ΑΚ δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με αυτή του άρθρου 1514 παρ. 1 ΑΚ, για την οποία θέτει ο νόμος συγκεκριμένες προϋποθέσεις όπως η ελάχιστη διάρκειά της. Αφενός σε μία συμφωνία, όπως αυτή νοείται σύμφωνα με το άρθρο 1514 παρ. 1 ΑΚ, περιλαμβάνεται η ρύθμιση της επικοινωνίας μεταξύ άλλων, αφετέρου όμως η διάταξη του 1520 ΑΚ δίνει την δυνατότητα στους γονείς για μια πιο χαλαρή συμφωνία αποκλειστικά για την επικοινωνία ενισχύοντας την ιδιωτική αυτονομία αυτών. Υπάρχουν βέβαια και αντίθετες στο ως άνω σκεπτικό απόψεις, οι οποίες θεωρούν την αυστηρότητα και τυπικότητα του νόμου αναγκαίες χάριν ασφάλειας δικαίου και προστασίας των ανηλίκων.

Ι.ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΓΟΝΕΩΝ

Στις περιπτώσεις λοιπόν όπου οι γονείς αναγνωρίζοντας την βαρύτητα και ευθύνη του ρόλου τους χωρίς να αναλώνονται σε δικαστικές διαμάχες με εγωιστικές και εκδικητικές συμπεριφορές, η διαδικασία της επικοινωνίας με το τέκνο συμφωνείται και παίρνει τη μορφή δικαιοπραξίας. Βασικό μέλημα της Πολιτείας είναι το έργο της φροντίδας και ανατροφής των παιδιών να βρίσκεται στα χέρια των γονέων τους αφού αυτοί ένεκα του φυσικού δεσμού τους είναι σε θέση να κρίνουν το βέλτιστο.

Με τον Ν. 4800/2021 μάλιστα εμπεδώνεται η εμπιστοσύνη του νομοθέτη στους γονείς ως προασπιστές του συμφέροντος του τέκνου μέσω της άμβλυσης του πλαισίου κανόνων αναγκαστικού δικαίου και της ενίσχυσης της ιδιωτικής αυτονομίας τους. Η επιδίωξη αυτή είναι και ο βασικός λόγος θεμελίωσης της συνεπιμέλειας ως εκ νόμου διαδικασία άσκησης της επιμέλειας. Ο νομοθέτης προσπαθεί με κάθε δυνατό μέσο να εξαναγκάσει τους γονείς να συνεργαστούν και παρόλο που δεν αποτελούν ζευγάρι να αποφασίζουν και να ενεργούν ως ένα στις υποθέσεις του παιδιού του με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση της ουσιαστικής ανάμειξης τους στη ζωή του. Για τον λόγο αυτό γίνεται χρήση της φράσης «εξακολουθούν να ασκούν». Μπορεί να διακοπεί η συμβίωση τους όμως ο γονεϊκός ρόλος τους παραμένει αλώβητος κατά την φροντίδα του τέκνου.²⁵⁵ Παράλληλα διαπλάθεται με τον νέο νόμο και ο επικουρικός ρόλος του Δικαστηρίου κατά την ρύθμιση των σχέσεων γονέων και τέκνων. Μόνο όταν δεν είναι δυνατή μία συμφωνία μεταξύ των γονέων ή όταν διαπιστωθεί πως ενέχεται κίνδυνος ή αντίθεση στο συμφέρον του τέκνου στην υπάρχουσα συμφωνία επεμβαίνει το Δικαστήριο και ρυθμίζει κατά την κρίση του προσηκόντως την διαδικασία.

Όπως προβλέπει το άρθρο 1514 ΑΚ οι γονείς δύνανται να προβούν στην σύναψη συμφωνίας στην οποία μεταξύ άλλων θα καθορίζεται ο τρόπος

²⁵⁵ ΜΠρΜεσσ 9/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

επικοινωνίας με τον εκάστοτε γονέα. Αντίθετα το άρθρο 1520 ΑΚ στην νέα του μορφή δεν επιβάλλει την αποτύπωση της συμφωνίας των γονέων σε έγγραφο βεβαίας χρονολογίας ούτε ορίζει κάποιο ελάχιστο χρόνο διάρκειας αυτής²⁵⁶, στοιχεία απαραίτητα για το κύρος της προβλεπόμενης στο άρθρο 1514 ΑΚ συμφωνίας. Έτσι εφόσον αντικείμενο της συμφωνίας αποτελεί μόνο η πραγμάτωση της επικοινωνίας ως ειδικότερη αλλά και επεικέστερη ρύθμιση θα πρέπει να επιλεγεί η διάταξη του 1520 ΑΚ²⁵⁷ αν και δεν εντοπίζεται κοινή ερμηνευτική προσέγγιση στον νομικό κόσμο. Η αντίθετη άποψη²⁵⁸ υποστηρίζει πως η 1520 παρ. 3 ΑΚ και η 1514 παρ. 1 ΑΚ αφενός θα πρέπει να εναρμονίζονται καθώς η συμφωνία επικοινωνίας περιλαμβάνεται στην συμφωνία σχετικά με την γονική μέριμνα όπως ρητώς αναφέρεται στο νόμο, αφετέρου οι όροι αυτοί εξυπηρετούν την ασφάλεια δικαίου επί ενός άκρως ευαίσθητου θέματος για το παιδί. Ορθότερο όμως φαίνεται να αρκεί για το έγκυρο της συμφωνίας περί την επικοινωνία, αυτή να αποτυπωθεί και σε απλό ιδιωτικό έγγραφο χωρίς να τίθενται τα ως άνω ζητήματα.

Ακολούθως οι γονείς δεν υποχρεούνται να ανανεώνουν συνεχώς την συμφωνία τους καθώς η ισχύς αυτής, εφόσον δεν αναφέρεται το αντίθετο²⁵⁹, διαρκεί έως ότου κάποιος από τους δύο γονείς εκδηλώσει την επιθυμία μεταρρύθμισης των συμφωνηθέντων. Στην περίπτωση αυτή συνθέτουν μία νέα συμφωνία ανταποκρινόμενη στις νέες συνθήκες ή προσφεύγουν στο Δικαστήριο προς ρύθμιση της επικοινωνίας. Η ύπαρξη προηγούμενης συμφωνίας δεν αφαιρεί από τον γονέα το δικαίωμα να αιτηθεί την δικαστική ρύθμιση του δικαιώματος επικοινωνίας εξαιτίας διαφωνίας που προέκυψε στην πορεία με τον έτερο γονέα. Γίνεται ακόμη δεκτή και η περίπτωση όπου η συμφωνία στο περιεχόμενό της οριοθετείται ειδικώς χρονικά όποτε και η ισχύς της περιορίζεται στον χρόνο που καθορίστηκε και μετά την πάροδο του αποβάλλει αυτοδικαίως την ισχύ της.²⁶⁰ Επίσης ο τύπος της συμφωνίας κατά μία μειοψηφούσα άποψη δεν είναι απαραίτητα έγγραφος παρά την ρητή αναφορά στο γράμμα του νόμου.²⁶¹ Υφίστανται δικαστικές αποφάσεις, σύμφωνα με τις οποίες είναι δυνατή μία συμφωνία, η οποία συνήφθη και σιωπηρώς μεν, καθόλα νόμιμα δε με την καθιέρωση λόγου χάριν μίας παγιωμένης πρακτικής συναντήσεων του τέκνου με τον μη διαμένοντα με αυτό γονέα για σημαντικά σταθερό χρονικό διάστημα, εφόσον το αποδέχονται και οι δύο γονείς.²⁶²

²⁵⁶ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.994

²⁵⁷ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 50, Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 690

²⁵⁸ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 650

²⁵⁹ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 690, Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3564

²⁶⁰ Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 484

²⁶¹ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 97

²⁶² ΑΠ 823/2000, ΑΠ 402/2020, ΕφΘες 954/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Κ. Πανόπουλος σε: Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 484

Φυσικά οι συγκεκριμένες συμφωνίες είναι δεσμευτικές για αμφοτέρους²⁶³, όμως δεν μπορούν να αποτελέσουν έγγραφο εκτέλεσης.²⁶⁴ Για να έχει ισχύ εκτελεστού τίτλου η ρύθμιση των γονέων, η οποία έχει συμφωνηθεί, απαιτείται το περιεχόμενό της να επικυρωθεί από το Δικαστήριο, εκτός των περιπτώσεων των συναινετικών διαζυγίων όπου και αρκεί το συμβολαιογραφικό έγγραφο. Σημειώνεται πως τα συμφωνηθέντα μεταξύ των γονέων δεν δεσμεύουν καθόλου το Δικαστήριο²⁶⁵, διότι οι γονείς στερούνται της εξουσίας διάθεσης των λειτουργικών δικαιωμάτων²⁶⁶, όπως έχει αναπτυχθεί σε προηγούμενη ενότητα, λαμβάνονται όμως υπόψη για την δημιουργία της συνολικής εικόνας για την συμπεριφορά των γονέων από τον εκάστοτε Δικαστή. Ειδικότερα, εάν εντοπίσει το δικάζον πως η προς επικύρωση συμφωνία δεν συμβαδίζει με το συμφέρον του τέκνου ή αντιβαίνει σε κάποια διάταξη νόμου κανονιστικού χαρακτήρα τότε δύναται να αποφανθεί διαφορετικά.²⁶⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μία υποτιθέμενη συμφωνία με την οποία ο γονέας παραιτείται το δικαιώματος επικοινωνίας έναντι κάποιου ανταλλάγματος όπως η απαλλαγή από την υποχρέωση καταβολής διατροφής θα πρέπει να απορριφθεί από το Δικαστήριο καθώς αναμφίβολα θίγει το συμφέρον του τέκνου «αφαιρώντας» από την καθημερινότητά του τον ένα γονέα, αντιβαίνει στην διάταξη του 1499 ΑΚ περί απαγορευμένης απαλλαγής από την υποχρέωση διατροφής αλλά και στην αδύνατη παραίτηση από προσωποπαγές δικαίωμα όπως αυτό του άρθρου 1520ΑΚ.²⁶⁸

Μπορεί μεν τα συμφωνηθέντα μεταξύ των γονέων να μην αποτελούν μέσο εκτέλεσης εάν δεν λάβει η σχετική ρύθμιση της έγκριση του Δικαστηρίου, αποτελούν δε σημαντικό εργαλείο στα χέρια του δικάζοντος Δικαστή κατά τα οριζόμενα το άρθρο 1514 παρ. 2 ΑΚ αναφορικά με τα στοιχεία που συνεκτιμά το Δικαστήριο ώστε να αποφανθεί περί της καταλληλότητας του γονέα αλλά και γενικότερα για τον σχηματισμό της εικόνας του μέσω της διερεύνησης του χαρακτήρα του γονέα και την αξιολόγησή του βάσει της αντικειμενικής αντίληψής του περί το συμφέρον του τέκνου του στα όσα έχει πράξει.²⁶⁹

Τα ανωτέρω δεν αποτελούν δυνητική επιλογή αλλά προαπαιτούμενο της διαδικασίας του συναινετικού διαζυγίου. Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 1441 ΑΚ αποτελεί βασική προϋπόθεση να υπάρξει συμφωνία μεταξύ άλλων και για την

²⁶³ ΕφΑθ 416/1999 ΑρχΝ 2000.357, Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 244

²⁶⁴ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος II, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3564

²⁶⁵ ΕφΑθ 10235/1984 ΝοΒ 1985.473, ΕφΑθ 8668/1987 ΕΛΛΔνη 1988.695, ΕΦΑΘ 416/1999 ΑρχΝ 2000.357, ΕφΑθ 11423/1991, ΜΠρΠατρ 73/2022, ΕφΘες 954/2022, ΜΠρΛαμ 194/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ,

²⁶⁶ ΕφΑθ 23/2020 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁶⁷ ΕφΑθ 1461/1997 ΕΛΛΔνη 1997.868

²⁶⁸ Κ. Πανόπουλος σε: Ι.Καρακώστας, Αστικός Κώδικας – Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 484, Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 658, Ν. Σαμαρά, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 119

²⁶⁹ ΑΠ 718/1990 ΕΛΛΔνη 1991.1233, ΕφΑθ 3743/1996 ΕΛΛΔνη 1998.386, ΜΠρΘες 317/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 693

επικοινωνία με το τέκνο ώστε να λυθεί ο γάμος. Έτσι πριν την αλλαγή που επέφερε ο Ν. 4509/2017 το Δικαστήριο απέρριψε όποια αίτηση έκδοσης συναινετικού δεν συνοδεύονταν από την σχετική συμφωνία ρύθμισης της επιμέλειας και της επικοινωνίας²⁷⁰ ως απαράδεκτη. Αντίστοιχα στην συνέχεια και μετά την τροποποίηση το 2017 η συμφωνία των γονέων με θεωρημένο το γνήσιο της υπογραφής υποβάλλεται στον συμβολαιογράφο ως προαπαιτούμενο της σύννομης κατάρτισης της συμβολαιογραφικής πράξης. Επίσης διαφορά αποτελεί εν προκειμένω η εκτελεστότητα που αποκτά η συμφωνία των γονέων με την ενσωμάτωση της στην συμβολαιογραφική πράξη σύμφωνα με τα άρθρα 950 και 951 ΚΠολΔ.²⁷¹ Εάν η επιμέλεια και η επικοινωνία έχουν ρυθμιστεί δικαστικώς προηγουμένως δεν είναι απαραίτητη η συμφωνία που περιγράφεται ανωτέρω εφόσον αποδέχονται την δικαστική κρίση αμφότεροι οι γονείς²⁷², εάν όμως διαφωνούν μόνο με νεότερη απόφαση μπορεί αυτή να ανατραπεί και όχι με συμφωνία των γονέων.²⁷³ Ενώ στην προηγούμενη μορφή της η διάταξη όριζε πως η συμπεριλαμβανόμενη συμφωνία ισχύει μέχρι την έκδοση απόφασης ένεκα του σημαντικού χρονικού διαστήματος, το οποίο μεσολαβούσε²⁷⁴, κάτι αντίστοιχο δεν μπορεί να υποστηριχθεί σήμερα, καθώς δεν υφίσταται εκκρεμοδικία στην διαδικασία πλέον και μόνο αναφορικά με την διατροφή²⁷⁵ μπορεί να νοηθεί αναπροσαρμογή. Υποστηρίζεται ακόμη και η άποψη ότι η συμφωνία των γονέων για την ρύθμιση της επιμέλειας, της διατροφής και της επικοινωνίας είναι δυνατόν να συναφθεί και μεταγενέστερα με ξεχωριστή συμφωνία με τις ίδιες προϋποθέσεις όμως όπως το γνήσιο της υπογραφής κλπ.²⁷⁶ Γίνεται επίσης δεκτή και η σχετική σύναψη της συμφωνίας με κοινή ψηφιακή δήλωση.²⁷⁷

Η υπαίτια μη τήρηση ή παραβίαση των συμφωνηθέντων από την πλευρά του εκάστοτε γονέα συνιστά παρεμπόδιση της επικοινωνίας και κατ' επέκταση οδηγεί στον καταλογισμό κακής άσκησης της γονικής μέριμνας με ότι αυτό συνεπάγεται για την κρίση του Δικαστηρίου, όπως επίσης και ες' αντιδιαστολής η παράλειψη άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας.²⁷⁸

II. ΑΠΟΦΑΣΗ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

1. ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ

Στις περιπτώσεις όπου οι γονείς δεν κατορθώνουν να έλθουν σε συμφωνία σχετικά με την διαδικασία της επικοινωνίας η ρύθμιση της ανατίθεται στο

²⁷⁰ ΜΠρΙωαν 639/1987 ΕλλΔνη 1988.1452

²⁷¹ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλας 2022, σελ. 371-372, υποσ. 71, Κ. Παντελίδου Αρμ. 2018.827

²⁷² Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, έκδοση 8η, Εκδ Σάκκουλας, σελ. 403

²⁷³ Κ. Παντελίδου, Το συμβολαιογραφικό "διαζύγιο", σε: Συλλογικό Έργο, Οι αρχές του ίσου και του δικαίου, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 932

²⁷⁴ ΜΠρΚαβ 24/2009 Αρμ 2009.566

²⁷⁵ Κ. Παντελίδου, Το συμβολαιογραφικό "διαζύγιο", σε: Συλλογικό Έργο, Οι αρχές του ίσου και του δικαίου, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 931

²⁷⁶ Α. Κοτζάμπαση, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 3η Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 167

²⁷⁷ Ε. Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας - Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕλλΔνη 2023.994

²⁷⁸ Ε. Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας - Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕλλΔνη 2023.995

Δικαστήριο και ειδικότερα το Μονομελές Πρωτοδικείο του τόπου κατοικίας του εναγομένου σύμφωνα με τα οριζόμενα στην τρίτη παράγραφο του 1520 ΑΚ. Το ίδιο συμβαίνει και στις περιπτώσεις όπου ενώ υπάρχει συμφωνία, ο ένας γονέας επιθυμεί την μεταρρύθμιση αυτής και ο άλλος δεν συναινεί. Τέλος το Δικαστήριο επιλαμβάνεται της ρύθμισης της διαδικασίας ετερόνομα όταν εντοπιστεί όπως εκτέθηκε και ανωτέρω διαδικασία επικοινωνίας αντίθετη με το συμφέρον του τέκνου ή τα χρηστά ήθη²⁷⁹.

Πέραν του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, το 2003 εισήχθη στην ελληνική έννομη τάξη ο Κανονισμός 2201/2003, ο οποίος ρυθμίζει τη διεθνή δικαιοδοσία αναφορικά με την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας με στοιχεία αλλοδαπότητας, ενώ από τον Αύγουστο του 2022 τέθηκε σε ισχύ ο νέος Κανονισμός 1111/2019, ο οποίος τροποποιεί ρυθμίσεις του Κανονισμού 2201/2003. Το πρώτο άρθρο του Κανονισμού 2201/2003 σκιαγραφεί το πεδίο των υποθέσεων, στις οποίες βρίσκεται εφαρμογή και δεν έχει υποστεί κάποια αλλαγή με τον νέο. Μάλιστα γίνεται ειδική μνεία για το αντικείμενο της γονικής μέριμνας μεταξύ άλλων ρητώς και στο δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας. Για τις διαφορές αυτές θεμελιώνεται η γενική δικαιοδοσία με κριτήριο την συνήθη διαμονή του τέκνου χάριν εγγύτητας. Παράλληλα στο επόμενο άρθρο, 9, εισάγεται η δυνατότητα του Δικαστηρίου της προγενέστερης, σε περίπτωση μετοίκησης, συνήθους διαμονής να διατηρήσει την αρμοδιότητα του με σκοπό να τροποποιήσει απόφαση, η οποία αφορά το δικαίωμα επικοινωνίας εκδοθείσα σε αυτό το κράτος μέλος πριν από τη μετοίκηση του παιδιού, εφόσον ο δικαιούχος του δικαιώματος επικοινωνίας δυνάμει της απόφασης που αφορά το δικαίωμα επικοινωνίας εξακολουθεί να διαμένει συνήθως στο κράτος μέλος της προηγούμενης συνήθους διαμονής του παιδιού, εκτός εάν ο δικαιούχος αποδεχτεί την νέα αρμοδιότητα. Μάλιστα μετά από πληθώρα αμφισβητούμενων αποφάσεων φαίνεται πως στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να προσδιορίσει τη συνήθη διαμονή του παιδιού, ήτοι το κέντρο της ζωής του²⁸⁰, με βάση μια δέσμη πραγματικών στοιχείων.²⁸¹ Συνεπώς στις περιπτώσεις όπου εντοπίζονται στοιχεία αλλοδαπότητας το εσωτερικό δίκαιο υποκαθίσταται από τις ρυθμίσεις του Κανονισμού.²⁸²

Αναφορικά με την ειδική δικαιοδοσία των Μουφτήδων, η ρύθμιση της επικοινωνίας δεν ανήκει στις διαφορές Οικογενειακού Δικαίου μεταξύ των πολιτών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης²⁸³, οι οποίες ανήκουν στην αρμοδιότητα τους κατά το πρόσφατο άρθρο 146 παρ. 8 Ν. 4964/2022 και έτσι αρμόδιο είναι και για τις περιπτώσεις αυτές το κατά τόπο αρμόδιο Μονομελές Πρωτοδικείο.

²⁷⁹ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 287

²⁸⁰ 28-6/2018 ΔΕΕ C-2/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁸¹ Ν. Λεοντής, Ειδικές Διαδικασίες κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2η Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 148

²⁸² Δ. Τίτσιος, Ζητήματα από τον Κανονισμό 1111/2019 (Βρυξέλλες Ιβ ή ter), ΕΠολΔ 2020. 341

²⁸³ ΕφΘρ 7/2001 Αρμ 2001.692, ΜΠρΞανθ 102/2012 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

2.ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Η αγωγή εκδικάζεται κατά την ειδική διαδικασία των λοιπών οικογενειακών διαφορών κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 592 παρ. 3 ΚΠολΔ και υπάρχει η πρόβλεψη σε επείγουσες περιπτώσεις κατάθεσης αιτήσεως ασφαλιστικών μέτρων²⁸⁴, όπου η απόφαση υποκαθιστά την κρίση της κύριας δίκης αλλά και έκδοσης προσωρινής διαταγής²⁸⁵. Ο Έλληνας νομοθέτης εφαρμόζει μέσω της διάταξης του 611 ΚΠολΔ τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, οι οποίες υποχρεώνουν τα κράτη να ενθαρρύνουν την συμβιβαστική επίλυση των διαφορών και φυσικά την διαμεσολάβηση, ώστε να αποτραπεί η «διαμάχη» στο δικαστήριο.²⁸⁶ Κατ' αυτό το σκεπτικό ο τυχόν, τελικά, συμβιβασμός πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου, διαφορετικά δεν δεσμεύει το δικαστήριο²⁸⁷ και η δίκη συνεχίζει κανονικά. Από τη μία όντως το ζητούμενο είναι η αποφυγή της δικαστικής διαμάχης του ζευγαριού. Από την άλλη όμως η τοποθέτηση της απόπειρας συμφιλίωσης στο χρονικό σημείο της συζήτησης στο ακροατήριο, ουσιαστικά ματαιώνει τις προοπτικές επιτυχίας αυτής και διατηρεί τυπολατρικό το χαρακτήρα της διάταξης. Πόσο μάλλον αφού η παραπάνω υποχρέωση καταλήγει να εξαντλείται στην πράξη με μια απλή μνεία στα πρακτικά ότι έγινε η σχετική απόπειρα και τίποτα περαιτέρω.²⁸⁸ Όπως και να έχει κατά τα οριζόμενα στο νόμο με ποινή απαραδέκτου, λοιπόν, τόσο για όσες αγωγές έχουν κατατεθεί μετά την 30^η Νοεμβρίου 2019 είναι απαραίτητη η προσκόμιση του ενημερωτικού εγγράφου για την δυνατότητα επίλυσης της διαφοράς με διαμεσολάβηση, όσο και για όσες αγωγές έχουν κατατεθεί μετά την 15^η Ιανουαρίου 2020 είναι απαραίτητη η προσκόμιση πρακτικού της υποχρεωτικής αρχικής συνεδρίας. Εάν δεν προσκομιστεί τέτοιο έγγραφο αλλά η ρύθμιση της επικοινωνίας δεν είναι το μοναδικό αίτημα της αγωγής, το απαράδεκτο δεν συμπεριλαμβάνει και τις λοιπές αξιώσεις.²⁸⁹

3.ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ

Δικαίωμα να αιτηθεί την ρύθμιση έχει ο δικαιούχος την επικοινωνία γονέας και στρέφεται κατά του έτερου γονέα, οι οποίοι διαφωνούν στην ενάσκηση των άνω δικαιωμάτων, καθότι η σχετική αξίωση υπάρχει έναντι του γονέα και όχι του τέκνου. Έντονη επιχειρηματολογία έχει αναπτυχθεί υπέρ και κατά της νομιμοποίησης του διαμένοντος με το παιδί γονέα να αιτηθεί την ρύθμιση. Με το σύνολο των αλλαγών, τις οποίες επέφερε ο Ν. 4800/2021 όμως, είναι ορθότερο να επιτρέπεται στον διαμένοντα με το τέκνο γονέα να αιτηθεί την ρύθμιση της επικοινωνίας του ίδιου με το παιδί του, κατά το χρονικό διάστημα που βρίσκεται με

²⁸⁴ Χ. Απαλαγακη, Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας Ερμηνεία κατ' άρθρο, Τόμος 2, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 2103

²⁸⁵ Ε. Κώνστα, Δικονομικά ζητήματα στο δικαίο της (συν)επιμέλειας μετά τον ν. 4800/2021 ΕΠολΔ 2023.265

²⁸⁶ Ν. Λεοντής, Ειδικές Διαδικασίες κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2η Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 176

²⁸⁷ ΜΠρΘες 4834/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁸⁸ Κ. Γιαννούλης, Οι ειδικές διαδικασίες μετά την ισχύ του Ν. 4335/2015. Αρμ 2016.1129

²⁸⁹ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας - Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.996

τον έτερο γονέα ιδιαίτερα σε υποθέσεις όπου εφαρμόζεται το σύστημα της εναλλασσόμενης κατοικίας. Η αναγνώριση του λειτουργικού χαρακτήρα του δικαιώματος ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την άποψη υπέρ της δυνατότητας να εκκινεί την διαδικασία δικαστικής ρύθμισης και ο διαμένων με το τέκνο γονέας. Και σε αυτές τις περιπτώσεις όμως η αγωγή θα πρέπει να ασκείται στο όνομα του διαμένοντος με το τέκνο γονέα και όχι για λογαριασμό του ανηλίκου, καθώς μία τέτοια αγωγή θα απορριφθεί ως ενεργητικά ανομιμοποίητη.²⁹⁰ Ακόμη εξετάζοντας περιπτώσεις όπου ο δικαιούχος γονέας δεν προχωρά στην απαιτούμενη ρύθμιση της επικοινωνίας ο ίδιος και έρχεται σε επαφή με το τέκνο ατάκτως και αυθόρμητα, εντοπίζεται ουσιώδης βλάβη του συμφέροντος του παιδιού και γεννάται ανάγκη θεμελίωσης προγράμματος επικοινωνίας. Η πλειοψηφία όμως τάσσεται κατά της δυνατότητας αυτής, διότι όπως ανεπίτυχθη και ανωτέρω η εξαναγκαζόμενη επικοινωνία αναιρεί το όλο πνεύμα της διαδικασίας και βλάπτει το συμφέρον του τέκνου²⁹¹, συνεπώς ο όρος υποχρέωση που εισήχθη στο σώμα του άρθρου αναφέρεται στο ηθικό καθήκον του δικαιούχου την επικοινωνία γονέα. Τέτοιος αποκλεισμός προκύπτει ερμηνευτικά καθώς δεν αναφέρεται ρητώς στο άρθρο 1520 ΑΚ. Μόνο σε περιπτώσεις ήδη ρυθμισμένης κατάστασης νομιμοποιείται ο γονέας, ο οποίος διαμένει με το παιδί, να προσέλθει ενώπιον του Δικαστηρίου και να αιτηθεί την μεταρρύθμιση της υφιστάμενης κατάστασης σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 1520 παρ.3 και 1536 ΑΚ όπως θα αναλυθεί στην συνέχεια. Το παιδί δεν εμπλέκεται ως διάδικος, εκτός αν εξαιρετικά είναι αναγκαίο να παρέμβει στην δίκη δια του νόμιμου εκπροσώπου του²⁹², ενώ δεν νοείται αγωγή για επικοινωνία με ενήλικο τέκνο και ένα αυτή είχε ασκηθεί ενόσω το παιδί ήταν ανήλικη κατά την εκδίκασή της καθίσταται άνευ αντικειμένου ένεκα της ενηλικίωσης. Τέλος οι αναγνωριζόμενοι εκ νόμου δικαιούχοι την επικοινωνία, απώτεροι ανιόντες, αδελφοί και τρίτα πρόσωπα, νομιμοποιούνται να καταθέσουν αγωγή με αίτημα την διευθέτηση της επικοινωνίας τους, καθώς ο νομοθέτης του έχει αποδώσει ευθύ δικαίωμα στο άρθρο 1520 ΑΚ. Τα πρόσωπα αυτά στρέφονται κατά του ή των ασκούντων τη γονική μέριμνα.

Ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα είναι και η ευχέρεια του Δικαστηρίου να ρυθμίζει κατά την εκδίκαση αγωγών γονικής μέριμνας αυτεπαγγέλτως και την επικοινωνία ακόμα και αν δεν υπάρχει σχετικό αγωγικό αίτημα. Πληθώρα νομολογιακών αποφάσεων αλλά και θεωρητικών απόψεων συντάσσονται υπέρ. Παρά την αυτοτέλεια του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας, σε δίκες, οι οποίες αφορούν την ρύθμιση της γονικής μέριμνας έχει την δυνατότητα το δικάζον να ρυθμίσει και την επικοινωνία εφόσον αυτό επιβάλλεται από το συμφέρον του τέκνου, καθώς στο μείζον θέμα της ρυθμίσεως της γονικής μέριμνας περιλαμβάνεται και το έλασσον της

²⁹⁰ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3568

²⁹¹ Γ. Βαλμαντώνης, Η προσαρμογή του ελληνικού οικογενειακού δικαίου στις σύγχρονες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, με την καθιέρωση του κανόνα της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας μετά τον χωρισμό των γονέων ΕΛΛΔνη 2021.1082, Ε. Κώνστα, Δικονομικά Ζητήματα στο δίκαιο της (συν)επιμέλειας μετά τον ν. 4800/2021 ΕΠολΔ 2023.265, ΕφΔωδ 45/2020, ΕφΘες 6763/2008 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁹² ΕφΑθ 10659/1988 ΕΛΛΔνη 1994.129, ΜΠρΑθ 2360/2015 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ρυθμίσεως της επικοινωνίας του γονέως με το τέκνο που διαμένει με τον άλλο γονέα.²⁹³ Εντοπίζονται όμως και αντίθετες σκέψεις²⁹⁴ αναφέροντας πως εφόσον το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας πηγάζει ευθέως από το άρθρο 1520 ΑΚ και δεν απορρέει από την γονική μέριμνα, ούτε μπορεί να συσχετιστεί με την άσκηση της γονικής μέριμνας. Σύνηθες είναι να σωφρεύεται το αίτημα διευθέτησης της προσωπικής επικοινωνίας με το αίτημα αναγνώρισης της πατρότητας, έτσι ώστε εκδίδεται μία απόφαση αλλά τα όσα ορίζονται για την επικοινωνία θα ισχύουν αφότου καταστεί αμετάκλητη η απόφαση και το τμήμα της πατρότητας.²⁹⁵

4. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΑΠΟΦΑΣΗΣ

Δεν είναι απαραίτητο στην αγωγή να προτείνει ο ενάγων γονέας τον τρόπο και τον χρόνο επικοινωνίας, καθώς όλες οι λεπτομέρειες καθορίζονται από το Δικαστήριο, αλλά έχει την δυνατότητα να παρουσιάσει τις συνθήκες, οι οποίες θα ήταν βολικές για αυτόν.²⁹⁶ Όπως έχει πολλάκις αναφερθεί στην παρούσα, βασικότερο κριτήριο εύρεσης των ιδανικότερων συνθηκών επικοινωνίας είναι η εξυπηρέτηση του βέλτιστου συμφέροντος του τέκνου λαμβάνοντας υπόψη υποκειμενικά και αντικειμενικά κριτήρια. Με κάθε τροποποίηση του Οικογενειακού Δικαίου βασικός στόχος είναι να επικεντρώνεται η προσοχή της έννομης προστασίας κυρίως στο παιδί. Γι αυτό και η προσφάτως ενισχυμένη γενική ρήτρα του άρθρου 1511 ΑΚ θέτει τις βάσεις, πάνω στις οποίες θα πρέπει να στηρίζεται κάθε δικανική κρίση. Φυσικά πρόκειται για μία αόριστη έννοια, η οποία χρίζει ad hoc εξειδίκευσης, το συμφέρον συγκεκριμένου παιδιού υπό συγκεκριμένες συνθήκες και από συγκεκριμένους γονείς.²⁹⁷ Η εξατομικευμένη κρίση συνιστά και εφαρμογή της επιταγής του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία αποκλείει τη στερεότυπη αντιμετώπιση, ως προς την αξιολόγηση ατόμων και προσωπικών σχέσεων.²⁹⁸ Ο δικαστής δεν μπορεί να δεσμεύεται από προκαθορισμένα κριτήρια ως προς τον προσδιορισμό του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού. Εξάλλου κυριαρχεί η άποψη ότι τα τιθέμενα από τη διάταξη κριτήρια είναι περισσότερο γονεϊκοκεντρικά.²⁹⁹

Παράλληλα συνεκτιμώνται παράγοντες όπως η συμπεριφορά των γονέων στην μεταξύ τους συνεννόηση για την επίλυση των θεμάτων του τέκνου τους, ο σεβασμός των δικαιωμάτων του άλλου αλλά και η συνείδηση των υποχρεώσεων του ιδίου. Κατά τις επιταγές του 1511 ΑΚ εκτιμώνται ιδιαίτερα η ουσιαστική συμμετοχή

²⁹³ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, σελ. 691, ΕφΑθ 7486/1983, ΕΛΛΔνη 25.918, Θ.

Πουλιάδης Σπηλιωτοπούλου σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 245, ΜΠρΠειρ 1267/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ,

²⁹⁴ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1101-1102

²⁹⁵ Ε.Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.996

²⁹⁶ ΕφΠειρ 475/2016, ΕφΠατρ 155/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁹⁷ ΕφΠατρ 155/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁹⁸ ΕφΔωδ 31/2021, ΑΠ 78/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁹⁹ Ε. Κώνστα, Το «βέλτιστο συμφέρον» του τέκνου και ο ρυθμιστικός του ρόλος μετά τις τροποποιήσεις στο Οικογενειακό Δίκαιο, ΕΛΛΔνη 2021.1064

και των δύο στην ανατροφή και φροντίδα του παιδιού, καθώς επίσης και η αποτροπή διάρρηξης των σχέσεων του με καθένα από αυτούς. Η απόφαση του δικαστηρίου συνεκτιμά παραμέτρους, όπως την ικανότητα και πρόθεση καθενός εκ των γονέων να σεβαστεί τα δικαιώματα του άλλου, τη συμπεριφορά κάθε γονέα κατά το προηγούμενο χρονικό διάστημα και τη συμμόρφωσή του με τις νόμιμες υποχρεώσεις του, δικαστικές αποφάσεις, εισαγγελικές διατάξεις και προηγούμενες συμφωνίες που είχε συνάψει με τον άλλο γονέα και αφορούν το τέκνο. Το Δικαστήριο πρέπει επίσης να σέβεται αφενός την ισοτιμία μεταξύ των γονέων και να μην κάνει διακρίσεις εξαιτίας ιδίως του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της φυλής, της γλώσσας, της θρησκείας, των πολιτικών ή όποιων άλλων πεποιθήσεων, της ιθαγένειας, της εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης ή της παρουσίας και αφετέρου γενικότερα τα ατομικά δικαιώματα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.³⁰⁰ Από την αιτιολογία της εκάστοτε απόφασης θα πρέπει να προκύπτει ότι τα δικαιώματα και το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού έχουν ληφθεί ρητά υπόψη καθώς και σε ποια κριτήρια βασίστηκε το δικάζον, και πώς ζυγίστηκαν τα συμφέροντα των μερών.

Η εκδοθείσα απόφαση θα πρέπει να ρυθμίζει την όλη διαδικασία της προσωπικής επικοινωνίας με όσο περισσότερη λεπτομέρεια είναι δυνατόν³⁰¹, να καθορίζει δηλαδή το είδος και τον τρόπο, τον τόπο παράδοσης και παραλαβής, τα τυχόν μεσολαβούντα πρόσωπα με γνώμονα πάντοτε το συμφέρον και όχι την ικανοποίηση των θελήσεων των δικαιούχων της επικοινωνίας, οι οποίοι στη διαμάχη τους για την επικοινωνία συχνά δεν κινούνται από πνεύμα προστασίας του συμφέροντος του τέκνου αλλά από το πνεύμα ικανοποίησης του εγωισμού τους.³⁰² Ακόμη, είναι δυνατό, σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν δύο ή περισσότερα τέκνα, να γίνει διαφορετική ρύθμιση για το κάθε παιδί.³⁰³

5. ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Το δικαίωμα επικοινωνίας αφενός ανάγεται σε δικαίωμα εξέχουσας σημασίας για την οικογενειακή ζωή και προστατεύεται από πληθώρα νομοθετημάτων, αφετέρου δε δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα, διότι, όταν συγκρούεται με το συμφέρον του τέκνου και το απειλεί, μπορεί να περιοριστεί αλλά και να αποκλειστεί. Αντίστοιχη πρόβλεψη εντοπίζεται και στην Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης της 15/5/2003, η οποία έχει υπογραφεί αλλά δεν έχει κυρωθεί ακόμη από την Ελλάδα³⁰⁴. Το δικάζον στην απόφασή του έχει την ευχέρεια δυνάμει της πρόβλεψης του τέταρτου εδαφίου του 1520 ΑΚ να επιβάλλει, εφόσον εντοπίσει ανάγκη για την

³⁰⁰ ΑΠ 78/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Ε. Κώνστα, Το «βέλτιστο συμφέρον» του τέκνου και ο ρυθμιστικός του ρόλος μετά τις τροποποιήσεις στο Οικογενειακό Δίκαιο, Ελληνική 2021.1063

³⁰¹ Θ. Πουλιιάδης σε: Α. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Εκδ. Σάκκουλας, σελ 237, ΑΠ 156/2023, ΜΕΦΘρ 180/2020, ΜΠρΑΘ 170/2022, ΕΦΠειρ 28/2022, ΕΦΠατρ 155/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁰² ΕΦΠατρ 137/2019 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁰³ ΜΠρΘεσς 2948/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Ε. Πάκου, Το δικαίωμα επικοινωνίας – Άρθρο 1520 ΑΚ, Ελληνική 2023.999

³⁰⁴ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 290

προστασία του συμφέροντος του παιδιού λόγω συνδρομής ειδικών συνθηκών, περιορισμούς στην άσκηση της επικοινωνίας, οι οποίοι μπορούν να αναφέρονται στον τόπο και τον χρόνο της επικοινωνίας, την παρουσία τρίτων προσώπων κατά τη διάρκειά της ή ακόμη να συνίστανται στη λήψη μέτρων που διαμορφώνουν την επικοινωνία με ιδιαίτερο τρόπο, λόγω ειδικών³⁰⁵. Η περιπτώσιολογία που εντοπίζεται στις αποφάσεις των Δικαστηρίων των λόγων περιορισμού ή αποκλεισμού της επικοινωνίας, περιλαμβάνει την βίαιη συμπεριφορά προς το παιδί³⁰⁶, η καλλιέργεια αρνητικών συναισθημάτων για τον άλλο γονέα³⁰⁷, την πιθανολόγηση ασελών πράξεων σε βάρος του τέκνου³⁰⁸, την κατοχή οπτικοακουστικού υλικού παιδικής πορνογραφίας³⁰⁹, την μετάδοση στο τέκνο ασθενειών³¹⁰, την χρήση ναρκωτικών ουσιών από τον δικαιούχο³¹¹, αν και στην προκειμένη περίπτωση εντοπίζονται αποφάσεις διαφορετικής κρίσεως, κατά τις οποίες δεν συνιστά λόγο να περιοριστεί η επικοινωνία του γονέα με το τέκνο του, εφόσον αυτός μπορεί να το ελέγξει και να το αποκρύψει από το τέκνο του³¹², την πίεση για θρησκευτικούς λόγους³¹³ ή την διάγνωση ψύχωσης του δικαιούχου γονέα³¹⁴. Ένας συνηθισμένος περιορισμός είναι η υποχρέωση παρουσίας τρίτου προσώπου κατά την επαφή του γονέα με το παιδί, είτε αυτό είναι πρόσωπο οικείο στο παιδί³¹⁵ είτε ένας κοινωνικός λειτουργός, ψυχολόγος κλπ.. Άλλη ειδική ρύθμιση αφορά την αποφυγή του τόπου κατοικίας του δικαιούχου γονέα³¹⁶ συχνά σε περιπτώσεις όπου έχει δημιουργηθεί νέα οικογένεια, την υποχρέωση των γονέων να παρακολουθούνται και οι ίδιοι από ειδικούς επιστήμονες ή να παρακολουθούν συμβουλευτικά σεμινάρια³¹⁷ αλλά και την σταδιακή και προοδευτικά πιο συχνή συνάντηση του παιδιού με τον δικαιούχο γονέα με σκοπό την ομαλή εξοικείωση. Επίσης σε περιπτώσεις κινδύνου απαγωγής του παιδιού, μπορεί να διαταχθεί η παράδοση του διαβατηρίου του δικαιούχου γονέα πριν την επικοινωνία.³¹⁸

Όμως στην προηγούμενη ακριβώς πρόταση της παραγράφου αναφέρεται ακόμη ένας περιορισμός, αυτός του μικρότερου χρόνου του ενός τρίτου. Ποια διαφοροποίηση παρουσιάζουν όμως οι δύο αυτές διατάξεις περί τον περιορισμό του δικαιώματος; Από τις συζητήσεις των προπαρασκευαστικών ενεργειών φαίνεται πως

³⁰⁵ ΑΠ 156/2023, ΑΠ 1023/2020, ΑΠ 1286/2018, ΑΠ 58/2017, ΕφΠατρ 155/2021, ΕφΠειρ 55/2020 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁰⁶ ΑΠ 156/2023, ΜΠρΠειρ 60/2022, ΑΠ 537/2012 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 8074/2014 Αρμ 2005.362

³⁰⁷ ΑΠ 1186/2021,

³⁰⁸ ΑΠ 537/2012, ΜΠρΠατρ 37/2023, ΜΠρΑλεξ 23/2014, ΜΠρΡοδ 254/2012 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁰⁹ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 291

³¹⁰ Β. Βαθρακοκοίλης, ΕΡΝΟΜΑΚ - Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), Τόμος V, σελ. 994, ΜΠρΑθ 6384/1997 ΝοΒ 1998.83

³¹¹ ΕφΘρ 180/2020, ΜΠρΝαυπλ 187/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³¹² ΕφΛαρ 406/2018 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³¹³ ΜΠρΚαστ 12/1988 ΑρχΝ 1988.327

³¹⁴ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 291

³¹⁵ ΕφΘρ 180/2020, ΜΠρΠειρ 60/2022, ΜΠρΝαυπλ 187/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³¹⁶ ΜΠρΠειρ 60/2022, ΜΠρΘεσς 2792/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³¹⁷ ΜΠρΠειρ 60/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³¹⁸ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 293

η αναφορά σε περιορισμό του ελάχιστου χρόνου επικοινωνίας ήταν μία και λογικά εκ παραδρομής εισήχθη και δεύτερη στο γράμμα του νόμου.³¹⁹

Ακολούθως θα πρέπει να θεωρηθεί πως το χωρίο αυτό κάνει αναφορά στις εξαιρετικές περιπτώσεις όπου υπάρχει η δυνατότητα να απαγορευτεί η επικοινωνία, εάν εντοπίζεται κίνδυνος για το παιδί ή ακαταλληλότητα του γονέα. Με παλαιότερη ρύθμιση ο πλήρης αποκλεισμός δεν ήταν δυνατός και επί εντοπισμού κινδύνου για το τέκνο το Δικαστήριο είχε την δυνατότητα να επιβάλλει μόνο περιοριστικά μέτρα. Για να καταλήξει το δικάζον στην επιτρεπτή αλλά εξαιρετικά εφαρμοζόμενη επιβολή του αποκλεισμού θα πρέπει να έχει εξαντλήσει χωρίς αποτέλεσμα κάθε περιοριστικό μέτρο.³²⁰ Μάλιστα συγκεκριμένα προβλέπει η ρύθμιση την δυνατότητα του δικάζοντος να διατάξει την εκπόνηση εμπεριστατωμένης έκθεσης κοινωνικών λειτουργών ή ψυχιάτρων ή ψυχολόγων. Η διαδικασία αυτή υπήρχε και πριν την εισαγωγή της στο κείμενο του άρθρου 1520 κατά την πρόβλεψη του 368 ΚΠολΔ και γι' αυτό η αναφορά της είναι ενδεικτική των διάφορων διαδικασιών, τις οποίες μπορεί να ακολουθήσει ο Δικαστής για την εξεύρεση της αλήθειας και τον καθορισμό της κατάλληλης ρύθμισης. Τόσο για την επιβολή περιορισμών όσο και για τον αποκλεισμό της επικοινωνίας θα πρέπει να υπάρχει πάντα η σκέψη της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας δηλαδή η επιβολή του συγκεκριμένου μέτρου να προστατεύεται αποτελεσματικά το παιδί και να αποτελεί παράλληλα το ηπιότερο.³²¹ Φυσικά με το πέρασμα του χρόνου και την μεταβολή των συνθηκών θα μπορεί ο κάθε δικαιούχος δυνάμει της ρύθμισης του 1536 ΑΚ να αιτηθεί την μεταρρύθμιση της απόφασης, ώστε να προσαρμόσει αυτή στις νέες συνθήκες.³²²

6.ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ ΜΕ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

Εξίσου παιδοκεντρική και προσανατολισμένη στο ανακριτικό σύστημα είναι και η διάταξη του άρθρου 612 ΚΠολΔ, η οποία υποχρεώνει τον δικάζοντα δικαστή σε άμεση επικοινωνία με το τέκνο σε δίκες με αντικείμενο τις διαφορές από γονική μέριμνα και επικοινωνία και δεν τίθεται σαν μια απλή δυνατότητα του³²³. Για τον λόγο αυτό και θα πρέπει να αιτιολογείται αναλυτικά η παράλειψη αυτής της υποχρέωσης.³²⁴ Εξέχουσας βαρύτητας είναι να συνεκτιμάται η στάση του τέκνου, ανάλογα πάντα με το επίπεδο ωριμότητάς του, ήτοι την ικανότητα να αντιληφθεί το συμφέρον του³²⁵ χωρίς αυτό να δεσμεύει το Δικαστήριο να εκδώσει μια απόφαση σύμφωνη με αυτή³²⁶. Η ψυχική διάθεση του παιδιού αποκαλύπτει το πραγματικό του συμφέρον και τις ελκρινείς και αυθόρμητες του σκέψεις, ιδιαίτερα όταν αυτή με

³¹⁹ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 94

³²⁰ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 291

³²¹ Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 290, Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3566, ΜΠρΝαυπλ 187/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³²² ΑΠ 156/2023, ΑΠ 1589/2011, ΜΠρΘεσ 252/2016 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³²³ Σχόλιο Σ. Κιτοσαντώνη για ΜΠρΑθ 1806/2016, ΕφΑΔΠολ 2016.728

³²⁴ Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», Αρμ 1988.1097

³²⁵ Α. Γεωργιάδης, Οικογενειακό Δίκαιο, 2022, σελ. 691, ΑΠ 577/1989 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

³²⁶ ΕφΑθ 1898/2000 ΕΛΛΔνη 2001.455, ΕφΘεσ 564/2008 Αρμ 2008.1836

επιταγή των νόμιμων διαδικασιών³²⁷ ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες οικειότητας εκδηλώνεται σε κάποιο τρίτο πρόσωπα «εμπιστευτικά» και χωρίς την παρουσία των γονέων. Πέραν της αντίληψης του συμφέροντος όμως πολύτιμη είναι και η συμβολή των λεγομένων ενός παιδιού και ως πληροφορίες των καθημερινότητάς του και των αισθημάτων του. Ιδιαίτερη διχογνωμία υπάρχει και σχετικά με το ζήτημα του απορρήτου των πληροφοριών που αποκομίζει ο Δικαστής από την επαφή του με το παιδί. Θα πρέπει να δημοσιοποιούνται ώστε να μπορούν να επιχειρηματολογήσουν τα διάδικα μέρη, αλλά και να λαμβάνουν γνώση καταστάσεων που αγνοούν ή θα πρέπει να προστατευτεί το τέκνο και το απόρρητο αυτού; Προσοχή θα πρέπει να δίνεται πάντα από τον εμπλεκόμενο Δικαστή στις περιπτώσεις όπου είτε το παιδί έχει επηρεαστεί από το περιβάλλον του και μεροληπτεί άθελά του υπέρ του διαμένοντος μαζί του γονέα είτε στις περιπτώσεις μεγαλύτερης ηλικίας παιδιών όπου τα παιδιά προσπαθούν να μεθοδεύσουν μέσω των απαντήσεων τους μια εικόνα της κατάστασης διαφορετική από την πραγματική. Ο παιδικός ψυχισμός επηρεάζεται εύκολα και είναι πρόσκαιρος.³²⁸ Η εκτίμηση της υποκειμενικής πλευράς του παιδιού συνδέεται κυρίως με την ανάγκη προστασίας του στο παρόν από την επιβάρυνση και τις συνακόλουθες δυσμενείς επιπτώσεις που θα συνεπάγεται γι' αυτό μια επικοινωνία που είναι αντίθετη προς τη θέλησή του.³²⁹ Το δικαίωμα του τέκνου να προσέρχεται σε ακρόασή από τον Δικαστή επιτάσσεται ήδη και πριν την ρύθμιση του ΑΚ από το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αλλά και από τα άρθρα 3 και 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την άσκηση των Δικαιωμάτων του Παιδιού³³⁰. Η ηλικία του τέκνου και το φύλο του κατά την πάγια νομολογία δεν θα πρέπει να επηρεάζουν καθοριστικά τον προσδιορισμό του συμφέροντος. Η άποψη ότι η γονική μέριμνα πρέπει να ανατίθεται στη μητέρα τους, λόγω του ότι έχουν ανάγκη ιδιαίτερων περιποιήσεων, εξακολουθεί να ισχύει, όμως κατά τις νεότερες ιατρικές, παιδαγωγικές και ψυχολογικές έρευνες, μόνο για την πρώιμη νηπιακή ηλικία, για την οποία αναγνωρίζεται υπεροχή στη μητέρα, ενώ, για το μεταγενέστερο χρόνο, αναγνωρίζεται ο σοβαρός ρόλος του πατέρα στην όλη διαμόρφωση των διαπροσωπικών σχέσεων του τέκνου.³³¹ Για το πρακτικό τμήμα της ρύθμισης ο Δικαστής θα πρέπει να έχει μία συνολική εικόνα της καθημερινότητας του παιδιού όπως ενδεικτικά την κατάσταση και καταλληλότητα των οικιών και των δύο γονέων και την απόσταση μεταξύ αυτών, τα πρόσωπα τα οποία τυχόν συγκατοικούν με αυτούς και τις σχέσεις με το παιδί, τις επαγγελματικές συνθήκες αμφοτέρων των γονέων, το πρόγραμμα του παιδιού με το ωράριο του σχολείου αλλά και των εξωσχολικών δραστηριοτήτων και μαθημάτων.

³²⁷ Ν. Λεοντής, Ειδικές Διαδικασίες κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2η Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 181

³²⁸ Ν. Λεοντής, Ειδικές Διαδικασίες κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2η Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 179

³²⁹ ΜΠρΠατρ 698/2023, ΕφΘεος 1623/2020, ΕφΘεος 2948/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³³⁰ Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δικαίο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 97

³³¹ ΑΠ 78/2023, ΕφΑθ 3743/1996 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

7.ΕΚΤΕΛΕΣΤΟΤΗΤΑ

Η απόφαση που ρυθμίζει την επικοινωνία είναι διαπλαστική και για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να κηρυχθεί προσωρινώς εκτελεστή. Εξαιρέση αποτελούν οι αγωγές, οι οποίες στο διατακτικό τους περιέχουν καταψηφιστική διάταξη περί ανοχής της επικοινωνίας, όπου εκεί υπάρχει δυνατότητα κήρυξης εκτελεστής.³³² Επιπρόσθετα το δικαστήριο έχει, σύμφωνα με τη διάταξη του 947 παρ. 1 και 950 παρ. 2 ΚΠολΔ, δυνητική ευχέρεια αυτεπάγγελτα να απειλήσει κατά του γονέα, ο οποίος, παρεμποδίζει την επικοινωνία με τον έτερο γονέα ή παραβιάζει τους περί αυτήν τεθέντες υπό του δικαστηρίου όρους, σε βάρος εκείνου που εμποδίζει κάθε φορά την επικοινωνία, για κάθε παράβαση χρηματική ποινή έως δέκα χιλιάδες (10.000) ευρώ και προσωπική κράτηση έως ένα (1) έτος.³³³ Η απειλή αυτή μπορεί να ενσωματωθεί και σε απόφαση που εκδίδεται κατά την διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων.³³⁴ Η παρεμπόδιση διαπιστώνεται με έκθεση δικαστικού επιμελητή, ο οποίος παρευρίσκεται κατά τον ορισθέντα χρόνο έναρξης της επικοινωνίας, αλλά μπορεί και να διαπιστωθεί και με οποιοδήποτε νόμιμο αποδεικτικό μέσο όπως για παράδειγμα κάποιον μάρτυρα. Για να καταλογιστεί η απειλούμενη κύρωση θα πρέπει να αποδειχθεί ότι ο γονέας έδρασε με πρόθεση για την ματαίωση ή αποτροπή της επικοινωνίας.³³⁵ Σε περίπτωση περισσότερων παραβάσεων παρά την διχογνωμία που επικρατεί θα πρέπει να οφείλονται ισάριθμες προς αυτές ποινές, δηλαδή, κάθε φορά που θα διαπιστώνεται παρεμπόδιση του δικαιώματος επικοινωνίας με το τέκνο πρέπει να επιβάλλεται ξεχωριστή ποινή.

Ακόμη αναφορικά με υποθέσεις που παρουσιάζουν στοιχεία αλλοδαπότητας στον Κανονισμό 2019/1111 οι αποφάσεις που αφορούν ρύθμιση επικοινωνίας διατηρούν πλήρως το προνομιακό καθεστώς τους σε επίπεδο αναγνώρισης και εκτέλεσης. Ειδικά για την επικοινωνία υφίσταται το άρθρο 54 του νέου Κανονισμού 2019/1111, το οποίο εισάγει την δυνατότητα προσαρμογής των μέτρων και επιβολής διακανονισμών για την άσκηση των δικαιωμάτων επικοινωνίας από τις αρμόδιες αρχές για την εκτέλεση ή τα δικαστήρια του κράτους μέλους εκτέλεσης, χωρίς να θίγονται τα ουσιώδη στοιχεία της απόφασης για τα δικαιώματα επικοινωνίας.³³⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 34 παρ. 2 του Κανονισμού 2019/1111 οι αποφάσεις αφορούσες δικαίωμα επικοινωνίας εκτελούνται άμεσα ακόμη και αν το εθνικό δίκαιο δεν προβλέπει την εκτελεστότητα απευθείας εκ του νόμου όπως συμβαίνει με

³³² Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3568

³³³ Ε. Κώνστα, Δικονομικά ζητήματα στο δίκαιο της (συν)επιμέλειας μετά τον ν. 4800/2021 ΕΠολΔ 2023.274

ΕφΠατρ 137/2019 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 444/1990 ΕΛΛΔνη 31.996

³³⁴ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3568

³³⁵ Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 3568, ΑΠ 1395/2008 ΝοΒ 2009.114

³³⁶ Ι. Δεληκωστόπουλος, Δικαιοδοσία και εκτέλεση επί διασυνοριακών ευρωπαϊκών οικογενειακών διαφορών, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 95

το ελληνικό δίκαιο, το δικαστήριο του κράτους μέλους προέλευσης μπορεί να κηρύξει την απόφαση προσωρινά εκτελεστή.³³⁷

III. ΥΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΠΡΙΝ ΤΟΝ Ν. 4800/2021 ΣΥΜΦΩΝΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Όσον αφορά την επίδραση του Ν. 4800/2021 στις ήδη υπάρχουσες συμφωνίες ή στις εκκρεμείς υποθέσεις επικοινωνίας, ο νομοθέτης έχει δώσει σαφείς κατευθυντήριες γραμμές αναφορικά με το *ratione temporis*, οι οποίες έχουν υποστεί σφοδρή κριτική. Για την δεύτερη κατηγορία των υποθέσεων κάνει λόγο το πρώτο εδάφιο του άρθρου 18 Ν. 4800/2021. Σύμφωνα με αυτό εάν δεν υπάρχει αμετάκλητη δικαστική απόφαση μέχρι και την έναρξη ισχύος του Ν. 4800/2021 τότε εφαρμόζονται οι νέες διατάξεις, εισάγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ο νομοθέτης μια περίπτωση γνήσιας αναδρομής νόμου.³³⁸

Σχετικώς μερίδα της θεωρίας³³⁹ έχει εκφράσει την άποψη πως θα πρέπει να καταργηθεί η διάταξη του άρθρου 18 λόγω της πληθώρας πρακτικών προβλημάτων που προκύπτουν ιδίως στις υποθέσεις, οι οποίες εκκρεμούν σε δεύτερο βαθμό³⁴⁰ και η εφαρμογή του πλαισίου να γίνεται αποκλειστικά σε όσες αγωγές ασκούνται μετά την έναρξη ισχύος του νόμου, ήτοι την 16.09.2021. Ιδιαίτερα σε υποθέσεις όπου η επικοινωνία πρόκειται να ρυθμιστεί στα πλαίσια αγωγής αναφορικά με την επιμέλεια βάσει της διάταξης του άρθρου 1513 ΑΚ, όπως ίσχυε στο προϊσχύον δίκαιο, είναι βέβαιο πως προκύπτουν ζητήματα αοριστίας, διότι κάθε αγωγή προσαρμόζει το περιεχόμενο της στη νομοτυπική μορφή του κανόνα δικαίου. Πλέον η συνεπιμέλεια αποτελεί τον κανόνα και μόνο όταν συντρέχουν συγκεκριμένοι λόγοι, δεν εφαρμόζεται αυτή. Πως θα δικαιολογηθεί η παρέκκλιση από τον νόμο στην αγωγή, στην οποία δεν αναφέρονται οι αναφερόμενοι στο 1515 ΑΚ λόγοι στο ιστορικό της, αφού κατά τον χρόνο κατάθεσής της δεν υπήρχαν καν; Άλλη πιθανή λύση προτείνεται μέσω της διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 224 ΚΠολΔ με την δυνατότητα συμπλήρωσης των πραγματικών περιστατικών υπό το πλαίσιο της εξαιρετικής ρύθμισης της επιμέλειας³⁴¹. Ούτε αυτή όμως μπορεί να ευδοκιμήσει με δεδομένο το δικαίωμα ακροάσεως του εναγομένου. Παράλληλα το άρθρο 18 με την

³³⁷ Ι. Δεληκωστόπουλος, Δικαιοδοσία και εκτέλεση επί διασυνοριακών ευρωπαϊκών οικογενειακών διαφορών, Εκδ. Σάκκουλας σελ. 105, Α. Καραϊνδρου, Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1111 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών, *Lex&Forum* 2022.841

³³⁸ Α. Πλευρή, Ζητήματα μεταβολής της βάσης αγωγής στο πλαίσιο εφαρμογής της μεταβατικού δικαίου ρύθμισης του άρθρου 18 εδ. α' του ν. 4800/2021 επί εκκρεμών διαφορών οικογενειακού δικαίου, σε: Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων, Η Αοριστία στην Πολιτική Δίκη, σελ. 167

³³⁹ Ε. Ασημακοπούλου, Νέο Οικογενειακό Δίκαιο, ν. 4800/2021: Ειδικά δικονομικά ζητήματα, *ΕΛΛΔνη* 2021.1122, Α. Πλευρή, Ζητήματα μεταβολής της βάσης αγωγής στο πλαίσιο εφαρμογής της μεταβατικού δικαίου ρύθμισης του άρθρου 18 εδ. α' του ν. 4800/2021 επί εκκρεμών διαφορών οικογενειακού δικαίου, σε: Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων, Η Αοριστία στην Πολιτική Δίκη, σελ. 169

³⁴⁰ Π. Γιαννόπουλος, Δικονομικά ζητήματα από τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου με το Ν. 4800/2021, *Αρμ.* 2022.187

³⁴¹ Ε. Ασημακοπούλου, Νέο Οικογενειακό Δίκαιο, ν. 4800/2021: Ειδικά δικονομικά ζητήματα, *ΕΛΛΔνη* 2021.1123, Π. Γιαννόπουλος, Δικονομικά ζητήματα από τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου με το Ν. 4800/2021, *Αρμ.* 2022.186

διατύπωση του αφήνει να εννοηθεί πως ο Ν. 40800/2021 δύναται να εφαρμοσθεί και σε υποθέσεις όπου έχει εκδικαστεί η διαφορά και αναμένεται η έκδοση της απόφασης. Στις περιπτώσεις αυτές γίνεται αμέσως αντιληπτό πως χάριν ασφάλειας δικαίου και της δικαστικής προστασίας των διαδικών θα πρέπει ο Δικαστής να κρίνει βάσει του προϊσχύοντος δικαίου. Μόνο πιθανόν μέσω της λύσης της επανάληψης της συζήτησης κατ' εφαρμογή του 236 ΚΠολΔ μπορεί να εξασφαλιστεί το δικαίωμα ακροάσεως των διαδικών.³⁴² Ακολούθως η παθογένεια αφορά και τις δευτεροβάθμιες δίκες. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή της ιστορικής βάσης και του αιτήματος στον δεύτερο βαθμό σύμφωνα με τις διατάξεις των 525 και 526 ΚΠολΔ. Η ορθότητα της απόφασης καλείται να εξεταστεί με βάση ένα δικαίο το οποίο δεν ισχυε κατά την έκδοση της πρωτόδικης απόφασης. Εντοπίζονται αρκετές αποφάσεις Δικαστηρίων όπου κατ' εξαίρεση εφαρμόζεται μεταγενέστερος νόμος επί ελέγχου της ορθότητας της εκκαλούμενης αποφάσεως, υπό την προϋπόθεση αυτός ο νεότερος νόμος να περιέχει ρητή και ειδική διάταξη εφαρμογής του και στις ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου εκκρεμείς δίκες ή αν αυτό συνάγεται από το όλο περιεχόμενό του και συγχρόνως δεν παραβιάζονται συνταγματικής τάξεως προστατευόμενα δικαιώματα.³⁴³ Σε αντίθεση με την παγιωμένη αντίληψη της θεωρίας πως κάθε δικονομική αναδρομή των νόμων συνιστά παραβίαση της δικαστικής ανεξαρτησίας από την νομοθετική εξουσία, η νομολογία αντιμετωπίζει τη διάταξη του 533 παρ. 2 ΚΠολΔ ως κοινό νόμο, που μπορεί να τροποποιείται από μεταγενέστερο. Συγκεκριμένα, πρόσφατη νομολογία του Ανώτατου Ακυρωτικού επιβεβαίωσε ότι μπορεί να επικαλεστεί ο εκκαλόν ως «σφάλμα» του πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου την λάθος εκτίμηση του πρωτόδικου Δικαστηρίου για τη νομική βασιμότητα ή το ορισμένο ενός ισχυρισμού, δεδομένης της αλλαγής του νομοθετικού καθεστώτος, αρκεί να μην παραβιάζονται θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα.³⁴⁴ Να σημειωθεί στο σημείο αυτό πως εάν μία απόφαση αναιρεθεί ένεκα της συνδρομής πλημμέλειας κατά την μετ' αναίρεση διαδικασία θα πρέπει να εφαρμοστούν οι νέες ρυθμίσεις. Υπό την όλη αυτή συλλογιστική ένα είναι βέβαιο πως οι διάδικοι χάνουν έναν βαθμό δικαιοδοσίας αφού το δευτεροβάθμιο καλείται να δικάσει σε πρώτο βαθμό την διαφορά υπό τα νέα δεδομένα.

Για την κατηγορία των ήδη υπαρχουσών συμφωνιών εντοπίζεται πόλωση απόψεων. Ο νόμος ορίζει ρητώς πως εάν ο γονέας, ο οποίος έχει ήδη προβεί σε συμφωνία πριν την έναρξη ισχύος του Ν. 4800/2021, αλλά επιθυμεί να «εκσυγχρονιστεί» αυτή με τις νέες ρυθμίσεις έχει την δυνατότητα εντός προθεσμίας δύο ετών από την έναρξη του νόμου, την 16^η Σεπτεμβρίου 2021, να αιτηθεί ενώπιον του Δικαστηρίου την μεταρρύθμιση της υφιστάμενης ρύθμισης. Λόγω του εξαιρετικού χαρακτήρα της πρόβλεψης, το πεδίο εφαρμογής καταλαμβάνει ρητά

³⁴² Π. Γιαννόπουλος, Δικονομικά ζητήματα από τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου με το Ν. 4800/2021, Αρμ. 2022.186

³⁴³ Ν. Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 2018, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 733, Ε. Ασημακοπούλου, Νέο Οικογενειακό Δίκαιο, ν. 4800/2021: Ειδικά δικονομικά ζητήματα, ΕΛΛΔνη 2021.1125

³⁴⁴ Ε. Ασημακοπούλου, Νέο Οικογενειακό Δίκαιο, ν. 4800/2021: Ειδικά δικονομικά ζητήματα, ΕΛΛΔνη 2021.1125

μόνο τις συμφωνίες με περιεχόμενο την γονική μέριμνα και την επικοινωνία και έτσι εξ' αντιδιαστολής αποκλείονται οι δικαστικές αποφάσεις για τα ως άνω θέματα γιατί εκεί θα έπρεπε ο αιτών γονέας να επικαλεστεί βάσει του άρθρου 1536 ΑΚ μεταβολή των συνθηκών.³⁴⁵ Τα ανωτέρω καταδεικνύουν την εξέχουσα σημασία, η οποία έχει αποδοθεί στο νέο νομοθετικό πλαίσιο από την Πολιτεία, ώστε να επιτευχθεί κατά το δυνατόν ομοιόμορφη αντιμετώπιση των συναφών υποθέσεων, αλλά και να εξαλειφθούν προβληματισμοί σχετικά με την ασφάλεια του δικαίου. Όμως η αλλαγή του νομικού πλαισίου αποτελεί αναμφισβήτητα ουσιώδη μεταβολή των συνθηκών.³⁴⁶ Για αυτό ακριβώς τον λόγο δεν γίνεται «αυτόματα» η μεταρρύθμιση της συμφωνίας. Για να ανατραπούν παγιωμένες καταστάσεις και να αλλάξει η καθημερινότητα του παιδιού θα πρέπει και πάλι να σταθμίσει το Δικαστήριο το συμφέρον του τέκνου και να αποφανθεί πως η διατάραξη των συνθηκών της ζωής του είναι ένα αναγκαίο κακό με απώτερο στόχο την βελτίωση της άσκησης της επικοινωνίας. Ακόμη στα πλαίσια των συμφωνιών των συναινετικών διαζυγίων, επικυρωμένων κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1441 ΑΚ, μπορούν με την διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων να μεταρρυθμιστούν οι ισχύοντες όροι.³⁴⁷

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τα τελευταία χρόνια αναφέρεται όλο και σε συχνότερο βαθμό η συζήτηση της έλλειψης ή μη κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, τα οποία εξασφαλίζουν στα παιδιά την ισόχρονη και ισάξια επικοινωνία με τον μη διαμένοντα με αυτά γονέα. Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας ανέκαθεν αποτελούσε σημείο έντονων αντιπαραθέσεων των επιστημόνων του Δικαίου, αλλά και της κοινωνίας γενικότερα. Ο αναμφισβήτητος προσωπικός χαρακτήρας της επικοινωνίας καθιστά δυσχερή την οποία προσπάθεια ενσωμάτωσης του σε κανόνα δικαίου. Όπως παρουσιάστηκε και εκτενώς στην παρούσα εργασία το δικαίωμα επικοινωνίας είναι απαραίτητο να αντιμετωπίζεται λεπτά και επιμελώς. Με λίγα λόγια, κάθε σχέση γονέα και παιδιού είναι τόσο ευαίσθητη όσο και καθοριστική. Πάντοτε αρκετές περιπτώσεις εκπίπτουν του γράμματος του νόμου και χρίζουν εξαιρετικής ρύθμισης. Αυτή είναι και η υποχρέωση της Πολιτείας να προστατεύει αυτόν τον δεσμό και να τον εξελίξει.

Κατόπιν της αναλυτικής θεώρησης του δικαιώματος επικοινωνίας, όπως αυτή εκτέθηκε στην παρούσα, κατέστη σαφής η εκ θεμελίων αναθεώρηση, την οποία υπέστη αυτό μετά τον Ν. 4800/2021. Αναλυτικότερα, κυρίαρχη αναδεικνύεται η αναγνώριση της επικοινωνίας ως καθήκον του γονέα, ο οποίος δεν διαμένει με το τέκνο. Η επαφή του παιδιού και με τους δύο γονείς του αποτελεί απαραίτητο κομμάτι της καθημερινότητας του και πολύτιμο εχέγγυο της ομαλής ανάπτυξης του. Για το λόγο αυτό ακριβώς ο νομοθέτης προσπάθησε να ενδύσει υπό την μορφή

³⁴⁵ ΜΠρΠατρ 322/2023, ΜΠρΑθ 3827/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Π. Γιαννόπουλος, Δικονομικά ζητήματα από τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου με το Ν. 4800/2021, Αρμ. 2022.188, Γ. Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, σελ. 337

³⁴⁶ ΜΠρΠειρ 60/2022, ΜΠρΠατρ 322/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁴⁷ ΜΠρΑθ 3827/2023 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

υποχρέωσης την επικοινωνία στο άρθρο 1520 ΑΚ και να καταδείξει την αξία της. Ακολούθως ενσωματώθηκε ρητή αναφορά στο σώμα του νόμου περί της εξυπηρέτησης του βέλτιστου συμφέροντος. Αφενός ο νομοθέτης ορίζει τα δέοντα, αφετέρου οι διαφορές Οικογενειακού Δικαίου και δη όσες αφορούν παιδιά, λόγω του ευαίσθητου χαρακτήρα τους, θα πρέπει να παρουσιάζουν αμεσότητα και να κρίνονται *in concreto*. Έτσι, το συμφέρον του τέκνου θα πρέπει να θεωρείται κυρίαρχο σε κάθε ρύθμιση περί της επικοινωνίας. Μεγάλη συζήτηση προκάλεσε επίσης η εισαγωγή του τεκμηρίου του ενός τρίτου. Ο συγκεκριμένος κανόνας επικρίθηκε ένεκα της τυπικότητας, την οποία επιφέρει το κλάσμα του μαθηματικού υπολογισμού του χρόνου του τέκνου. Πως ακριβώς θα υπολογισθεί ο συνολικός χρόνος και ποιος θα κρίνει εάν η διάταξη εφαρμόζεται πρακτικά και με τον προσήκοντα τρόπο. Σημασία εν τέλει θα πρέπει να έχει η ουσιαστική και ποιοτική επαφή με το παιδί, το δυνατόν ισάξια. Ακόμη πολύ σημαντική για τον εκσυγχρονισμό του Δικαίου θεωρείται και η αναγνώριση ως δικαιούχων της επικοινωνίας με το παιδί των παππούδων, των γιαγιάδων και των αδερφών, ενώ ακόμα περισσότερο τρίτων, οι οποίοι έχουν αναπτύξει κοινωνικοσυναισθηματική σχέση οικογενειακής φύσεως με το παιδί στην ρύθμιση του άρθρου 1520, τόσο ενισχύοντας την αυτοτέλεια του δικαιώματος, όσο φέρνοντας στο προσκήνιο την ανάγκη διεύρυνσης των οικογενειακών σχέσεων.

Τέλος σημειώνεται επί της ρύθμισης του δικαιώματος επικοινωνίας, ότι ανατίθεται το πρώτον στους γονείς να διευθετήσουν την διαδικασία της επικοινωνίας του παιδιού, είτε με κάποια μεταξύ τους συμφωνία είτε με την προσφυγή ενώπιον του Δικαστή. Συνήθως όταν οι γονείς δεν έχουν αντιληφθεί κυρίως την βαρύτητα της επικοινωνίας και προσπαθούν να την εργαλειοποιήσουν, το δικαίωμα του άρθρου 1520 ΑΚ πλήττεται βαριά. Η συστηματική παρεμπόδιση της συμφωνημένης ή ρυθμισμένης με δικαστική απόφαση επικοινωνίας αποτελεί δυστυχώς συχνό φαινόμενο. Προκύπτει, έτσι, ανάγκη προστασίας της επικοινωνίας και εξασφάλισης της πραγμάτωσης της στο μέλλον. Φυσικά είναι προτιμότερο να καθορίζουν οι ίδιοι οι γονείς την διαδικασία της επικοινωνίας, όμως αυτό δεν καθίσταται πάντοτε δυνατόν και έτσι η Πολιτεία θα πρέπει να διατηρεί την ελαφρά εποπτεία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Απαλαγακη Χ., Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας Ερμηνεία κατ' άρθρο, Τόμος 2, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη
- Ασημακοπούλου Ε., Νέο Οικογενειακό Δίκαιο, ν. 4800/2021: Ειδικά δικονομικά ζητήματα, ΕΛΛΔνη 2021.1123
- Βαθρακοκοίλης Β., Ανάλυση- Ερμηνεία- Νομολογία Αστικού Κώδικα, Τόμος 2ος, Έκδοση 3η, Εκδ. Σάκκουλας,2012
- Βαθρακοκοίλης Β., ΕΡΝΟΜΑΚ - Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), Τόμος 5ος, Εκδ. Σάκκουλας, 2004
- Βαλμαντώνης Γ., Ο ν. 4800/2021 και η εναρμόνιση της χώρας μας με τα διεθνή οικογενειακά πρότυπα, Lex & Forum 2022.884
- Βαλμαντώνης Γ., Η προσαρμογή του ελληνικού οικογενειακού δικαίου στις σύγχρονες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, με την καθιέρωση του κανόνα της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας μετά τον χωρισμό των γονέων ΕΛΛΔνη 2021.1082
- Βαλμαντώνης Ι., Συμπλήρωμα μετά τον Ν. 4800/2021 για την ρύθμιση γονέων - τέκνων σε Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη,2020
- Βαλτούδης Α., Συνειπμέλεια και εναλλασσόμενη κατοικία στο νέο οικογενειακό δίκαιο, ΕΛΛΔνη 2021.999
- Γιαννόπουλος Π., Δικονομικά ζητήματα από τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου με το Ν. 4800/2021, Αρμ. 2022.186
- Γιαννούλης Κ., Οι ειδικές διαδικασίες μετά την ισχύ του Ν. 4335/2015. Αρμ 2016.1129
- Γεωργιάδης Α. -Σταθόπουλος Μ., Αστικός Κώδικας, Τόμος VII, άρθρα 1505-1694, Έκδοση 2^η, Εκδ. Σάκκουλας,2003
- Γεωργιάδης Α., Οικογενειακό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλας,2022
- Γεωργιάδης Γ., Η προσβολή και η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, ΧρΙΔ 2016.721
- Δεληκωστόπουλος Ι., Δικαιοδοσία και εκτέλεση επί διασυνοριακών ευρωπαϊκών οικογενειακών διαφορών, Εκδ. Σάκκουλας, 2023
- Ζερβογιάννη Ε., «Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», ΕΛΛΔνη 2022.661

- Καραϊνδρου Α., Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1111 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών, *Lex&Forum* 2022.841
- Καρακώστας Ι., Αστικός Κώδικας - Ερμηνεία, Σχόλια, Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
- Α. Κοτζάμπαση, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, Έκδοση 2^η , Εκδ Σάκκουλας, 2022
- Κουμάντος Γ., «Οικογενειακό Δίκαιο», Τόμος ΙΙ, Εκδ. Σάκκουλας, 1989
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., «Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου Οικογενειακού Δικαίου», *Αρμ* 1988.1097
- Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Μελέτες Οικογενειακού Δικαίου & Δικαίου της Βοϊατρικής, 2010.238
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος 2, Έκδοση 8^η, Εκδ Σάκκουλας, 2021
- Κώνστα Ε., Το «βέλτιστο συμφέρον» του τέκνου και ο ρυθμιστικός του ρόλος μετά τις τροποποιήσεις στο Οικογενειακό Δίκαιο ΕΛΛΔνη 2021.1061
- Κώνστα Ε., Δικονομικά ζητήματα στο δίκαιο της (συν)επιμέλειας μετά τον ν. 4800/2021, *ΕΠολΔ* 2023.265
- Κώνστα Ε., Η δίκη της επιμέλειας και επικοινωνίας (δικονομικά θέματα και διαχρονικό δίκαιο) ΕΛΛΔνη 2022.674
- Λέκκας Γ., Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα, Εκδ. Σάκκουλας, 2021
- Ν. Λεοντής, Ερμηνεία Αστικού Κώδικα & Εισαγωγικού Νόμου ΑΚ, Τόμος ΙΙ, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020 Λεοντής Ν., Ειδικές Διαδικασίες κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, Έκδοση 2^η , Νομική Βιβλιοθήκη, 2020
- Νίκας Ν., Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, Εκδ. Σάκκουλας, 2018
- Νικολόπουλος Π., «Ποιος έχει την ενεργητική νομιμοποίηση για την δικαστική ρύθμιση ή μεταρρύθμιση της επικοινωνίας τέκνου με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια» *ΕΦΑΔ* 2014.231
- Πάκου Ε., Το δικαίωμα επικοινωνίας - Άρθρο 1520 ΑΚ, ΕΛΛΔνη 2023.988

- Παναγούλιας Κ., Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων (1520ΑΚ) – Οι εγγυήσεις αποτελεσματικής προστασίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, Εκδ. Σάκκουλας, 2011
- Παντελίδου Κ., «Ίση μεταχείριση και σχέσεις γονέων και τέκνων», ΝοΒ 2012.1100
- Παντελίδου Κ., Το συμβολαιογραφικό “διαζύγιο”, σε: Συλλογικό Έργο, Οι αρχές του ίσου και του δικαίου, Εκδ. Σάκκουλας, 2023
- Παπαστεργίου Δ., Γενικές αρχές αστικού δικαίου, Έκδοση 2^η , Εκδ. Σάκκουλας, 2009
- Β. Περάκη, Σημαντικά ζητήματα επιμέλειας, ΕΛΛΔνη 2022.648
- Πλευρή Α., Ζητήματα μεταβολής της βάσης αγωγής στο πλαίσιο εφαρμογής της μεταβατικού δικαίου ρύθμισης του άρθρου 18 εδ. α' του ν. 4800/2021 επί εκκρεμών διαφορών οικογενειακού δικαίου, σε: Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων, Η Αοριστία στην Πολιτική Δίκη, 2023
- Ροϊλός Γ. / Κουμάντος Γ., Οικογενειακόν Δίκαιον, Έκδοση 2^η, Εκδ. Σάκκουλας, 1965
- Σαμαρά Ν., Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2010
- Σπυριδάκης Ι., Συναινετικό διαζύγιο και Γονική Μέριμνα, Εκδ. Σάκκουλας, 2021
- Σπυριδάκης Μ., Προσωπική επικοινωνία με ανήλικο τέκνο, Εκδ. Σάκκουλας, 2007
- Σταθόπουλος Μ., Η νέα ρύθμιση της συνεπιμέλειας, ΕΛΛΔνη 2021.968
- Σταμπέλου Χρ., Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις, Εκδ. Σάκκουλας, 2010
- Σταμπέλου Χρ., «Εισαγωγή στο Ν. 4800/2021», ΕΛΛΔνη 2022.641
- Τίτσιας Δ., Ζητήματα από τον Κανονισμό 1111/2019 (Βρυξέλλες ΙΙβ ή ter), ΕΠολΔ 2020. 341
- Φίλιος Π., Οικογενειακό Δίκαιο, Έκδοση 4^η, Εκδ. Σάκκουλας, 2011
- Φουντεδάκη Κ., Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2021
- Φουντεδάκη Κ., Πρώτες σκέψεις και παρατηρήσεις για το ν. 4800/2021, ΕΛΛΔνη 2021.987

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ: ΠρΚαλαμ 236/1972, ΕφΚρ 177/1972, ΕφΑθ 10897/1980, ΕφΑθ 6551/1986, ΑΠ 1308/1989, ΑΠ 534/1991, ΕφΑθ 292/1991, ΕΦΑΘ 11423/1991, ΕφΘεσ 3570/1991, ΕφΑθ 4970/1993, ΕφΑθ 4339/1993, ΑΠ 422/1994, ΜΠρΚαβ 10/1994, ΕφΑθ 3743/1996, ΕφΘεσ 2322/1997, ΕφΑθ 2758/1998, ΕφΘρ 67/1998, ΑΠ 422/1999, ΜΠρΠειρ 1611/1999, ΑΠ 823/2000, ΕφΘεσ 256/2000, ΜΠρΒολ 191/2001, ΑΠ 429/2002, ΕφΛαρ 567/2003, ΕφΑθ 1271/2005, ΜΠρΣαμ 112/2005, ΜΠρΣπαρτ 835/2005, ΕφΛαρ 387/2006, ΜΠρΘεσ 13762/2006, ΜΠρΡοδ 4291/2007, ΕφΑΘ 333/2008, ΕφΘεσ 6763/2008, ΜΠρΑθ 1936/2008, ΜΠρΘεσ 3178/2008, ΟΛΑΠ 9/2009, ΕφΔωδ 157/2009, ΜΠρΘεσ 374/2009, ΜΠρΚαβ 24/2009, ΜΠρΘεσ 15530/2009, ΜΠρΚεφαλ 51/2010, ΑΠ 255/2011, ΕφΑθ 2718/2011, ΜΠρΘεσ 8668/2011, ΜΠρΑθ 1298/2011, ΜΠρΞανθ 102/2012, ΜΠρΑθ 11917/2014, ΑΠ 317/2015, ΜΠρΑθ 2360/2015, ΜΠρΘεσ 65/2016, ΜΠρΠειρ 1157/2015, ΕφΠειρ 475/2016, ΜΠρΑθ 1806/2016 ΕφΑΔΠολ 2016.728, ΑΠ 58/2017, ΕφΘεσ 2948/2017, ΜΠρΑθ 127/2017, ΜΠρΝαυπλ 188/2017, ΜΠρΘεσ 4834/2017, ΑΠ 1286/2018, ΕφΛαρ 406/2018, ΕφΔωδ 151/2018, ΜΠρΣερ 22/2018, ΜΠρΘεσ 8513/2018, 28-6/2018 ΔΕΕ C-2/2017, ΕφΠατρ 137/2019, ΜΠρΣερ 156/2019, ΑΠ 402/2020, ΑΠ 1175/2020, ΑΠ 1023/2020, ΕφΑθ 23/2020, ΕφΘρακ 180/2020, ΕφΘεσ 1623/2020, ΕφΠειρ 55/2020, ΕφΛαρ 382/2020, ΕφΔωδ 45/2020, ΜΠρΠατρ 204/2020, ΕφΘεσ 1617/2021, ΕφΠατρ 155/2021, ΕφΔωδ 31/2021, ΜΠρΠειρ 1267/2021, ΜΠρΚαβ 519/2021, ΜΠρΑθ 1464/2021 ΜΠρΑθ 5418/2021, ΑΠ 140/2022, ΕφΠειρ 28/2022, ΕφΛαρ 138/2022, ΜΠρΘεσ 317/2022, ΕφΘεσ 954/2022, ΜΠρΘεσ 1939/2022, ΜΠρΑθ 170/2022, ΜΠρΘεσ 2792/2022, ΜΠρΘεσ 4269/2022, ΜΠρΘεσ 4752/2022, ΜΠρΘεσ 10024/2022 ΜΠρΠειρ 60/2022, ΜΠρΜεσ 24/2022, ΜΠρΧαν 16/2022, ΑΠ 78/2023 ΕφΑθ 20/2023, ΕφΑθ 2417/2023, ΕφΘεσ 954/2022, ΑΠ 156/2023, ΜΠρΜεσ 9/2023, ΜΠρΜοτιλ 54/2023, ΜΠρΠατρ 236/2023, ΜΠρΠατρ 698/2023, ΜΠρΛαμ 194/2023, ΜΠρΠατρ 698/2023, ΜΠρΠατρ 322/2023, ΜΠρΑθ 3827/2023
- ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ: ΑΠ 507/2011, ΜΠΡΑΘ 1429/2009, ΑΠ 577/1989

- ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ: Πρόεδρος Πρωτοδικών Αθηνών 5440/1960 ΑρχΝ 1961.286, ΜονΠρωτΘες 3073/1969 Αρμ 1970.182, ΜΠρΑθ 14180/1972, ΝοΒ 1973.529, ΕφΑθ 2749/1975 Αρμ 1976.593, ΜΠρΑθ 1731/1977 Δίκη 1977.159, ΜΠρΑθ 1751/1977 ΝοΒ 1979.911, Πρωτοδικών Αθηνών 1263/1979 Νοβ 1979.1662, 1265/1979 ΝοΒ 1980.1662, ΕΦΑΘ 10897/1980 Αρμ 1982.637, ΕφΘες 707/1980 Αρμ. 1880.27, ΕφΑθ 7486/1983, ΕΛΛΔνη 25.918, ΕφΑθ 10235/1984 ΝοΒ 1985.473, ΜΠρΚαστ 215/1985 Σχόλιο Μ. Τζέλης ΝοΒ 1986.899 και Σχόλιο Λυμπερόπουλου ΕΛΛΔνη 1986.1381, ΑΠ 197/1987 ΕΛΛΔνη 1988.499, ΕφΑθ 8668/1987 ΕΛΛΔνη 1988.695, ΜΠρΙωαν 639/1987 ΕΛΛΔνη 1988.1452, ΕφΑθ 10659/1988 ΕΛΛΔνη 1994.129, ΕφΘες 1506/1989 Αρμ. 1990.537, ΜΠρΤρικ 634/1989 Αρμ. 1989.650, ΑΠ 645/1989 ΝοΒ 1990.990, ΑΠ 444/1990 ΕΛΛΔνη 31.996, ΑΠ 718/1990 ΕΛΛΔνη 1991.1233, ΑΠ 534/1991 ΕΛΛΔνη 1991.1505, ΑΠ 645/1990 ΝοΒ 1990.250, ΑΠ 162/1993 ΕΛΛΔνη 1994.598, ΜΠρΚαβ 10/1994 Αρμ 1994.432, ΕφΛαρ 409/1995 Αρμ 1998.175, , ΑΠ 22/1996 ΝοΒ 1998.205, ΕφΑθ 3743/1996 ΕΛΛΔνη 1998.386, ΕφΑθ 1461/1997 ΕΛΛΔνη 1998.868, ΕφΘες 2322/1997 ΕΛΛΔνη 1999.358, ΕφΑθ 4818/1997 ΕΛΛΔνη 1998.879, ΑΠ 655/1998 ΝοΒ 1999.1421, ΕφΑθ 416/1999 ΑρχΝ 2000.357, ΕφΑθ 1898/2000 ΕΛΛΔνη 2001.455, ΕφΘρ 7/2001 Αρμ 2001.692, ΜΠρΑθ 1605/2002 ΝοΒ 2003.74, ΕφΘες 1715/2003 Αρμ. 2003.1611, ΕφΘες 2027/2003 Αρμ 2004.876, ΕφΑθ 1804/2004 ΕΛΛΔνη 2004.1692, ΜΠρΑθ 8074/2004 ΝοΒ 2005.312, ΑΠ 5/2005 ΕΛΛΔνη 2006.441, ΜΠρΘεσ 38610/2005 Αρμ 2007.526, ΜΠρΘες7466/2005 Αρμ 2005.701, ΜΠρΣπαρτ 835/2005 ΝοΒ 2007.635, ΜΠρΘεσ 28658/2006 Αρμ 2007.385, ΕφΑθ 5798/2006 ΕΛΛΔνη 2007.221, ΜΠρΑθ 3527/2007 ΝοΒ 2008.1830, ΑΠ 1395/2008 ΝοΒ 2009,1114, ΕφΘεσς 564/2008 Αρμ 2008.1836, ΕφΘεσ 738/2009 ΕΦΑΔ 2010/191, ΜΠρΑθ 1820/2009 ΧρΙΔ 2009.512, ΜΠρΘεσ 68/2010 Αρμ 2011.778, ΑΠ 851/2015 ΝοΒ 2015.2265, ΜΠρΣπαρτ 23/2017 ΧρΙΔ 2017.347, ΜΠρΘεσς 8513/2018 ΝοΒ 2018.1435, ΕφΘεσς 2369/2019 Αρμ. 2019.829, ΔιατΕιοΠλημΧαν 19/2023 Αρμ. 2023.176,